

ASGEIR FALCH-ERIKSEN JA KARMEN TOROS

LASTEKAITSETÖÖ JA LAPSE OSALUSÕIGUS

Lastekaitsetöö ja lapse osalusõigus

Toimetajad
Asgeir Falch-Eriksen ja Karmen Toros

Iceland
Liechtenstein
Norway grants

Raamatu väljaandmist on toetanud EEA and Norway Grants 2014–2021 ja Eesti Teadusagentuur

 Eesti
Teadusagentuur

Tõlkinud Luisa tõlkebüroo ja Sunny Tõlge
Keeletoimetanud Helve Hennoste
Kujundanud ja küljendanud Fly Illustration
Kaanel joonistus lapsest (autor: Andreas Toros, 5-aastane)

Autoriõigus on peatükkide autoritel, 2022

ISBN 978-9949-29-631-6 (e-raamat)

Centre for Advanced Research on Integrity, Rights and Inclusion of the Child
(CIRIC)

 CIRIC

Sisukord

1	Lapse õigus arvamust avaldada lastekaitse juhtumikorralduses _____	6
	Asgeir Falch-Eriksen ja Karmen Toros	
2	Õigustel põhinev lastekaitsetöö _____	20
	Karmen Toros	
3	Lastekaitsetöö ja lapse väljendusvabadus _____	34
	Asgeir Falch-Eriksen	
4	Hindamine lastekaitse juhtumimenetluses: lapse osaluse tagamine _____	49
	Karmen Toros ja Rafaela Lehtme	
5	Perekonnas hooldusel olevale ja erakorraliselt turvakodus viibivale lapsele kohaldatav lastekaitsetöötaja järelevalve _____	66
	Cecilie Basberg Neumann	
6	Sotsiaalne rehabilitatsioon _____	78
	Koidu Saia	
7	Asendushooldusele paigutatud laste osalus _____	93
	Ingrid Sindi	
8	Õiguste muutmine professionaalse lastekaitsetöö praktika osaks _____	108
	Asgeir Falch-Eriksen ja Karmen Toros	

Autorite lühitutvustus

Asgeir Falch-Eriksen on Oslo Metropolitani Ülikooli sotsiaaltöö, laste hoolekande ja sotsiaalpoliitika osakonna juht. Tal on doktorikraad politoloogias ning ta on spetsialiseerunud poliitikateooriale, õigusfilosoofiale ning sotsioloogiale. Ta on avaldanud mitu Norra lastekaitse uurimisaruanne ning erinevaid publikatsioone lastekaitse ja inimõiguste seostest.

Karmen Toros on Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsiaaltöö professor. Tema teadustöö põhiteemad on laste heaolu ja kaitse, tugevustele suunatud lähenemine ning lahenduskeskne käsitlus lastekaitsetöös. Eriti huvitab teda abivajavate laste ja perede hindamisprotsess. Lisaks tegeleb ta aktiivselt nii sotsiaaltöötajate kui lastekaitsetöötajate koolitamisega.

Cecilie Basberg Neumann on Oslo Metropolitani Ülikooli sotsioloogiaprofessor. Ta on gestaltterapeut ja huvitub kutselisest sotsiaaltööst, soo ja klassi teemadest, metodoloogias ning sotsiaalteooriast. Ta on raamatu „Power, ethics and situated research methodology“ (Palgrave, 2018) kaasautor.

Ingrid Sindi on Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsiaaltöö doktor ja dotsent. Tema teadustöö keskendub lapse kuvandi muutumisele asendushoolduses ja süsteemsetele arengutele asendushoolduse korralduses. Ta huvitub teemadest, mis on seotud perest eraldatud laste õiguste ja heaolu tagamise ning võimalustega toetada nende ühiskondlikku seotust ja staatust.

Koidu Saia on Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsiaaltöö doktor ja teaduskoordinaator. Tema teadustöö on seotud eri kutsealade koostöö, noorte õigusrikkujate rehabilitatsiooni ja kogukonna toetusega. Tema praktiline kutsekogemus pärineb riskirühma laste ja perede toetamisest sotsiaalpedagoogi ja sotsiaaltöötajana.

Rafaela Lehtme on Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsiaaltöö doktorant ja nooremteadur. Teadustöös keskendub ta eelkõige pere lagunemise ja võrdse vanemlusega seotud teemadele, lähtudes lapse huvist ja heaolust. Lisaks on tema uurimisvaldkonnaks ka lapse osalus ja pere kaasamine lastekaitse süsteemis ning ta tegutseb aktiivselt neid teemasid käsitlevates uurimisprojektides.

Eessõna

See raamat on Tallinna Ülikooli ja Oslo Metropolitan Ülikooli ühistöö, mille eesmärk on sotsiaal- ja lastekaitsetöös rohkem tähelepanu pöörata inimõiguste vaatenurgale. Kirjutama ajendasid uuringute tulemused, mis viitavad endiselt sellele, et lapse häält on lastekaitsetöös vähe kuulda, tema arvamust otsustusprotsessis tavaliselt ei arvestata. Kuigi viimaste aastakümnete jooksul on laste osalusele pööratud rahvusvaheliselt nii strateegiates kui ka praktikas suuremat tähelepanu, ei ole lapsi lastekaitse juhtumitöös siiani aktiivselt osalema kaasatud. See on kahetsusväärne, sest lapsel on õigus osaleda kõigis teda mõjutavates menetlustes. See õigus on sõnaselgelt sätestatud Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni (ÜRO) lapse õiguste konventsiooni artiklis 12. Seega keskendub raamat lapse osalusele lastekaitsetöös, et nimetatud artiklile 12 tuginedes ühelt poolt paremini mõtestada lapse osalust, teiselt poolt julgustada praktikuid leidma lapse aktiivseks osaluseks tõhusaid viise.

Antud raamat tugineb EEA and Norway Grants 2014–2021 rahastatud projekti „Pädev lastekaitsetöötaja: lapse osalusõiguse edendamine abivajava lapse hindamisel“ (ingl *Competent Child Protection Worker: Enhancing Child’s Right for the Participation in Child Protection Assessment, 2020–2022*) raames avaldatud ingliskeelsele raamatule „Professional Practice in Child Protection and the Child’s Right to Participate“. Eestikeelse raamatu ilmumist toetas ka Eesti Teadusagentuur projektiga PSG305 „Tõhus osalusdiskursus: osalejate kogemused kaasatusest lastekaitse hindamiste praktikates“ (2019–2022). Raamatu tõlkimine on olnud keeruline protsess, sest tekkisid küsimused, kuidas üht või teist terminit eesti keelde tõlkida. Erialaterminoloogia raamatus käsitletud teemadel vajab Eestis arendamist, sh arutelusid. Sellest tulenevalt oleme avatud aruteluks ning plaanime raamatut edaspidi ajakohastada, et vastaks erialaterminoloogia parimatele teadmistele ning oleks mõistetav ka interdistsiplinaarsetes praktikakogukondades ja kõrgkooliõpikuna.

Asgeir Falch-Eriksen ja Karmen Toros

Oslo/Tallinn, september 2022

1 Lapse õigus arvamust avaldada lastekaitse juhtumikorralduses

Asgeir Falch-Eriksen ja Karmen Toros

Sissejuhatus

Lastekaitsetöö on olemuselt keeruline, sh otsustusprotsessid. Lastekaitsetöö keskmes on laps, tema vajadused ja parim huvi. Üldiselt on siinkohal tegemist abivajava lapsega, mis eeldab spetsialistilt erioskusi, et toetada, juhendada, võimaldada teenuseid vajaduse alusel ja edendada lapse ning tema pere heaolu. Lastekaitsetöötajate eesmärk on langetada põhjenduste ja argumentide alusel otsuseid, lähtudes erialateadmistest. Erialateadmistes peavad olema ühendatud kutsealal tegutsemise volitus, mis on antud õigusnormidega ja määrab, mida lastekaitsetöötaja tohib või ei tohi teha, ning mida tuleb otsuste tegemisel järgida. Teisisõnu ei tohi lastekaitsetöötajate tööalaste otsuste langetamine ja autonoomia kohandatud otsuste tegemisel olla vastuolus seaduslike volitustega, mille alusel nad tegutsevad. See tähendab, et tegutseda tuleb õigusnormide kohase sotsiaalse eesmärgi saavutamiseks.

Tänapäeva liberaalsetes põhiseaduslikes demokraatlikes riikides on 1989. aastal vastu võetud ÜRO lapse õiguste konventsioon (LÕK) kogunud viimase kolme aastakümne jooksul üha enam toetust. Lastekaitsetöös järgivad peaaegu kõik riigid LÕK-is sätestatud peamisi õigusnorme ning püüdleval selle poole, et lapse vajadused oleksid rahuldatud, pidades seda

lapse õiguseks.¹ Kuigi LÕK-i rakendamisel on üksjagu praktilisi piiranguid, on laialdaselt levinud see, et LÕK on riigi õigusaktidesse üle võetud või on lapse õigused sätestatud põhiseaduses. Poliitilise ja normatiivse tegevuse tõttu on LÕK-ist saanud lastekaitsetöö lahutamatu osa, mis tähendab ka parimate meetodite väljatöötamist ning juurutamist. Seega on vaja mõista, kuidas lapse õigused muutuvad lastekaitsetöö lahutamatuks osaks.

Lastekaitsetöö eesmärkidega on vastuolus tegevus, mida lastekaitsetöötaja pole volitatud tegema õigusaktide kohaselt või mis ei ole lapse õigustega kooskõlas. Sellest tulenevalt peab niisuguseid meetodeid muutma või asendama teadmispõhise tegevusega, kaitstes ja säilitades samal ajal lapse õigusi. Võime väita, et lastekaitsetöös igapäevaste erialaoskuste rakendamisel tuleb juhendada inimõigustest, nii nagu iga riik, kus väidetavalt kaitstakse lapse õigusi, on selle seadnud sotsiaalseks eesmärgiks.

Laste ja perede elu on üldjuhul ainulaadne või seda tuleks nii käsitleda: juhtumipõhiselt, õigustest lähtuvalt ja mittediskrimineerivalt. Tähelepanu tuleb pöörata sellele, kuidas mõista lastekaitse otsustusprotsessi mõju töös abivajava lapsega. Kuidas mõista seost, kui lastekaitsele antud volitused hõlmavad lapse õiguste järgimist? Kuidas mõista lapse õigust avaldada arvamust temaga seotud küsimustes? Rõhutades inimõiguste konteksti lastekaitsetöös, peab lastekaitse tagama lapse õiguse vägivallavabale elule, kasutades selleks meetodeid, mis tuginevad inimõiguste normatiivsele käsitlusele.

Mitmed üksteisega konkureerivad normatiivsed käsitlusviisid ehk sotsiaalsed eesmärgid on riikides endiselt levinud. Näiteks võib sotsiaalne eesmärk olla instrumentaalne käsitlus, mis tähendab, et lastekaitse on riiklik asutus, mille ülesanne on pelgalt lahendada konkreetse riigi probleeme. Tegevus peab olema tõhus, kuid enamasti tähendab see arvutamist, kui palju on vaja investeerida, et „toota“ lapsi, kellest ei saa tulevikus „sotsiaalselt probleemi“. Teine sotsiaalne eesmärk võib olla see, et lubada lastekaitse võtta eeskuju kogukondlikest normidest, nimelt kaitsta lapsi headuse kontseptsiooni järgi, mille kohaselt peetakse sotsiaalset elu moraalseks ja eeldatakse, et see on iga kodaniku identiteedi osa. Kolmas sotsiaalne eesmärk, mis on väga levinud, on näha lastekaitset kui heaoluriigi tegevust, mille ülesanne on anda vastulõök materiaalsele marginaliseerumisele, mis on midagi muud kui kaitse hooletusse jätmise eest. Nendele sotsiaalsetele eesmärkidele

¹ Ameerika Ühendriigid on erand, sest ei ole LÕK-i ratifitseerinud. Sellegipoolest ei tundu vastuseis LÕK-ile olevat seotud lastekaitse tegevusega ja seega võib siin toodud argument olla asjakohane ka seoses lastekaitse tegevusega Ameerika Ühendriikides.

vastandub inimõigustest juhendumine, mille kohaselt ei käsitleta lastekaitset tulemuslikkuse tagajana, mingit tüüpi moraalse veendumuse realiseerijana ega vaesusega võitlejana. Lisaks on erinevaid sotsiaalseid eesmärke, kuid põhiprobleem on see, et inimõigused ja neist juhendumine jäävad lastekaitstes teiste põhiliste normatiivsete käsitusviisidega võrreldes tagaplaanile, mistõttu kaotavad inimõigused oma eesmärgi.

Selles raamatus käsitletakse õigustel põhineva (ingl *rights-based*) tegevuse olemust, keskendudes LÕK-i artiklile 12: lapse õigus väljendada vabalt oma vaateid kõigis temaga seotud küsimustes. Artiklile 12 keskendudes saab arutleda selle üle, kuidas on lastekaitsetöö võimalik arendada, järgides inimõiguste standardit. LÕK-i (1989) artiklis 12 on öeldud:

„1. Osalisriigid tagavad lapsele, kes on võimeline iseseisvaks seisukohavõtuks, õiguse väljendada oma vaateid vabalt kõikides teda puudutavates küsimustes, hinnates lapse vaateid vastavalt tema vanusele ja küpsusele.

2. Selleks antakse lapsele võimalus avaldada arvamust, eriti igas temaga seotud kohtu- ja administratiivmenetluses, vahetult või esindaja või vastava organi vahendusel siseriiklikele protsessinormidele vastavalt.“

Artikli 12 mõttes ja lastekaitseameti jaoks on oluline, kuidas see õigus toimib lapsega seotud kohtu- ja haldusmenetlustes ning juhtudel, kui „lapsele antakse võimalus avaldada arvamust, eriti igas temaga seotud menetluses“. Lastekaitse tegevus mõjutab last või vähemalt on see juhtumikorralduse eesmärk – edendada lapse heaolu. Seega on artikkel 12 õigusnorm, mida on raske eirata ja mida tuleks lastekaitsetöös läbivalt järgida ning rakendada. Kui lapsel ei võimaldata teadlikult osaleda, ei anta võimalust arvamust avaldada ega võeta aega tema ära kuulamiseks, muutub see lapse õiguste rikkumiseks. Siinkohal on erandeid, kuid need peavad olema õiguslikult põhjendatud ja alati tuginema lapse parimatele huvidele (LÕK-i artikkel 3.1).

Abivajava lapse õigused olenevad spetsialistide teadmistest, kuidas neid õigusi jõustada. Nagu teisest peatükist selgub, on teaduskirjanduses laialdaselt dokumenteeritud eri riikide näitel, kuidas lapse õigusi ja artiklit 12 rakendatakse last ära kuulamata või kuulates last lastekaitsetöö tegevuses formaalselt või näiliselt. Selles raamatus minnakse sammu võrra kaugemale ja arutletakse ning püütakse selgitada, kuidas lastekaitsetöös tuleb alati põhjendada artikli 12 rakendamist, olenemata sellest, millises kontekstis tegevus toimub, olgu see seotud kodu, perekonnas hooldamise, mõne asutuse, haldussüsteemi või järelevalvega. Artikkel 12 nõuab lapse õiguste kompleksset rakendamist lastekaitse tegevuse kaudu. Igal lapsel, kes on lastekaitse süsteem-

mis, peab olema „võimalus avaldada arvamust“ igas kohtu- ja haldusmenetluses.

Puuduvad üksikasjalikud teadmispõhised teadmised selle kohta, kuidas artiklit 12 lastekaitsetöös rakendada, seega on keeruline põhjendada, et lapsel on *de facto* õigus arvamust avaldada, kuigi see õigus on formaalselt õigusaktides ja poliitikadokumentides kirjas. Selle raamatuga püütakse anda panus artikliga 12 seotud õiguste tõlgendamisse, samuti õigustel põhineva sotsiaaltöö eriala edendamisse ning rakendamisse.

Normatiiviide mõju lastekaitsetööle

LÕK-i artikli 12 kõige laialdasem tõlgendus on lapse arvamuse ärakuulamine, tema osalusõigus vms. See aga võib kergesti kaasa tuua õiguse kitsa normatiivse tõlgenduse, mille kohaselt on vaja ainult kuulata, mida laps ütleb. Inimõiguslik käsitlus läheb kaugemale ja sügavamale (Baraldi & Cockburn, 2018). Inimõiguste peamine põhimõte viitab lapse väärikusele ehk lapse vabadusele avaldada oma arvamust kõigis temaga seotud küsimustes just seetõttu, et need on temaga seotud. LÕK-i artikli 13 kohaselt on lapsel sõnavabadus, mis ei hõlma ainult väljendusvabadust, vaid lapse võimalust avaldada arvamust temaga seotud kohtu- ja haldusmenetlustes mitte üksnes vormitäreks, vaid andes lapsele teavet, rääkides lapsega, et teda mõista, ja seega saada paremini aru, mida laps väljendab või tahaks väljendada (Nylund, 2020). Sellega on seotud lugupidamine, mida laps kui kaasiniemene väärib. Selle all mõeldakse inimõigustesse kirjutatud austust ja seda, et õigustel põhinev süsteem nõuab iga üksikisiku austamist nende isikupära, individuaalse puutumatus ja ka selle tõttu, et nad on austust väärt. Sellega on seotud austus, mida laps inimesena väärib. Selle all mõtleme inimõiguste süsteemis kinnistunud austust ja seda, et õigustel põhinevas süsteemis nõutakse iga üksikisiku austamist tema isikupära ja individuaalse väärikuse puutumatus tõttu.

Kuigi LÕK-i artiklile 12 keskendutakse palju (nt Archard & Skivenes, 2009; Dingwall jt, 2014), on vähe teaduskirjandust, milles arutletak kriitiliselt artikli 12 põhimõtte ühtse rakendamise üle sidusalt ja täiustatult ning mis ühtlasi oleks juhis lastekaitsetöötajatele (Berrick jt, 2015; Falch-Eriksen & Backe-Hansen, 2018; Falch-Eriksen & Skivenes, 2019). LÕK-i artikli 12 rakendamise nõuet ja lastekaitsetööd ühendav kirjandus puudub,

mis näitab vajadust asjaomaste teadmiste järele, et tagada abivajava lapse kaitse vastavalt tema õigustele (Falch-Eriksen jt, 2021; Toros, 2017; Toros & Falch-Eriksen, 2020).

Õigus olla vägivalla eest kaitstud, on õigustel põhineva lastekaitsetöö oluline lähtekoht. Kõik õigused koos määravad lapse kodakondsusest tuleneva õigusliku seisundi, s.t juriidilise isiku staatuse seaduste kohaselt (Cohen, 1999). LÕK-ist tulenevad õigused tagavad lapse kodakondsuse kosmopoliituse, nõnda et see kehtib kõigis riikides (Earls, 2011; Sierra-Cedillo jt, 2019). Kodakondsuse mõiste keerukas sisu tähendab, et riik püüab inimõigusi austada ja jõustada, see on poliitiline ja normatiivne tegelikkus (Baraldi & Cockburn, 2018; Falch-Eriksen, 2018). Kui riik täidab endale võetud kohustust õigusi tagada, võib inimõigustel olla tohutu mõju sotsiaaltöö erialale ja lastekaitsetööle. Lastekaitse on riiklik teenus, mille ülesanne on õigusi tagada. Lapse õigus olla vägivalla eest kaitstud paneb seega lapse õigused proovile: mida tõhusamalt riik lapse õigusi tagab, seda tugevamaks muutub lapse seos riigiga.

Kuigi LÕK on ülemaailmne norm, kinnitavad riigid ja nende valitsused sageli selle täitmist (Berrick jt, 2015). Lapse õiguste rakendamisel ja elluviimisel tekib kaalutlusruum vastavalt iga riigi võimetele. Siiski ei tohi inimõigustest taganeda selle tõttu, et neil on riigiti erinev tähendus või neid tagatakse erinevalt (Sandberg, 2018). Laste inimõiguste tagamisel peab iga spetsialist järgima võimalikult täpselt ja ratsionaalselt laste õigustega seotud nõudeid. Lastekaitse ei ole õigust tunnistada laste ja lapsevanemate inimõigusi kehtetuks ega neid vähendada või muul viisil piirata, seega peab õigustel põhinevate nõuete esitamisel tegutsema professionaalselt ja ühtsete põhimõtete alusel.

Olenemata sellest, kuidas lastekaitse toimib, on lastekaitsetöötajate kohustus reageerida õiguste rikkumisele suurem kui teistel ametnikel. Lastel on õigus elada vägivallavabalt (LÕK-i artiklid 9 ja 19), kuid alati kahtlustatakse, et see õigus pole tagatud, kui tegemist on lastega, kellega peab tegelema lastekaitse (vägivalla laiaulatusliku mõiste alla võib paigutada ka hooletusse jätmise ja lapsevanemate oskamatus). Seega on professionaalse tegevuse arendamine lastekaitsetöös lapse õiguste tagamise lahutamatu osa (Falch-Eriksen & Backe-Hansen, 2018).

LÕK-i artikkel 12 on selle raamatu jaoks valitud kolmel põhjusel. Esiteks on selles sätestatud õigus, mis tuleb tagada, et otsused oleks tehtud lapse parimates huvides (s.t järgitakse LÕK-is sätestatud põhiõigust – artikkel

3.1), mis peaks olema iga otsuse esmane kaalutlus. Teiseks, ja nagu ka teises peatükis selgub, on teada, et lastekaitstes on riigiti laialdasi puudujääke selle õiguse tagamisel ja mõistmisel, kuidas see lastekaitsetöös läbivalt toimib. Kolmas ja natuke üldisem põhjus on see, et lastekaitsetöös ei tohi lapse õigusi järgimata jätta. Lastekaitsetöös ei saa valida, kas seda artiklit rakendada või mitte, samuti tahtlikult või tahtmatult eirata lastekaitsest sõltumatuid lapse inimõigusi. Seega võib öelda, et kui lapse õigusi laste kaitse ei tagata, vastutab selle eest lastekaitse.

Lapse õiguste konventsiooni artikkel 12 ja inimõiguste standard

Kutsetegevuses artikli 12 rakendamiseks on tähtis mõista selle kõiki osi, et nende alusel põhjendada inimõiguste järgimist. Üksnes inimõiguste aluspõhimõtetele toetudes, saab sidusalt põhjendada, kuidas mõista artikli 12 laiemat rakendamist (Habermas, 2010; Kant, 1887). Niisugune teoreetiline harjutus peab ühtlasi andma edasi seda, kuidas peaks täiskasvanutega võrreldes mõistma lapse õigusi (Nussbaum, 2019). Selle asemel, et laiendada arutelu inimõiguste õiguspärasuse üle, rekonstrueerime inimõiguste standardi uuesti rahvusvaheliste inimõigusi käsitlevate dokumentide alusel. Seega alustame inimõiguste ülddeklaratsiooni artikli 1 esimese lausega ja sellega, kuidas sõnaselgelt esitatakse pühendumine iga isiku väärrikuse kaitsele: „Kõik inimesed sünnivad vabade ja võrdsetena oma väärrikuselt ja õigustelt.“ Kuigi võib väita, et see on inimõiguste olulisim põhimõte ja lähtepunkt, et selgitada, kuidas inimõiguste standardit saab arendada ja mõista, on väärrikuse lähtepunktiks valimise peamine põhjus, et see on neis dokumentides empiiriliselt üks kõige olulisemaid pidepunkte inimõiguste selgitamisel (Habermas, 2010; Haugli jt, 2019).

Väärrikusest lähtumine viitab sellele, et käsitledes iga inimest vabana ja väärrikuselt võrdsena sündinuna, tagab see sügava ja tugeva kosmopoliitse veendumuse, et üksikisiku inimõigused on väärt kaitsemist. Seega on vaja kaitsta üksikisiku õigusi, et kaitsta tema väärrikust. Samuti viitab see, et mis tahes inimõigust võib näha tulenevana põhitingimusest võidelda iga kahjuga, mis saab osaks üksikisikule, kui tema väärrikus ohtu satub (Habermas, 2010). See on ka üks põhjus, miks inimõigusi tuleks käsitleda tervikuna, sest need kõik lähtuvad samast põhjusest: kaitsta väärrikust. Üksikisiku väärrikuse

kaitsest alanud inimõiguste standard on saanud inimõiguste süsteemi arendamise lähtepunktiks.

Selleks et mõista, kuidas saab iga isiku väärikust kaitsta, väidame selles raamatus, et inimõiguste standardi kohaselt on kaks põhinõuet, mis on saanud iga riigi õigussüsteemi lahutamatuks osaks, kui seal tahetakse demokraatliku õigusriikluse raames ja igapäevases lastekaitsetöös inimõigusi rakendada. Iga isiku väärikuse kaitseks peab iga inimesel olema võimalik valida, kuidas oma elu elada. Seega esimene nõue on, et riik tagab põhi-seaduses isikute õigused tegutseda vabalt vastavalt oma väärikusele, seega õigusega vabadusele ja vastavalt oma mõistlikele huvidele. Teine nõue on, et iga isiku õigus vabadusele on võimalikult lai, eeldusel, et kõigil isikutel on võrdselt vabadusi (Dworkin, 1977). Õigused piirangutena tähendavad, et õigussüsteemi areng, valdkonnapoliitika, eelarved ja riikliku sektori tegevus on mõistlik, sest need ei riku vabadusi, mis on õigustega igale isikule juba ette nähtud (Rothstein, 1998; Shapiro, 1999).

Neid kaht nõuet ühendades saavad ühiskonda reguleerivast õiguskorrast ja selle raamatu kontekstis lastekaitset reguleerivatest õigustest põhiseaduslikud õigused, mis on tagatud avaliku teenuse osutamise kaudu. Neid nõudeid on võimalik mõista LÕK-i artikli 12 põhjal. See artikkel käsitleb iga lapse põhiseadusest tulenevat õigust väljendusvabadusele, olles samal ajal nii põhiseaduslik piirang kui ka suunav norm lastekaitsele. Artikli 12 rakendamiseks ja lastekaitse õigusliku arengu suunamiseks, organisatsioonilise ülesehituse ja professionaalse tegevuse arendamiseks peab lapsele olema tagatud arvamuse avaldamise võimalus „igas teda puudutavas kohtu- ja administratiivmenetluses“. See tähendab peaaegu iga liiki professionaalsete otsuste langetamist lastekaitsetöös.

Inimõiguste standard, lastekaitse usaldussuhtel põhinev tegevus ja lapse parimad huvid

Kuidas toimib artikkel 12 sel juhul lapse põhiseadusliku õiguse ja piiranguna ning professionaalset lastekaitsetööd suunava normina? Mida see lapse põhivabadusena kaasa toob? Peamised põhiseaduslikud õigused on nn tõrjeõigused ehk vabadus tegutseda sekkumiseta. Sageli nimetatakse neid vabadusõigusteks (vt Berlin, 1958; Habermas, 1996). Kõik põhiseaduslikud

õigused ei ole tõrjeõigused, küll aga on seda artikkel 12, kus on sätestatud lapse kui õiguse omaniku vabadus väljendada oma seisukohti temaga seotud juhtumikorralduses. Kuigi õigustega ette nähtud isiku vabadus oleneb selle isiku võimest tegutseda mõistlikult ja ühiskondlikult aktsepteeritavate normide kohaselt (Rawls, 1993), Rawls nimetab neid kaheks moraalseks õiguseks, ei saa lastele automaatselt anda kõiki vabadusi. Esiteks ei ole lastel üldjuhul veel välja kujunenud sidusat ja ratsionaalset arusaama, kuidas oma elu elada ehk teadmist sellest, mille poole püüelda. Teiseks ei ole lastel piisavalt teadmisi, kuidas käituda nii, et see ei kahjusta teisi isikuid, kes tegutsevad oma õigustest lähtuvalt, kuigi kõnealused teadmised kujunevad järk-järgult lapse täiskasvanumaks saades (Rawls, 1993).

See, et lapsel puudub üldine võime tegutseda oma vabadusõiguste alusel, on oluline tegur, mis aitab mõista lapsevanemate ja lastekaitse usaldussuhtel põhinevat tegevust. Kuni selle ajani, kui laps on võimeline vabalt tegutsema, vajab ta teiste isikute tuge tema huvides olevate otsuste langetamisel. Lapse avaldatud arvamus eeldab, et lastekaitsetöötajad hindavad kaalutletult, kas arvamus on või ei ole mõistlik, kuidas see saab otsuse langetamisele kaasa aidata ja kuivõrd on kooskõlas sellega, mis on lapse seisukohalt tema parim huvi. Enamasti on kujunenud usaldussuhe vanematega, kuid abivajaval lapsel võib see olla lastekaitsetöötaja. Mõlemal juhul muutub lapse õigus tegutseda oma tõrjeõiguse alusel täiskasvanu kohustuseks, mis põhineb usaldussuhtel.

Olenemata usaldussuhtel põhinevast kontrollist ja lapse arvamusalalduste piirangust, mida on vaja otsuste tegemiseks lapse huvides, on lapsel tulevikus õigus individuaalsele vabadusele selles mõttes, et täiskasvanuna saab ta endale kõik õigused (Falch-Eriksen, 2012). Selle ajani on laps õiguste omanikuna täiskasvanuga võrreldes erijuhtum ja ta sõltub usalduspõhimõttest, millest tulenevalt on lastekaitsetöötajal kohustus tõlgendada ja mõista lapse arvamust ning seda, kuidas see on kooskõlas lapse parimate huvidega täiskasvanuks arenemisel.

Lastekaitsetöötaja kohustust välja selgitada lapse huvid ja tema arengutee, kus on tagatud väärikus, aitab mõtestada artikkel 39 (LÖK, 1989). See viitab, et spetsialist peab tagama lapse paranemisele suunatud arengu, mis on lapse huvides:

„Osalisriigid rakendavad vajalikke abinõusid, et kaasa aidata mis tahes viisil hooletusse jäetud, eksploateerimise, kuritarvitamise, [---] ohvriks langenud lapse psühholoogilisele ja kehalisele paranemisele ning ühiskonda

tagasipöördumisele.“

Selleks, et langetada otsust lapse parimates huvides, on lastekaitsetöötajal oluline mitte ainult kuulata last siin ja praegu, vaid tuleb mõista, kuidas lapse arvamus on kooskõlas tema parimate huvidega ka pikema aja jooksul ehk vaadata iga lapse täiskasvanuea suunas, kui laps muutub sõltumatuks ja saab kõik kodanikuõigused.

Lastekaitse reguleerimine inimõigusi arvestades

Tänapäevastes demokraatlikes riikides reguleeritakse lastekaitsetööd peamiselt seadusandliku tegevusega ja õiguste delegerimise kaudu. See kehtib olenemata sellest, milline on lastekaitse korraldus riigis. Volitusi on vaja delegerida, sest lastekaitseametil peab olema võimalus vajadusel sekkuada perekonnaelu puutumatusse ja mõningatel juhtudel laps perekonnast ka eraldada. Sellised delegeritud õigused on kooskõlas seadusega. Õiguste delegerimine määrab vahetult klientidega tegelevate lastekaitsetöötajate ametliku õiguspädevuse, nõudes neilt oma töös kodanike õiguste ja seaduste järgimist (Lipsky, 2010; Molander jt, 2012; Rothstein, 1998).

Siinkohal on oluline välja tuua inimõigused sotsiaaltöös, sh lastekaitsetöös. Inimõigused on sageli sätestatud põhiseaduses: kui need on põhiõigused, ei saa neid eirata ega kõrvale lükata. Inimõigused peavad toimima lastekaitsetöö ja otsustusprotsessi suunavate normidena, et ei rikutaks inimõiguste põhiseaduslikku olemust. Õigustel põhinev tegevus võib näiteks ennetada põhjendamatu sekkumist ja seada piirid, millal sekkumine võib toimuda, et kaitsta last hooletusse jätmise ja väärkohtlemise eest. See ei tähenda, et põhiseaduslikud õigused peavad olema sätestatud seadustes, vaid seda, et lastekaitsetöö väärtused ja põhimõtted austavad inimõiguste põhiseaduslikke õigusnorme.

Õigusnormid on lastekaitsetöö lahutamatu osa eelkõige kahtmoodi. Esiteks, õiguste delegerimine otsuste langetamiseks konkreetsete juhtumite korral. See näeb ette, et lastekaitsetöös ei pea lihtsalt delegerimise reegleid austama ja ellu viima, vaid peab ka maksimaalselt delegeritud õiguste tähenduse ning eesmärgi, et mitte rikkuda õigusriigi põhimõtteid. Iga otsus, mille tegemisel ei arvestata lapse arvamus või ei põhjendata arvamuslega arvestamata jätmist, rikub sellist reeglit. Kui see toimib, muutub õigustel

põhinev tegevus millekski, mida Dworkin nimetab „konkreetses ametkonna seatud standardiks“ (Dworkin, 1977).

Teiseks, õiguste delegerimine jätab lastekaitsetöötajale otsustusvabaduse, mis tähendab õigusaktiga piiratud otsustusautonoomiat. Seega annavad õigusaktid lastekaitsele autonoomsuse, mis „on olemas ainult piirangutest vabaks jäetud valdkonnas“ (Dworkin, 1977). Otsustusautonoomia on juhtumikorralduses oluline, et kohandada otsustusprotsess konkreetsetele juhtumitele sobivaks. Kohandamisel tuleb arvestada inimõiguste kehtestamise eesmärki. Seega peavad lastekaitsetöötajad sekkuma ja kasutama iga juhtumi korral kaalutusõigust.

Õigustel põhinev tegevus ja kaalutusõigus

Lastekaitsetöö keskmes on otsustusautonoomia, mida tuntakse laiemalt kaalutusõigusena (ld *discretio*) (Abbott, 2014; Freidson, 2001; Molander, 2016). Kuigi kasutatakse erinevaid definitsioone, ühendab neid spetsialistide teadmistel põhinev ja teadmistest juhitud otsus (Goodin, 1986; Lipsky, 2010; Molander, 2016). Lastekaitse juhtumikorralduses tähendab see põhjendatud otsustusprotsessi lapse huvide kaitseks, mille käigus tuleb arvestada lapse õigustega (Molander jt, 2012).

Kaalutusõigusel on kolm olulist põhikomponenti, mis aitavad mõista, kuidas lastekaitsetöötajad tegutsevad ametist tulenevate volituste alusel (Molander, 2016). Esimene komponent on see, mida mainisime otsustusprotsessi struktuuri juures: õigusaktide kaudu loodud piirangud. See määrab kindlaks otsustusautonoomia, mis on õiguste ametliku delegerimise kaudu antud igale lastekaitsetöötajale. Volituste laadist olenevalt on kaalutusõigus tugev või nõrk, kitsas või lai, formaalne või mitteformaalne (Goodin, 1986). Teine komponent on hoolduse hindamisprotsess (ingl *care diagnostics*), mis tähendab lapse õigustega seotud nõude hindamist, et mõista lapse nimel esitatud nõuet lapse hoolduse ja vajaduste ning eelkõige tema parimate huvide kontekstis (Falch-Eriksen, 2018). Kolmas komponent on lastekaitsetööd suunavad normid, millele spetsialistid peavad otsustamisel tuginema. See on seotud õigustel põhineva tegevuse süsteemse juurutamisega. Lastekaitsetöö vaatenurgast põhineb kaalutusõiguse delegerimine lastekaitsetöötajale eeldusel, et spetsialist, kellele on usaldatud õigus tegutseda kaalutusõiguse

alusel, suudab õiguste tagamiseks teha põhjendatud otsuseid. Õigustel põhineva tegevuse alus on lähtumine inimõiguste standardist.

Raamatu ülesehitus

Koos esimese, sissejuhatava peatükiga on raamatus kaheksa peatükki. Eesmärk on käsitleda lastekaitsetöö olulisi osi, mille korral tuleb rakendada LÕK-i artiklit 12. Lastekaitse juhtumikorralduses ei ole ühtegi valdkonda, kus lapsel pole õigust oma arvamust avaldada. Isegi sõna „juhtumikorraldus“ viitab haldusmenetlusele, mis eeldab lapse arvamuse avaldamist. Sellegipoolest võib esitada argumente, mis toetavad seda, et lastele ei antaks võimalust arvamust avaldada vanuse, küpsusastme, antisotsiaalse käitumise või muu tõttu. Lähtepunkt aga on see, et lapsele tuleb anda võimalus arvamust avaldada või tuleb põhjendada, mis õigustab lapse ärakuulamata jätmist õigustest lähtudes.

Teises peatükis kirjutab Karmen Toros, et LÕK-i artikkel 12 on lastekaitsetöös üks kõige keerukamatest ja delikaatsematest küsimustest. Selles peatükis antakse ülevaade kirjandusest, uurides, kuidas LÕK-i artikkel 12 avaldub uurimustes ja praktikas ning kus puudub lüli lastekaitsetöö ja artikli 12 vahelt. Kirjanduse ülevaatest nähtub, et üldiselt ei osale laps lastekaitse otsustusprotsessis, kuigi juhtumite käsitlemine on suunatud tema elule ja sellele, kuidas edendada lapse heaolu. Esineb suuri puudujääke, sest last ei kuulata ega võeta kuulda ja ta on peaaegu nähtamatu, olenemata LÕK-i ratifitseerimisest ja sellest, et lapsel on oma õigused.

Kolmandas peatükis püüab Asgeir Falch-Eriksen selgitada, kuidas spetsialistid saavad otsustamisel järgida inimõiguste standardit, et otsused ei rikuks lapse õigusi. Inimõiguste standardi eesmärk on tagada iga üksikisiku väärikus. Tuginedes sellele põhimõttele, on väga vaja last kuulata, et mõista, kuidas tagada iga üksiku lapse väärikus ja seda kaitsta. Siinkohal rõhutatakse, et LÕK-i artiklit 12 tuleb mõista kui vahendit, mis võimaldab lapsel aidata kaasa ja anda teada sellest, mis on tema huvides.

Neljandas peatükis arutlevad Karmen Toros ja Rafaela Lehtme selle üle, kuidas lastekaitse korraldab abivajaduse hindamist ja kuidas need lapse õigusi aktiveerivad, arvestades, et lastekaitse peab sekkuma last ähvardava ilmse ohu korral. LÕK-i artikkel 12 näeb ette, et hindamise komponendid peavad otseselt olema seotud lapse õigustega. Laste vaatenurka selgitatakse

Eestis kogutud empiirilistele andmetele tuginedes, samuti rahvusvaheliste uurimuste abil, mis näitavad artikli 12 tähtsust lastekaitsetöös.

Viiendas peatükis uurib Cecilie Baasberg Neumann, kuidas lastekaitse teeb järelevalvet kodust eraldatud laste üle. Uuritakse, kuidas lapse õigus arvamust avaldada on asendushooldusele või turvakodusse paigutatud laste järelevalves seotud suhte mõistega. Arutelu lähtepunkt on see, et lastekaitse kohustus LÕK-i artiklit 12 rakendada on vaieldamatu ja laps on õiguste kandja. Samas on artikli 12 täitmise nõue praktikas osutunud keeruliseks. Seda arvestades on sageli raske märgata, kuidas spetsialistid võivad lapse õigusi realiseerida, võttes arvesse aja ja ülesannetega piiratud institutsioonilisi raamistikke ning eelkõige seda, et õiguste täitmine on tihedalt seotud lapse ja lastekaitsetöötaja turvalise suhte loomisega. Teisisõnu, lapse õigus eneseväljendusele on selles kontekstis õigus, mis võib kergesti jääda tähelepanuta või mida survestab liigne bürokraatia.

Kuuendas peatükis arutleb Koidu Saia selle üle, kuidas LÕK-i artikkel 12 avaldab mõju lastele alaealiste õigussüsteemis, kus menetlus on üldjuhul administratiivset või kohtulikku laadi. Selles peatükis uuritakse osalemist eelkõige juhtumites, kui laps on seotud kahe süsteemiga, nii lastekaitse- kui ka justiitsüsteemiga. Peatükis keskendutakse artiklile 12 ja sellele, kuidas rehabilitatsioon toimib laiema lapsesõbraliku õigusemõistmise süsteemi menetluse põhimõtete kohaselt.

Seitsmendas peatükis keskendub Ingrid Sindi lastele, kes on paigutatud asendushooldusele, täpsemalt asenduskodudes elavate laste ja lastekaitsetöötajate ning teiste hooldajate kohustustele LÕK-i artikli 12 kohaselt. Lastekaitsetöötajatel ja otsestel hooldajatel on eriline vastutus nende laste ees, sest riigi hoole all olev laps ei ela tavaperekonnas, kuid tal on samad põhivajadused, näiteks vajadus tunda end armastatuna. Eestis korraldatud etnograafilise uuringu näiteid kasutades kajastatakse armastuse kontseptsiooni distsiplinaarsest vaatenurgast: lapsepõlve sotsioloogia, autonoomia, lapse õigused, eelkõige õigustel põhineva asendushoolduse kontekstis.

Raamatu viimases peatükis võtavad Asgeir Falch-Eriksen ja Karmen Toros kokku olulisemad lähtekohad mõtestatud osaluse edendamiseks ja LÕK-i artikli 12 rakendamise toetamiseks. Rõhutatakse inimõiguste osatähtsust professionaalses lastekaitsetöö praktikas. Lapse aktiivset osalemist toetava praktilise meetodina käsitletakse lugude jutustamist.

Viiteallikad

Abbott, A. (2014). *The System of Professions: An Essay on the Division of Expert Labor*. USA: University of Chicago Press.

Archard, D., & Skivenes, M. (2009). Hearing the child. *Child & Family Social Work*, 14(4), 391–399.

Baraldi, C., & Cockburn, T. (2018). Introduction: Lived citizenship, rights and participation in contemporary Europe. In C. Baraldi & T. Cockburn (Eds.), *Theorising Childhood* (pp. 1–27). Cham: Springer International Publishing.

Berlin, I. (1958). *Two Concepts of Liberty. An Inaugural Lecture Delivered Before the University of Oxford on 31 October 1958*. Oxford: Clarendon.

Berrick, J. D., Peckover, S., Pösö, T., & Skivenes, M. (2015). The formalized framework for decision-making in child protection care orders: A cross-country analysis. *Journal of European Social Policy*, 25(4), 366–378.

Cohen, J. L. (1999). Changing paradigms of citizenship and the exclusiveness of the demos. *International Sociology*, 14(3), 245–268.

Dingwall, R., Eekelaar, J., & Murray, T. (2014). *The Protection of Children: State Intervention and Family Life*. New Orleans, LA: Quid Pro Books.

Dworkin, R. (1977). *Taking Rights Seriously: New Impression with a Reply to Critics*. London: Duckworth.

Earls, F. (2011). Children: From rights to citizenship. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 633(1), 6–16.

Falch-Eriksen, A. (2012). *The promise of trust - An inquiry into the legal design of coercive decision-making in Norway*. Oslo: Høgskolen i Oslo og Akershus.

Falch-Eriksen, A. (2018). Rights and professional practice: How to understand their interconnection. In A. Falch-Eriksen & E. Backe-Hansen (Eds.), *Human Rights in Child Protection* (pp. 39–58). Cham: Palgrave Macmillan.

Falch-Eriksen, A., & Backe-Hansen, E. (2018). Child protection and human rights: A call for professional practice and policy. In A. Falch-Eriksen & E. Backe-Hansen (Eds.), *Human Rights and Child Protection* (pp. 1–14). Cham: Palgrave MacMillan.

Falch-Eriksen, A., & Skivenes, M. (2019). Right to Protection. In M. Langford, M. Skivenes, & K. H. Søvig (Eds.), *Children's Rights in Norway* (pp. 107–135). Universitetsforlaget.

Falch-Eriksen, A., Toros, K., Sindi, I., & Lehtme, R. (2021). Children expressing their views in child protection casework: Current research and their rights going forward. *Child & Family Social Work*, 26(3), 485–497.

Freidson, E. (2001). *Professionalism: The Third Logic*. Cambridge: Polity Press.

Goodin, R. E. (1986). Welfare, rights and discretion. *Oxford Journal of Legal Studies*, 6(2), 232–261.

- Habermas, J. (1996). *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Habermas, J. (2010). The concept of human dignity and the realistic utopia of human rights. *Metaphilosophy*, 41(4), 464–480.
- Haugli, T., Nylund, A., Sigurdson, R., & Bendiksen, L. R. (2019). *Children's Constitutional Rights in the Nordic Countries*. Leiden: Brill.
- Kant, I. (1887). *The Philosophy of Law: An Exposition of the Fundamental Principles of Jurisprudence as the Science of Right*. Clark: NJ: Lawbook Exchange.
- Lipsky, M. (2010). *Street-Level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Service*. New York: Russell Sage Foundation.
- LÕK (Lapse õiguste konventsioon). (1989). *Convention on the Rights of the Child*. New York: United Nations.
- Molander, A. (2016). *Discretion in the Welfare State: Social Rights and Professional Judgment*. Abingdon Oxon: Routledge.
- Molander, A., Grimen, H., & Eriksen, E.O. (2012). Professional discretion and accountability in the welfare state. *Journal of Applied Philosophy*, 29(3), 214–230.
- Nussbaum, M. C. (2019). *The Cosmopolitan Tradition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Nylund, A. (2020). Children's right to participate in decision-making in Norway: Paternalism and autonomy. In *Children's Constitutional Rights in the Nordic Countries* (pp. 201–224). Leiden: Brill Nijhoff.
- Rawls, J. (1993). *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Rothstein, B. (1998). *Just Institutions Matter. The Moral and Political Logic of the Universal Welfare State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sandberg, K. (2018). Children's right to protection under the CRC. In A. Falch-Eriksen & E. Backe-Hansen (Eds.), *Human Rights in Child Protection* (pp. 15–38). London: Palgrave MacMillan.
- Shapiro, I. (1999). *Democratic Justice*. New Haven: Yale University Press.
- Sierra-Cedillo, A., Sánchez, C., Figueroa-Olea, M., Izazola-Ezquerro, S., & Rivera-González, R. (2019). Children's participative citizenship within the context of integral care and daily life. *Early Child Development and Care*, 189(6), 883–895.
- Toros, K. (2017). Child protective workers' reflections on principles underpinning the assessment of children in need: The case of Estonia. *International Social Work*, 60(5), 1255–1267.
- Toros, K., & Falch-Eriksen, A. (2020). „I do not want to cause additional pain ...“ –child protection workers' perspectives on child participation in child protection practice. *Journal of Family Social Work*, 24(1), 43–59

2 Õigustel põhinev lastekaitsetöö

Karmen Toros

Õigustel põhinev tegevus

ÜRO lapse õiguste konventsioon (LÕK, 1989) tagab lapsele õiguse osaleda küsimustes, mis mõjutavad tema elu. LÕK-i peetakse peamiseks alusdokumendiks lastekaitsetöös (Kennan jt, 2018) ning lastekaitsetöötajal on juhtiv roll lapse osaluse julgustamisel lastekaitse süsteemis, sh osalus lapse igapäevaelu ja tulevikuga seotud otsustes. Need on keerulised otsused (Iso-kuortti jt, 2020; Russ jt, 2020), mis mõjutavad laste ja perede elu ning heaolu (Benbenishty jt, 2015). Seega on vaja lapsi aktiivselt kaasata ja anda neile osalusvõimalus, rakendades lastekaitse õigustel põhinev käsitlus, mis eeldab lastekaitsetöötajate kutsealast arengut (Falch-Eriksen jt, 2021).

Laste osalemine nende elu mõjutavate otsuste tegemisel on põhiline inimõigus (Brunnberg & Visser-Schuurman, 2015). Collins (2017) rõhutab, et isegi kui lapse osalemist inimõigusena toetatakse, on seda praktikas keeruline rakendada. Seim ja Slettebø (2017) on samal arvamusel, märkides, et see on praktikas keerulisem kui dokumentides kirjas. Kuigi rahvusvaheliste konventsioonide kohaselt nähakse last subjektina, kellel on oma õigused (Duncan, 2019), on laps praktikas siiski passiivne kõrvaltvaataja. Tegemist ei ole uue väitega, vaid pigem on see vana ja jätkuva probleemi käsitlus. Seda kinnitavad ka viimase aastakümne kohta eri riikides tehtud uuringute sarnased tulemused, mille kohaselt lastekaitsetöös lapsi kaasatakse vähe (Falch-Eriksen jt, 2021; Toros, 2021a, b).

De Mönning (2017) näeb inimõigusi sotsiaaltöötajate tegevuse alus-
talana. Schmidt jt (2020) viitavad rahvusvahelisele sotsiaaltöötajate föderat-

sioonile, märkides inimõiguste edendamise vajadust rõhutatud inimrühmades. Harilikult ma ei kasutaks laste kohta mõistet „rõhutatud“, siiski väidan, et lastekaitse süsteemis on laps osalusest ilma jäetud täiskasvanute tõttu (sotsiaaltöötajad, lastekaitsetöötajad ja teised abivajava lapsega töötavad spetsialistid). Siin võib välja tuua mitu põhjust, kuid esmalt soovin käsitleda iga lapse võimalust ja õigust mõtestatult ehk sisuliselt osaleda (ingl *meaningful participation*). Kui spetsialist ei püüa lapse vanusest või võimekusest olenemata mõista tema soove ja vajadusi, ei ole lastekaitse tegevus LÕK-i artikli 12 kohaselt konventsiooniga kooskõlas. Nimetatud artikli kohaselt ei ole see õigus mitte ainult põhiõigus, vaid seda tuleb arvesse võtta kõigi teiste õiguste tõlgendamisel ja kohaldamisel (vt lapse õiguste konventsiooni üldkommentaari nr 12, edaspidi üldkommentaari). Van Bijleveld jt (2015, 137) väidavad, et laps peaks osalema temaga seotud küsimustes kohe algusest peale, täpselt nii: „Kui sotsiaaltöötajad alustavad kaasamisega alles pärast esimeste otsuste tegemist, ei ole lapsel võimalik osaleda oma soovide kohaselt või tema inimõigusi tunnustavalt.“ Seega tähendab õigustel põhineva lastekaitsetöö edendamine, et konventsiooniga ühinenud riigid peavad korraldama lastekaitsetöö nii, et laps saaks väljendada oma arvamust ja neid arvamusi võetakse kuulda (Falch-Eriksen jt, 2021). Õigustel põhineva lastekaitse juhtumikorralduseks on vaja, et olulisim kaalutus otsustusprotsessis on alati iga konkreetse lapse parimad huvid (vt LÕK-i artikkel 3.1).

Lapse parimates huvides tehtud otsused

Lapse parimate huvide üle arutlemiseks soovin välja tuua Skivenesi (2020) olulise väite: „Ainult inimene ise suudab määrata kindlaks selle, mis teda õnnelikuks teeb ja end hästi tundma paneb.“ Seega muutub osalusõigus lapse parimate huvide väljaselgitamisel hädavajalikuks. Skivenes täpsustab olulist arusaama, et laps ise ei määratle oma parimaid huve, aga teda on vaja sellesse protsessi kaasata. Teisisõnu, lapse parimad huvid tehakse kindlaks koos tema endaga (Üldkommentaari nr 12).

Olen nõus väitega, et ainult inimene ise teab oma vajadusi ja soove. Parima huvi põhimõte on iga lapse õigus, mistõttu „peab see olema osa tema hoolduse ja kaitsega seotud õiguslikust otsustusprotsessist“ (Walsh, 2020, 223). Siinkohal rõhutab McCafferty (2022) sotsiaaltöö eriala jaoks kõige

tähtsamaid eetilisi põhimõtteid. Selleks tsiteerib ta Bartolit ja Dolanit (2014), kes selgitavad, et otsustusprotsessides „on lastekaitsetöötajatele usaldatud nii eetilisel kui ka seaduslikult laste parimates huvides tegutsemine ning otsustamine, kus ja kuidas on need huvid kõige paremini rahuldatud“. Parimate huvide kindlaks tegemisel on laste roll anda olulist teavet, mis võimaldab täiskasvanutel teha informeeritud otsuseid, toetades seega sekkumise tulemuslikkust (Johnson & West, 2018). Pećnik jt (2016) toovad välja olulise punkti: lapse kaasamine otsustusprotsessi viib paremate otsusteni, sest lapse arvamus tugineb tajul ja kogemusel, mis erinevad täiskasvanute omadest. Aadnanes ja Gulbrandsen (2017, 595) täpsustavad, et lapse määratlused ja arusaamine oma olukorrast ning hilisemad toimetulekstrateegiad on lastekaitsetöötajate jaoks oluline teadmine abivajaduse hindamise ja sekkumiste kavandamisel. Iga laps ja perekond on ainulaadne, sh nende vajadused ja ressursid, mistõttu on vaja nende häält kuulata ning lahendused leida ja otsused teha lapse parimatest huvidest lähtuvalt. Lapse kogemuste teadmine võimaldab tema vajadusi paremini mõista (Bouma jt, 2018; Schoch jt, 2020). Oluline on meeles pidada, et mõistmise, motiveerimise ja soovitud tulemuste nimel töötamise protsess erineb perekonniti (Monclús jt, 2021), mis omakorda rõhutab lapse osaluse tähtsust juhtumimenetluses ja teadlikku käsitlust lapsest kui sotsiaalsest toimijast (Schoch jt, 2020). Nagu üldkommentaari 12 sätestab, ei piisa ainult lapse räägitu kuulmisest. Spetsialistid peavad aktiivselt kuulama, kuidas laps oma lootusi ja hirme väljendab. Pećnik jt (2016, 401) rõhutavad siinkohal tõsiseltvõtmist: „Lapse õigus tema arvamus ära kuulamisele ja sellesse tõsiselt suhtumisele kehtib lapse elu mõjutavate iga tegevuse ja otsuse korral.“ Laps on oma elu asjatundja/ekspert (Toros jt, 2013; Toros & LaSala, 2019), mistõttu ei saa lapse kogemusi mõista tema otsese osaluseta: laps on see, kes saab juhendada teisi tundma huvi tema elu, huvide ja soovide vastu (Bessant & Broadley, 2014).

Uuringud rõhutavad osalemise tähtsust lapse arengule (O'Hare jt, 2016; Seim & Slettebø, 2017). Lisaks sellele, et osalemisel on hoolduse tulemusele positiivne mõju, parandab see ka lapse arusaamist ja usaldust otsustusprotsessist (Bouma jt, 2018; Pećnik jt, 2016) ning aitab kaasa informeeritud otsustusprotsessi väljakujunemisele (Alfandari, 2017; Berrick jt, 2015). Lapse osaluse põhimõtet sisaldavat LÕK-i artiklit 12 käsitletakse õigustel põhineva lastekaitsetöö tugisambana (Bennouna jt, 2017; Rap jt, 2019; Tisdall, 2016). Seega on artiklil 12 tähtis osa lapse parimate huvide tagamisel otsustusprotsessis. Lapse osalus, mõtestatud osalus ja parimad huvid ei ole olulised mitte

ainult konkreetse juhtumiga seotud otsuste tegemisel, vaid ka toimiva süsteemi arendamisel.

Mõtestatud osalus ja osalusmudelid

Björnsdóttir ja Einarsdóttir (2017, 290) viitavad Lansdownile (2010), kes väidab, et lapse osalemise mõistele ei ole konkreetset määratlust. Seimi ja Slettebö (2017) hinnangul on tegemist laia käsitluse ja keerulise mõistega, millel on mitu tõlgendust (Herbots & Put, 2015). Wengeri (1998, 56) kohaselt seisneb keerukus erinevate komponentide (tegemine, rääkimine, mõtlemine, tundmine ja kuulumine) ühendamises (vt Clement & McKenny, 2019). Van Bijleveld jt (2014) määratlevad osalemist situatsioonilise ja korduva protsessina, kus ühine tegur on osalejate vastastikune dialoog. Pölkki jt (2012) kasutavad samuti osalemise kirjeldamiseks vastastikuse suhtluse mõistet. Ka Partridge (2005) seostab osalemist dialoogiga ja kirjeldab seda kahesuunalise aktiivse osalemisena otsustusprotsessis. Teised seostavad osalemist võimega mõjutada otsuste tegemist või selles osaleda (Duramy & Gal, 2020; Križ & Roundtree-Swain, 2017). Näiteks Lundy (2007) käsitleb osalemist erinevate sidusrühmade dialoogi toetamise ja otsustusprotsessi mõjutamisena. Hart (1992) viitab osalemisele kui lapse elu mõjutavate otsuste koostegemisele. Bolini (2018) vaatenurk hõlmab mõlemat seisukohta, kirjeldades osalemist kahesuunalise mõjutamisena. Üldkommentaari nr 12 (2009, 5) kohaselt on osalus „jätkuv protsess, mis hõlmab vastastikusel austusel põhinevat laste ja täiskasvanute vahelist teabe jagamist ja dialoogi, mille käigus õpivad lapsed seda, kuidas võetakse arvesse nende ja täiskasvanute seisukohti ning kuidas need mõjutavad selliste protsesside tulemusi“. Selle käsitlusviisiga tunnustatakse last oma elu asjatundjana/ekspertina (Husby jt, 2018). Järelikult on osalus mitmekülgne protsess (Gordon, 2015), mida seostatakse mõistetega „suhtlus“, „dialoog“, „mõju“ ja „korduv“.

Nagu eelnevalt kirjeldatud, ei saa osalust käsitleda lihtsa ja sirgjoonelise tegevusena. Sellest ei piisa, kui lapse osalus on ainult passiivne või toimub selleks, et märkida „tehtud“. Ka Inchaurrendõ jt (2018) usuvad, et lapse osalus peab olema aktiivne, pakkudes võimaluse väljendada arvamusi, vajadusi ja hirme. Mõtestatud osaluse juures on tähtis ka teabe kättesaadavus (Mid-del jt, 2021). Need tegurid koos tagavad tõelise, sisulise ja kaasava tegevuse (Collins jt, 2021), kus laps osaleb tihedas suhtluses algusest peale (Üldkom-

mentaar nr 12).

Bouma jt (2018) kasutavad mõtestatud osaluse mõistet, viidates Pölkile jt (2012, 109), selgitades seda järgmiselt: „Enne kui laps saab osaleda juhtumimenetluses, on tal vaja teavet konteksti ja menetluse kohta, et otsustada, kas tema jaoks on olukord turvaline, mõtestatud või muul põhjusel osalemist väärt.“ Bouma jt (2017) arendasid välja lapse lastekaitseüsteemis mõtestatud osaluse mudeli, mis põhineb empiirilistel uurimustel, Harti (1992) ja Shier' (2001) lapse osaluse mudelitel ning LÕK-i artiklil 12. See mudel koosneb kolmest põhiosast: teavitamine, ärakuulamine ja kaasamine. Teavitamine hõlmab osalemisvõimaluste, eesmärkide, sisu, otsuste jms teadmist. Ärakuulamine sisaldab vaadete ja arvamuste väljendamise, lapselt teabe kogumise, temaga dialoogi pidamise ja individuaalsete kohtumiste võimalusi. Kaasamine hõlmab arvamuste ja vaadete ärakuulamist enne otsustamist, otsustusprotsessi kaasamist ja lapse vaatenurgaga arvestamist (vt Lauri jt, 2021, 213).

Osa teisi teadlasi on arendanud lapse osaluseks sarnaseid käsitlusi. Näiteks Franklin ja Sloper (2005) arutlevad laste osaluse üle LÕK-iga seoses kolmest osalemistasemest, mis toetavad last kui „peamist otsustajat“: informeeritus, vaadete väljendamine ja otsuste mõjutamine. Lundy (2007) töötas LÕK-i artiklile 12 tuginedes välja mudeli, mis koosneb neljast omavahel seotud osast: ruum (võimalus vaadete väljendamiseks), hääl (vaadete väljaütlemise võimaldamine), publik (kuulamine) ja mõju (lapse hääl põhinevad otsused). Need kolm mudelit on omavahel sarnased: osaluseks on vaja lapsega suhelda ja dialoogi. See tugevdab arusaama osalemisest kui aktiivsest protsessist, kus lihtsalt ei esitata küsimusi, vaid laps ja lastekaitsetöötaja kaasatakse aktiivselt otsustusprotsessi ning dialoogi, tuginedes LÕK-i artiklile 12.2 (vt Toros, 2021a, 397). Mõtestatud osalus tugevdab lapse usaldust täiskasvanute ja lastekaitsetöötajate vastu (Duramy & Gal, 2020), mis omakorda võimaldab neil tegutseda lapse parimaid huve arvestades ja lapse heaolu suurendades. Olemasolevatest mudelitest hoolimata on mõtestatud osaluseni keeruline jõuda, mis tõstatab olulise küsimuse: miks ei tugine lastekaitsetöö laste õigusele osaleda nende heaolu ja eluga seotud otsuste tegemises?

Lapse osalus otsustusprotsessis

Lapse elu mõjutavate otsuste tegemine on keeruline ja vastutusrikas

(Duncan, 2019; Stokes & Schmidt, 2012), sest selleks vajalikud teadmised on sageli piiratud ning esineb mõningast ebamäärasust, ajalisi piiranguid ja tugevaid emotsioone (de Haan jt, 2019; Whittaker, 2018). Sandberg (2018, 31) rõhutab LÖK-ile viidates, et lapse parimates huvides olevate otsusteni jõudmiseks on „igas otsustusprotsessis lapsel õigus oma vaateid väljendada ja neid tuleb võtta arvesse“. Kuigi uurimused osutavad sellele, et sageli ei ole lastel otsustusprotsessis osalemiseks piisavalt võimalusi ja neid ei kuulata ära või ei võeta tõsiselt (Husby jt, 2018; Kosher & Ben-Arieh, 2020; van Bijleveld jt, 2020), on spetsialistid üldiselt ühel meelel, et tulemuslike otsuste tegemiseks on laste osalus oluline. Seetõttu jääb küsimus: kui oleme lapse osaluses ühel meelel, mis me siis ei kuula tema häält ega kaasa teda otsustusprotsessi? Staudt jt (2012) arutlevad erinevate põhjuste üle, mis on seotud tegeliku osaluse ja selle keerukusega.

Laste osalust otsustusprotsessis mõjutavad korralduslikud piirangud, näiteks aeg ja töökoormus (Husby jt, 2018). Bastian (2019) juhib tähelepanu sellele, et suur töökoormus vähendab tööga seotud otsustusvõimet, mille tagajärg võib olla suutmatust hinnata lapse sõna olulisust. Lundy (2018) arvates on ajapiirangu tagajärjeks sisutühi, passiivne osalus. Teised teadlased rõhutavad, et lastekaitsetöös ei kuulata last juhtimiskorralduse (ingl *managerialism*) tõttu (Bolin, 2018; Munro & Turnell, 2018; Rogowski, 2020). Munro (2010) hinnangul on juhtimiskorraldus soodustanud kontrollitud ja nomenklatuurse tööjõu palkamist, mis muudab lapse heaoluga seotud otsustusprotsessi „protseduuripõhiseks, lastevaenulikuks keskkonnaks“ (van Bijleveld jt, 2015). Burton ja Revell (2018) väidavad, et juhtimiskorraldus takistab lastekaitsetöötajatel sekkumistega seoses nägemist, tundmist ja kogemist. Siinkohal tuleb meeles pidada, et lastekaitsetöö keskmes on laps, mitte bürokraatia.

Benson ja Rosen (2017) väidavad, et kaitsev käsitlusviis (ingl *protectonist approach*) on üks võimalik selgitus, miks lastekaitsetöös ei kuulata last ära. Nende väidet toetavad mitmed uuringud (Kosher & Ben-Arieh, 2020; van Bijleveld jt, 2020). See käsitlusviis võib olla takistuseks, kui spetsialistid soovivad kaitsta last kahjulike mälestuste või ebamugavate vestluste eest. Kaitsev käsitlus on seotud mõttega, et lapsepõlv on süütuse ja haavatavuse aeg (Pinkey, 2018), mistõttu jäetakse laps lastekaitsetöös otsustusprotsessist kõrvale, soovides vältida võimalikku kahju temale. Tegelikuses suurendab see lapse võimetust mõjutada tema eluga seotud otsuseid (Fern, 2014). Seega töötab see lapse õiguste vastu.

Muench jt (2017) väidavad, et lapsel on suurim sõnaõigus teenuste kavan-

damisel ja nende üle osutamisel. Siin vaadeldakse osalust kui teabe või tõendite saamise moodust, mis toetab informeeritud otsuste tegemist ja elluviimist (Archard & Skivenes, 2009). MacDonald (2017, 3) arutleb, et „lapse vaatenurk tuleb ära kuulata ja seda arvesse võtta mitte ainult seetõttu, et tal on õigus olla ära kuulatud, vaid ka seetõttu, et lapse panus abivajaduse hindamisse ja otsustusprotsessi on iseenesest väärtuslik“. Hart (1992) märkis aastakümneid tagasi, et lapse osalus tervikuna võib ühiskonda paremaks muuta. Björnsdóttiril ja Einarsdóttiril (2017) on sarnased mõtted: osalus võib olla kasulik nii lapsele kui ka ühiskonnale, uurimused viitavad sellele, et osaluse keelamine on lapsele kahjulik. Näiteks tunneb laps end siis murelikult, abitult ja vihaselt (Husby jt, 2018).

Lapse osalus ja lastekaitsetöö

Lastekaitsetöötajad tagavad lapsele turvalisuse (Olszowya jt, 2020), seega on oluline küsida: „Mida tähendab olla lastekaitsetöötaja?“ Hart (1992, 32) kirjeldas aastakümneid tagasi: „Tõeliselt osalemise võime oleneb peamiselt pädevusest vaadata asju teise inimese vaatenurgast.“ Soovin juhtida tähelepanu mõttele, et laste osalusõiguse järgimine on seotud professionaalsuse ja sellega, kuidas spetsialistid neid õigusi rakendada oskavad. Bingle ja Middleton (2019) rõhutavad, et lastekaitse keskkond mõjutab spetsialisti vajadust õige vastuse järele. Samamoodi võib öelda, et kontekst takistab õige vastuse leidmist. Õige vastuse all pean silmas lapse tõde: kogemusi, vajadusi, lootusi jne.

Lihtsam on otsustada, mis on lapse parimates huvides täiskasvanu vaatenurgast, sest arvame, et teame alati, mis on lastele hea. Skivenes (2020) väidab, et selle põhjused on „täiskasvanu vaatenurgast lähtumine“ ja „laste võrdõiguslikkuse vaatenurga puudumine“. Samamoodi peavad mõned teised teadlased üheks laste osalusõiguse eiramise põhjuseks patroneerivat maailmavaadet (Collins, 2017; Duncan, 2019; Strömpl & Luhamaa, 2020). Kiraly ja Humphreys (2013) väitsid peaaegu kümnend tagasi, et täiskasvanute vaatenurk on endiselt valitsev ja neid eelistatakse laste soovidele ning vajadustele. Sama suundumust on näha ka tänapäevases lastekaitsetöös. Saar-Heiman ja Gupta (2020, 1168) väidavad, et „praegune neoliberaalne ajastu on loonud karistava, individualiseeritud ja patoloogiseeriva lastekaitse süsteemi“, mis nõrgestab lapsekeskset käsitlust, lapselt õppimist ja last kui

oma elu asjatundja nägemist. Usun siiralt, et täiskasvanud ei saa teada, mida laps kogeb, isegi kui nad ise nii arvavad.

Tekib ka küsimus, kas last ei julgustata osalema seetõttu, et lastekaitsetöötajad ei mõista tema osaluse käsitlust. Kuigi osaluse mõistet peetakse keeruliseks, nagu juba kirjeldasin, rõhutab see selgelt lapse aktiivset osalust ja dialoogi temaga. Siiski väidavad Kosher ja Ben-Arieh (2020), et lapse vähene osalus võib viidata sellele, et spetsialistid ei saa täielikult aru tema osalemise tähendusest ja väärtusest. Lisaks viitavad mitu uuringut, et lastekaitsetöötajatel puuduvad lapsega suhtlemise oskused (Toros, 2021a; Toros & Falch-Eriksen, 2021), mille tagajärg on lapse kõrvalejäetus lastekaitsetöös. Arbeiter ja Toros (2017) arvavad, et lastekaitsetöötajatel jääb lapse otsustamisprotsessi kaasamiseks puudu enesekindlusest. See on tingitud puudulikest oskustest ja ebapiisavast väljaõppest, mis hõlmab lapsega hea kontakti ja usaldusliku suhte loomist. Bolin (2018) pakub lapsekeskse käsitluse edendamiseks, sh lapse aktiivseks osaluseks, uuenduslike meetodite arendamist, mis toetavad turvalise keskkonna loomist lapse hääle ärakuulamiseks. Gouldsboro (2018) märgib suhtel põhineva käsitlusviisi olulisust, mis koosneb mitmest tegurist: heaks eeskujuks olemine, koostöö lapsevanematega, lapse arenguetappide mõistmine, lapsele aja andmine, lapse täielik mõtestatud ärakuulamine ja heade suhete loomine. Väidan, et arusaam lapsest kui aktiivsest tegutsejast ei ole enam uus, samas nõuab lapse osalus uut moodi mõtlemist, sest praegune süsteem ei tööta lapse heaks. On aeg teha sõnad tegudeks. Tahan selle peatüki lõpetada seisukohaga, et professionaalsus on enam kui teadmine sellest, mis on õige. Ennekõike on see õigesti tegutsemine.

Tänu sõnad

Selle peatüki kirjutamist toetas andmetega Eesti Teadusagentuuri projekt (grandi number PSG305) „Tõhus osalusdiskursus: osalejate kogemused kaasatusest lastekaitse hindamiste praktikates“.

Viiteallikad

Aadnanes, M. & Gulbrandsen, L. M. (2017). Young people and young adults' experiences with child abuse and maltreatment: Meaning making, conceptualizations, and dealing with violence. *Qualitative Social Work*, 17(4), 594–610.

Alfandari, R. (2017). Evaluation of a national reform in the Israeli child protection practice designed to improve children's participation in decision-making. *Child & Family Social Work*, 22, 54–62.

Arbeiter, E., & Toros, K. (2017). Participatory discourse: Engagement in the context of child protection assessment practices from the perspectives of child protection workers, parents and children. *Children and Youth Services Review*, 74, 17–27.

Archard, D., & Skivenes, M. (2009). Hearing the child. *Child and Family Social Work*, 14, 391–399.

Bastian, C. (2019). The child in child protection: Invisible and unheard. *Child & Family Social Work*, 25, 135–143.

Benbenishty R., Davidson-Arad, B., López, M., Devaney, J., Spratt, T., Koopmans., C, Knorth., E.J. et al. (2015). Decision making in child protection: An international comparative study on maltreatment substantiation, risk assessment and interventions recommendations, and the role of professionals' child welfare attitudes. *Child Abuse & Neglect*, 49, 63–75.

Bennouna, C., Mansourian, H., & Stark, L. (2017). Ethical considerations for children's participation in data collection activities during humanitarian emergencies: A Delphi review. *Conflict and Health*, 11(5), 1–15.

Benson, L., & Rosen, R. (2017). From silence to solidarity: Locating the absent 'child voice' in the struggle Against benefit sanctions. *Children & Society*, 31, 302–314.

Berrick, J. D., Dickens, J., Pösö, T., & Skivenes, M. (2015). Children's involvement in care order decision-making: A cross-country analysis. *Child Abuse & Neglect*, 49, 128–141.

Bessant, J., & Broadley, K. (2014). Saying and doing child protective service and participation in decision-making. *International Journal of Children's Rights*, 22, 710–729.

Van Bijleveld, G. G., Dedding, C.W.M., & Bunders-Aelen, J. F. G. (2014). Seeing eye to eye or not? Young people's and child protection workers' perspectives on children's participation within the Dutch child protection and welfare services. *Children and Youth Services Review*, 47, 253–259.

Van Bijleveld, G.G., Dedding, C.W.M., Bunders-Aelen, J. F. G. (2015). Children's and young people's participation within child welfare and child protection services: A state-of-the-art review. *Child & Family Social Work*, 20, 129–138.

Van Bijleveld, G. G., Bunders-Aelen, J. F. G., & Dedding, C. W. M. (2020). Exploring the essence of enabling child participation within child protection services. *Child & Family Social Work, 25*(2), 286–293.

Bingle, L., & Middleton, A. (2019). From doing to being: The tensions of systemic practice in social work – group reflective supervision in child protection. *Journal of Family Therapy, 41*, 384–406.

Björnsdóttir, Þ., & Einarsdóttir, J. (2017). Child participation in Ghana: Responsibilities and rights. In E. Oinas, H. Onodera, & L. Suurpää, L. (Eds.), *What Politics? Youth and Political Engagement in Africa* (pp. 285–299). Leiden, Boston: Brill.

Bolin, A. (2018). Organizing for agency: rethinking the conditions for children's participation in service provision. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being, 13*, 1564515.

Bouma, H., Knorth, E. J., Grietens, H., & López, M. (2017). *Betekenisvolle participatie van kinderen in de jeugdbescherming: Inzicht in het concept en de verankering in het Nederlandse jeugdbeschermingsbeleid*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Bouma, H., López López, M., Knorth, E. J., & Grietens, H. (2018). meaningful participation for children in the Dutch child protection system: A critical analysis of relevant provisions in policy documents. *Child Abuse & Neglect, 79*, 279–292.

Brunnberg, E., & Visser-Schuurman, M. (2015). Speak up! Voices of European children in vulnerable situations. *International Journal of Children's Rights, 23*, 569–601.

Burton, V., & Revell, L. (2018). Professional curiosity in child protection: Thinking the unthinkable in a neo-liberal world. *British Journal of Social Work, 48*, 1508–1523.

Clement, M., & McKenny, R. (2019). Developing an Open Dialogue inspired model of systemic social work assessment in a local authority children's social care department. *Journal of Family Therapy, 41*, 421–446.

Collins, T. M. (2017). A child's right to participate: Implications for international child protection. *The International Journal of Human Rights, 21*(1), 14–46.

Collins, T. M., Sinclair, L. D., & Zufelt, V. E. (2021). Children's rights to participation and protection: Examining Child and Youth Care College Curricula in Ontario. *Child & Youth Services, 42*(3), 268–297.

Duncan, M. (2019). Children's experiences of statutory child protection interventions. In M. Duncan (Ed.), *Participation in Child Protection. Theorizing Children's Perspectives* (pp. 13–42). Cham: Springer Nature Switzerland AG.

Duramy, B. F., & Gal, T. (2020). Understanding and implementing child participation: Lessons from the Global South. *Children and Youth Services Review, 119*, 105645.

Falch-Eriksen, A., Toros, K., Sindi, I., & Lehtme, R. (2021). Children

expressing their views in child protection casework: Current research and their rights going forward. *Child & Family Social Work*, 26(3), 485–497.

Fern, E. (2014). Child-directed social work practice: Findings from an action research study conducted in Iceland. *British Journal of Social Work*, 44, 1110–1128.

Franklin, A., & Sloper, P. (2009). Supporting the participation of disabled children and young people in decision-making. *Children & Society*, 23(1), 3–15.

Gordon, L. N. (2015). Child participation in Jamaica: Cultural reality versus idealism. *Social and Economic Studies, Special Issue on Children – Reflections on adherence to Child Rights in the Caribbean*, 64(1), 49–74.

Gouldsboro, J. M. (2018). *The Voice of the Child. How to Listen Effectively to Young Children*. New York: Routledge.

De Haan, W. D., van Berkel, S. R., & van der Asdnok, S. (2019). Out-of-home placement decisions: How individual characteristics of professionals are reflected in deciding about child protection cases. *Developmental Child Welfare*, 1(4), 312–326.

Hart, R. A. (1992). *Children's participation: From tokenism to citizenship*. Innocenti Essays, 4. Florence: UNICEF International Child Development Centre; https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/childrens_participation.pdf.

Herbots, K., & Put, J. (2015). The participation disc: A concept analysis of (a) child ('s right to) participation. *International Journal of Children's Rights*, 23(1), 154–188.

Husby, I. S. D., Slettebø, T., & Juul, R. (2018). Partnership with children in child welfare: The importance of trust and pedagogical support. *Child & Family Social Work*, 23, 443–450.

Inchaurredo, A. M., Fuentes-Peláez, N., Vicente, C. P., & Bolós, A. M. (2018). Good professional practices for promoting positive parenting and child participation in reunification processes. *Child & Family Social Work*, 23, 574–581.

Isokuorti, N., Aaltio, E., Laajasalo, T., & Barlow, J. (2020). Effectiveness of child protection practice models: A systematic review. *Child Abuse & Neglect*, 108, 104632.

Johnson, V., & West, A. (2018). Introduction: Following the journey of voice In. V. Johnson & A. West (Eds.), *Children's Participation in Global Contexts: Going Beyond the Voice* (pp. 3–13). New York: Routledge.

Kennan, D., Brady, B., & Forkan, C. (2019). Space, voice, audience and influence: The Lundy model of participation. *Child Welfare Practice*, 31(3), 205–218.

Kiraly, M., & Humphreys, C. (2013). Perspectives from young people about family contact in kinship care: “Don't push us listen more”. *Australian Social Work*, 66, 314–327.

Kosher, H., & Ben-Arieh, A. (2020). Social workers' perceptions of

children's right to participation. *Child & Family Social Work*, 25(2), 294–303.

Križ, K., & Roundtree-Swain, D. (2017). „We are merchandise on a conveyer belt“: How young adults in the public child protection system perceive their participation in decisions about their care. *Children and Youth Services Review*, 78, 32–40.

Lauri, K., Toros, K., & Lehtme, R. (2021). Participation in the Child Protection Assessment: Voices from Children in Estonia. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 38, 211–226.

Lundy, L. (2007). ‘Voice’ is not enough: conceptualizing Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *British Educational Research Journal*, 33(6), 927–942.

Lundy L. (2018). In defence of tokenism? Implementing children's right to participate in collective decision-making. *Childhood*, 25, 340–354.

LÕK (Lapse õiguste konventsioon). (1989). Riigi Teataja II 1996, 16, 56.

MacDonald, G. S. (2017). Hearing children's voices? Including children's perspectives on their experiences of domestic violence in welfare reports prepared for the English courts in private family law proceedings. *Child Abuse & Neglect*, 65, 1–13.

McCafferty, P. (2022). „Do I read it? No“. Knowledge utilisation in child welfare decisions. *Child Care in Practice*, 28(3), 438–463.

Middel, F., Post, W., López López, M., & Grietens, H. (2021). Participation of children in the child protection system – Validation of the Meaningful Participation Assessment Tool (MPAT). *Child Indicators Research*, 14, 713–735.

Monclús, A. U., Inchaurredo, A.M., Fernández-Rodrigo, L., & Balsells Bailón, M. A. (2021). The voices of parents and children in foster care. *Journal of Social Work*, 21(6), 1592–1610.

Muench, K., Diaz, C., & Wright, R. (2017). Children and parent participation in child protection conferences: A study in one English local authority. *Child Care in Practice*, 23(1), 49–63.

De Mönink, H. (2017). *The Social Workers' Toolbox. Sustainable Multimethod Social Work*. London, New York: Routledge.

Munro, E. (2010). Learning to reduce risk in child protection. *British Journal of Social Work*, 40, 1135–1151.

Munro, E., & Turnell, A. (2018). Re-designing organizations to facilitate rights-based practice in child protection. In: A. Falch-Eriksen & E. Backe-Hansen (Eds.), *Human Rights in Child Protection* (pp. 89–110). Cham: Palgrave Macmillan.

O'Hare, L., Santin, O., Winter, K., & McGuinness, C. (2016). The reliability and validity of a child and adolescent participation in decision-making questionnaire. *Child: Care, Health and Development*, 4, 692–698.

Olszowya, L., Jaffe, P. G., Dawson, M., Straatmana, A. L., & Saxton, M. D. (2020). Voices from the frontline: Child protection workers'

perspectives on barriers to assessing risk in domestic violence cases. *Children and Youth Services Review*, 116, 105208.

Partridge, A. (2005). Children and young people's inclusion in public decision-making. *Support for Learning*, 20(4), 181–189.

Pećnik, N., Matić, J., & Milaković, A. T. (2016). Fulfillment of the child's participation rights in the family and the child's psychosocial adjustment: Children's and parents' views. *Članci*, 399–421.

Pinkney, S. (2018). Competing understandings of children's services. In S. Pinkney (Ed.), *New Directions in Children's Welfare. Professionals, Policy and Practice* (pp. 51–81). London: Springer Nature.

Pölkki, P., Vornanen, R., Pursiainen, M., & Riikonen, M. (2012). Children's participation in child protection processes as experienced by foster children and social workers. *Child Care in Practice*, 18(2), 107–125.

Rap, S., Verkroost, D., & Bruning, M. (2019). Children's participation in Dutch youth care practice: an exploratory study into the opportunities for child participation in youth care from professionals' perspective. *Child Care in Practice*, 25(1), 37–50.

Rogowski, S. (2020). Managers, managerialism and social work with children and families: The deformation of a profession? *Practice*, 23(3), 157–167.

Russ, E., Lonne, B., & Lynch, D. (2020). Increasing child protection workforce retention through promoting a relational-reflective framework for resilience. *Child Abuse and Neglect*, 110(3), 104245.

Saar-Heiman, Y., & Gupta, A. (2020). The poverty-aware paradigm for child protection: A critical framework for policy and practice. *British Journal of Social Work*, 50, 1167–1184.

Sandberg, K. (2018). Children's right to protection under the CRC. In A. Falch-Eriksen, & E. Backe-Hansen (Eds.), *Human Right in Child Protection: Implications for Professional Practice and Policy* (pp. 15–38). Cham: Palgrave Macmillan.

Schmidt, J., Niemeijer, A., Leget, C., Trappenburg, M., & Tonkens, E. (2020). The dignity circle: How to promote dignity in social work practice and policy? *European Journal of Social Work*, 23(6), 945–957.

Schoch, A., Aeby, G., Müller, B., Cottier, M., Seglias, L., Biesel, K., Sauthier, G., & Schnurr, S. (2020). Participation of children and parents in the Swiss child protection system in the past and present: An interdisciplinary perspective. *Social Sciences*, 9(8), 1–19.

Seim, S., & Tor Slettebø, T. (2017). Challenges of participation in child welfare. *European Journal of Social Work*, 20(6), 882–893.

Shier, H. (2001). Pathways to participation: Openings, opportunities and obligations. *Children & Society*, 15(2), 107–117.

Skivenes, M. (2020). Why don't children participate? <https://discretion.uib.no/why-dont-children-participate/>.

Stokes, J., & Schmidt, G. (2012). Child protection decision making: A Factorial analysis using case vignettes. *Social Work, 57*(1), 83–90.

Staudt, M., Lodato, G., & Hickman, C.R. (2012). Therapists talk about the engagement process. *Community Mental Health, 48*, 212–218.

Strömpl, J., & Luhamaa, K. (2020). Child participation in child welfare removals through the looking glass: Estonian children's and professionals' perspectives compared. *Children and Youth Services Review, 118*, 105421.

Tisdall, E. Kay M. (2016). Subjects with agency? Children's participation in family law proceedings, *Journal of Social Welfare and Family Law, 38*(4), 362–379.

Toros, K. (2021a). A systematic review of children's participation in child protection decision-making: Tokenistic presence or not? *Children & Society, 35*(3), 395–411.

Toros, K. (2021b). Children's participation in decision-making from child welfare workers' perspectives: A systematic review. *Research on Social Work Practice, 31*(4), 367–374.

Toros, K., & Falch-Eriksen, A. (2021). „I do not want to cause additional pain ...“ – Child protection workers' perspectives on child participation in child protection practice. *Journal of Family Social Work, 24*(1), 43–59.

Toros, K., Tiko, A., & Saia, K. (2013). Child-centered approach in the context of the assessment of children in need: Reflections of child protection workers' in Estonia. *Children and Youth Services Review, 35*(6), 1015–1022.

Toros, K., & LaSala, M. (2019). Child protection workers' understanding of the meaning and value of self-reflection in Estonia. *Reflective Practice, 20*(2), 266–278.

Üldkommentaar nr 12. (2009). Lapse õigus olla ärakuulatud. United Nations. CRC/C/GC/12; <https://www.lastekaitseto.ee/wp-content/uploads/2016/05/%c3%9cRO-Lapse-%c3%95iguste-Komitee-%c3%9cldkommentaar-nr-12-Lapse-%c3%b5igus-olla-%c3%a4ra-kuulatud-eeesti-keeles.pdf>.

Walsh, K. (2020). *The Development of Child Protection Law and Policy. Children, Risk and Modernities*. London, New York: Routledge.

Whittaker, A. (2018). How do child-protection practitioners make decisions in real-life situations? Lessons from the psychology of decision making. *British Journal of Social Work, 48*, 1967–1984.

3 Lastekaitsetöö ja lapse väljendus- vabadus

Asgeir Falch-Eriksen

Inimõigused lastekaitsetöös

Tänapäeval on ÜRO lapse õiguste konventsiooniga (LÕK) lastele antud inimõigused lastekaitseametile ette kirjutatud domineeriv normide kogum kõigis maailma riikides. Need moodustavad kõikehõlmava normide kogumi, kus iga õigus sisaldab legitiimsusnõuet inimõiguste üldise standardi raames (Falch-Eriksen, 2012, 2018). Ükski teine normide kogum ei ole leidnud akadeemilises uurimisvaldkonnas ega riiklikus lastekaitse-süsteemis nii suurt toetust. Ühtlasi annavad riigid aru oma tegevusest lapse õiguste konventsiooni rakendamisel ja jõustamisel (LÕK-i artikkel 44) ega indekseeri või järjesta õiguste ülevõtmise, rakendamise ning jõustamise järgi (lapse õiguste indeks, KidsRights, lapse õiguste indeksi realiseerimine jms), võttes lapse õigused sageli otse oma õigusaktidesse üle (Berrick jt, 2016; Berrick jt, 2022; Gilbert jt, 2011).

Kas konventsioonile allkirjutanud riigid või asjaomased valitsused teavad, mida inimõigustest juhindumine või inimõiguste standard eeldab lastele tõeliste õiguste tagamiseks, mille jõustamise on nad endale kohustuseks võtnud? Kas valitsus teab lapse õiguste tähendust, kui võtab inimõiguste standardi üle riiklikes tegevuskordades või riiklike teenuste otsustusprotsessis? Kas laps suudab ka tegelikult esitada oma õigustel põhinevat nõuet või on valitsusel põhimõtteühtne laste kui õiguste nõudjate käsitlusviis? Kas laps üldse teab, mida tema õigused tähendavad? Eeldades, et teab, kas siis teadmised oma õiguste kohta on kooskõlas inimõiguste standardiga? Siiski

on lapse õigustel ja eelkõige põhiõigustel, mida valitsus on kohustatud jõustama, tunduvalt suurem võimalus kujuneda selgepiirilisemaks õigussüsteemiks enamuseks ja vähemuseks jagunenud ühiskondades, kus õigustel on otsuste langetamisel ja kohtumenetlustes suurem osa. Riikidel, kus poliitilistes ringkondades valitseb suurem üksmeel, on samasugune sisuline kohustus mõista iga lapse õigusi võrdselt nii riiklikus tegevuses kui ka hoolduse kontekstis, et vajaduse korral tagada õigustatud nõuete rahuldamine.

LÕK-i allkirjastamisel saab sellest õiguste omanikele lubadus jõustada inimõigusi nii, et õigustel põhinev tegevus ei oleks lastekaitseametite, omavalitsuste ja isegi riikide kaupa liiga erinev. Inimõigustega seotud tegevuseks, eelkõige teenuse vahetuks osutamiseks, kui otsuseid tuleb teha konkreetse lapse hoolduskeskkonnast lähtuvalt, on vaja välja töötada inimõiguste rakendamise üldised põhjendused või teooria, mis ühendaks inimõigustest juhindumise ja rakendamise praktikas. Kanti (2006) parafraseerides peame välja töötama ratsionaalsed põhimõtted, mis suunaksid õiguste mõistmist ja annaksid õigustele „mõistuse“ (Kant, 2006).

LÕK-i järgiva, õigustel põhineva lastekaitsetöö seisukohalt on ülioluline nõue, et laste individuaalsed õigused jagatakse igale lapsele võrdselt ja neid jõustatakse riiklike teenustega võrdsuspõhimõtte alusel ning inimõiguste sidusa, sisulise normatiivõigusliku käsitluse kohaselt (Dworkin, 2013). LÕK-i artikkel 12 on õigus, mis kuulub igale lapsele. See näeb ette lapse õiguse avaldada arvamust temaga seotud menetluses ja lapse vabalt avaldatud arvamuse arvesse võtmist tema küpsust ja vanust arvestades. See õigus eksisteerib riiklikest teenustest olenemata. Seega peab iga riikliku teenuse osutamisel inimõigusi järgima ühtsete normatiivõiguslike põhimõtete alusel. LÕK on isegi konkreetsem ja täpsustab, et see õigus kehtib kõigis kohtu- ja haldusmenetlustes. Seega on kõnealune õigus suurema osa lastekaitsetöö seisukohalt eriti mõjuv ja määrav, sest tegemist on riikliku teenuse ja haldusmenetluse süsteemiga artikli 12.2 kohaselt:

„Selleks antakse lapsele võimalus avaldada arvamust, eriti igas teda puudutavas kohtu- ja administratiivmenetluses, vahetult või esindaja või vastava organi vahendusel siseriiklikele protsessinormidele vastavalt.“

See tagab lastekaitse tegevuses lapsele kaitse ja hoole, sest artikkel 12 toetab oluliselt artiklit 3.1, mis nõuab, et otsustusprotsessis oleks esikohal lapse parimad huvid. Artikli 12 kohaselt eeldatakse, et laps teab, mille kohta ta oma arvamust vabalt avaldada võib. Seega on artikli eeltingimus, et laps on juhtumi asjaoludest informeeritud ja saab oma huvid ise esile tuua ning

rääkida, mis tema enda arvates on tema parimates huvides.

Selles peatükis püüan selgitada, kuidas mõista õigustel põhineva tegevuse põhimõtteid LÕK-i artikli 12 kohaselt, et selgitada selle artikliga seotud normatiivpoliitilist käsitlust. Eesmärk on esitada teoreetiline taust ja lastekaitsetöö korralduses õigustest lähtumise alus. Selles peatükis ei võrrelda kõnealust käsitlusviisi inimõigustest juhendumise teiste teooriatega, kuigi see võiks olla kasulik, sest eesmärk on esitada artikli 12 üks kõikehõlmav käsitlusviis lastekaitsetöö jaoks.

Põhiseaduslikud õigused, optimeerimisnõuded ja lastekaitsetöö

Lastele, kellel on LÕK-ist tulenevad õigused, antakse võrdne kaitse ebaseadusliku sekkumise eest nende ellu. Ebaseadusliku sekkumise eest kaitsmisest rääkimine on rääkimine tõrjeõigusest kui vabadusest (vt Berlin, 1958) või põhiõigusest, kui kanda õigusarutelu täiskasvanutelt üle lastele. Paljud LÕK-i õigustest tulenevad õigused on seda arvestades tõrjeõigused, sest ühelt poolt kaitsevad need last ebaseaduslike sekkumiste eest ja teiselt poolt on need erilised nende kohaldamise tõttu laste elule. Need õigused panevad riigile kohustused ja riik peab need õigused tagama (Marshall, 1950).

Kuigi inimõigused ei ole alati riigi põhiseadusesse või isegi teistesse õigusaktidesse formaalselt üle võetud, tuleb individuaalsed inimõigused jõustada põhiseaduslikena. See tagab, et igal õiguste omanikul (ehk igal lapskodanikul) on võrdsed, ühesuguse tähendusega õigused ja iga võimaliku rikkumise korral rakendatakse võrdselt kaitset, mida need õigused peavad andma. Põhiseaduslikud õigused on seatud teistest tähtsamaks, mis on ka põhjus, miks tõrjeõigusi nimetatakse põhiõigusteks (Alexy, 2009). See tuleb seisukohast, et teatud liiki ühiskondlikke norme ei tohi rikkuda ja need normid kui õigused on seadusliku õigusriigi eeltingimus (Habermas, 1996). Tõrjeõiguste jõustamine on seadusliku enamuse valitsemise eeltingimus või piirab nende tegevust, kes võivad rikkuda õigust omava inimese puutumatus. Üksnes siis, kui õigusi jõustatakse kui põhiseaduslikke ja need on muude seaduste suhtes ülimuslikud, saab nende õigustega kaitsta iga last ebaseadusliku sekkumise eest (Falch-Eriksen, 2018).

LÕK-i tõrjeõigused pakuvad tõlgendamisvõimalusi ega ole selgepiirilised küsused, mida on lihtne jõustada. Õigused on sageli ebamäärased (Elster,

1987; Mnookin, 1975). Robert Alexy sõnu kasutades saame rääkida pigem õigustest kui põhimõtetest, millega on seotud optimeerimisnõue (Alexy, 2014). Kuigi tõrjeõigustega kaasneb optimeerimisnõue ja neid tuleb sedamoodi põhimõttena jõustada erinevates seadustes ja juhtumikorralduses, muutub õigustel põhinevas lastekaitsetöös keeruliseks käsitleda võrdseid juhtumeid võrdselt ja ebavõrdselt ebavõrdselt, nagu õigusriik ette näeb.

Lastekaitsele esitatud iga õigusnõude korral tuleb lastekaitsetöös alati järgida võrdsuspõhimõtet. Kaldun siin pooldama Dworkin'it, kellele siinkohal toetun. Tema jaoks on võrdsuspõhimõte ehk võrdse kohtlemise ja mittediskrimineerimise õigus kõigi õiguste süsteemis aksiomaatiline (Dworkin, 2013). Võrdne kohtlemine ja mittediskrimineerimine on õigustel põhineva lastekaitsetöö eeltingimus, kuigi sageli esitab nõudmise laps, kellel on erinevad kogemused, kes elab erinevates hooldustingimustes või kes sageli on ebavõrdses olukorras, mis peab otsuse tegemist mõjutama. Õigused kuuluvad igale ebavõrdses olukorras lapsele võrdselt, seega tuleb iga lapse kohtlemist optimeerida temale kuuluvate õiguste alusel, mis sageli aga viib laste ebavõrdse kohtlemiseni. Siin peitub eelis, et õigusega on seotud selle jõustamise optimeerimisnõue. Lastekaitse peab kohtlema iga last professionaalselt, et langetatud otsused oleksid kooskõlas tema potentsiaalselt unikaalsetel õigustel põhinevate nõuetega.

Nõue käsitleda võrdseid juhtumeid võrdselt ja ebavõrdselt ebavõrdselt on õigusriikluses väga tähtis ja sageli seotud õiguspõhimõttega (Alexy, 2014; Habermas, 1996). Reegleid on vaja kollektiivseks kooskõlastuseks ja otsustamiseks ning need peavad kehtima võrdselt kõigile, keda seadused mõjutavad. See on riigiti ja kohtusaaliti nähtav seisukoht: õigustel põhineva nõude esitajat tuleb kohelda võrdselt, kui kõnealune nõue ei erine nii, mis on nõude korral asjakohane, eeldades juhtumi ebavõrdset käsitlemist (Aristotle, 1954). Klientidega töötavatel lastekaitsetöötajatel on kohustus mitte ainult tagada, et lapse õigusi ei rikutaks, vaid juhul, kui neid õigusi rikutakse, sekkuda nõnda, et see kaitseb, jõustab ja arendab õiguspõhimõtetega kooskõlas olevat tegevust. Lastekaitsetöötajad peavad põhiseaduslikust õigustel põhinevast vaatenurgast tulenevalt jõustama õigusi võrdselt, mis tähendab paljuski, et iga juhtumit käsitletakse eraldi ja kaalutakse, kuidas kohandada tegevust nii, et see oleks iga konkreetse lapse õigustel põhineva nõude kohane.

Võrdsuspõhimõtte järgimine mõjutab ametnike võimet hinnata ja eristada võrdsust ebavõrdsusest või ühe juhtumi ebavõrdsust sellest, mida on teiste hulgas võrdseks peetud (vt Alexy, 2009). Lastega seotud juhtumeid,

mida hinnatakse võrdsena, käsitletakse võrdselt. Ebavõrdset käsitlemist tuleb põhjendada, esitades erinevat käsitlemist õigustavaid põhjendusi. Võrdsus eeldab seega erinevat käsitlemist siis, kui juhtumid on ebavõrdsed. Sageli nii see ka on. Lastekaitsetöös on enamik juhtumeid seotud lastega, kellel on väga erinev taust. Ebavõrdsete juhtumite üle otsustamine peab viima erinevate otsusteni, et tagada iga õiguse jõustamine võrdsuspõhimõtte kohaselt.

Inimõiguste standard

Õigustel põhineva lastekaitsetöö alus on eeldus, et võrdsuspõhimõtte tagab lapse iga õiguse. Teame, et iga õiguste omanikku tuleb kohelda optimeerimismõnede kohaselt. Järgmine samm on vastata küsimusele: mille võrdsus? Selles raamatus ja peatükis on kõnealuse küsimuse vastus inimõiguste normatiivpoliitiline kosmopoliitsus ja see, kuidas lastekaitsetöös saab juhinduda ÜRO rahvusvahelistest inimõiguste normidest (Falch-Eriksen & Backe-Hansen, 2018a; Freeman, 2009; Haugli jt, 2019).

ÜRO inimõiguste ülddeklaratsiooni sissejuhatuses on saanud inimõigustega seotud dokumentide peamine lähtepunkt, mida nähakse laialdaselt rahvusvaheliste inimõiguste algdokumendina (Habermas, 2010). Kuigi tegemist on üksnes deklaratsiooniga, on see kooskõlas inimõigustest juhindumise aluspõhimõtetega ja on seega saanud kõigi teiste inimõigustega seotud dokumentide lähtepunktiks. Keskendun järgmisele inimõiguste ülddeklaratsioonis toodud väitele (sissejuhatus):

„[---] inimkonna kõigi liikmete sünnipärase väärikuse ning nende võrdsuse ja võõrandamatute õiguste tunnustamine on vabaduse, õigluse ja rahu alus maailmas.“

Lisaks rõhutatakse inimõiguste ülddeklaratsiooni sissejuhatuses selle dokumendi tähtsust inimõiguste eesmärgi mõistmiseks ja seda, kuidas „ühisest suunisest“ tulenevalt kohaldada inimõigusi kõigile rahvastele ja riikidele. Käsitledes inimõiguste ülddeklaratsiooni inimõiguste standardi põhiallikana, saab seda kasutada peamise lähtepunktina, millele tugineda teoreetiliste väidete sõnastamisel selle kohta, mida õigustel põhinev lastekaitsetöö hõlmab. Vaja on kujundada põhjalikum arusaam õiguste alusel tegutsemise kohta, et piisavalt mõista, kuidas LÕK-i artikkel 12 toimib kogu lastekaitsetöös.

Õigustel põhineva tegevuse suunamisel on esmalt vaja mõista, kuidas

kaitsta iga inimese väarikust kahjulike ja ebaseaduslike sekkumiste eest. Seda tehes on vaja, et väarikuse mõiste töötaks meie kasuks ja oleks kooskõlas inimõigustest juhendumisega. Ühtlasi võrdub individuaalsete õiguste eitamine individuaalse väarikuse puutumata eitamisega (Freeman, 2011). Kuigi väarikuse käsitlemiseks on ka teisi mooduseid, mis on filosoofilisemast vaatenurgast huvitavamad, on väarikus peamine, mille abil mõista, kuidas õigused toimivad (vt erinevate käsitluste kohta nt Habermas, 2010; Waldron, 2013). Seega rakendan väarikuse mõistet selles peatükis nii pragmaatiliselt kui ka poliitiliselt, kuigi esmajoones lähtun Kanti arvamusest selle kohta, mis on väarikus:

„Lõppude kuningriigis on kõigel HIND või VÄÄRIKUS. Seda, millel on hind, saab asendada millegi muuga ehk võrdväärsega, aga sellel, mis on mis tahes hinnast kõrgemal ja millel seega puudub igasugune võrdväärus, on väarikus.“ (Kant, 2013)

Kanti mõttekäigus antakse igale inimesele väarikus õiguste kaudu. Nii-moodi tõstame iga inimese nii kõrgele, et tal puudub võrdväärne, tunnista-des samal ajal, et kaitse sekkumise eest (Habermas, 2010) ei tohi muutuda iga inimese väarikuse takistuseks, mis tähendab kaitset nende autonoomiale ehk iga inimese vabadusele teha, mida tema väarikus tal teha lubab. Kui keelame inimesel seda suunata, siis sunniks see seda isikut tegutsema vastavalt sellele, mille tõttu tal ei oleks võrdväärset. Vabadus põhineb vabadusel, mida igal inimesel on vaja, et järgida unikaalset isikupära, milliseks sellel inimesel endal oli huvi saada või mille poole püüelda. See juurdepääs individuaalsele õigusele püüelda oma väarikuse poole nõuab seaduse õigus-pärasust, et säilitada individuaalse vabaduse põhiõigus seaduste abil. Seega täidab väarikus esmajoones ...

„[--] seismograafi funktsiooni, mis registreerib demokraatliku õiguskorra juurde kuuluvat ehk just neid õigusi, mida poliitilise kogukonna kodanikud peavad endale andma, et nad saaksid austada üksteist kui vabade ja võrdsete isikute vabatahtliku ühenduse liikmeid.“ (Habermas, 2010)

Ühtlasi võib viidata väarikuse tänapäevasemale käsitlusele, sest Rawlsi järgi on isikud võrdselt väarikad, kui täidetud on „moraalse isiksuse tingimused“ (Rawls, 1999). Seega on väarikuse kaitse seotud põhiõigusega vabadusele, mille korral üksikisiku vabaduse rikkumine on ka selle inimese väarikuse rikkumine, sest rikutakse tema õigust käituda oma moraalse isiksuse ja huvide kohaselt. Seega on väarikuse lähtepunkti kujundatud õigused kompromiss, mis tagab, et vabadust saab kasutada, rikkumata teiste ini-

meste sama põhiõigust vabadusele.

Inimõiguste standardis on võetud suund väarikuse tagamisele ja huvidekohase tegutsemise võimaldamisele. Seega kehtestatakse standardis normatiivne kord, millega kaitsta iga üksikisiku väarikust võrdset ja inimkonna kõigile liikmetele on antud võõrandamatud õigused (inimõiguste ülddeklaratsiooni artikkel 1). Sel juhul võib iga inimõigust kõigis inimõigusi käsitlevates dokumentides käsitleda kui midagi, mis tuleneb sellest ja täpsustab, mis on vaja inimväarikuse ning iga isiku puutumatu väarikuse kaitsmiseks. Iga üksikisiku väarikuse kaitsmisest saab inimõiguste moraalne eesmärk (Habermas, 2010).

Lähtudes lastekaitsetöös väarikuse sellisest käsitlusest koostoimes inimõigusi käsitlevate dokumentidega, saame täpsustada, kuidas tuleb inimõigusi rakendada iga õigustel põhineva nõude esitaja ainulaadses olukorras ja saavutada selle inimese väarikuse tagamise eesmärk. Lastekaitsetöös, kus rakendatakse väarikuse kontseptsiooni inimõiguste standardi kohaselt, on sellega loodud inimõiguste eesmärgi, inimõiguste endi ja nende järgi käitumise seos. See tähendab, et lastekaitsetöö ei sõltu ainult LÕK-i õigusnormide, nagu need on inimõigusi käsitlevates dokumentides sõnaselgelt väljendatud, positiivsest jõustamisest, vaid neid on võimalik laiendada, et neid saaks konkreetsetes olukordades ja konkreetsete nõuete korral õigesti ja professionaalselt rakendada, kujundades inimõiguste standardil põhinevat praktikat. Individuaalset väarikust võib seega näha kui inimõiguste ja õigustel põhineva tegevuse moraalset allikat ning vahendit, mille abil eristada seaduspärast tegevust ebaseaduslikust ja seaduslikku otsustusprotsessi ebaseaduslikust. Kui suudame väarikust asjalikult kaitsta, saame järeldada, mida inimõigused konkreetsemates olukordades tähendavad. Väarikus on seega moraali ja seaduse ideeline toetuspunkt, nagu Habermas seda nimetab, ning seadusest tegevuseni, mille eesmärk on iga lapse õiguste elluviimine (vt Habermas, 2010).

Kujundlikult saab öelda, et käsitledes LÕK-i artiklit 12 arusaama kohaselt, et selle eesmärk on kaitsta iga lapse väarikust, mõistame täpsemalt, mida see õigusnorm lastekaitsetöös hõlmab. Saame teada, miks peab laps temaga seotud juhtumites oma vaateid väljendama: nimelt selleks, et otsustusprotsessis oleks tagatud lapse väarikuse ja huvide optimeeritud kaitsmine iga otsuse kaudu. Seega nähakse inimõiguste standardis vaeva selle nimel, et professionaalne otsustusprotsess oleks lapse parimates huvides.

Inimõiguste standard ja inimõiguste jagamatus

Iga lapse väarikus kui õigus peab olema kaitstud. Selle tagab lapse õiguste järgimine professionaalses lastekaitsetöös, mis õigusi järgides kohandab otsustusprotsessi, pidades silmas iga lapse konkreetsetel õigustel põhinevaid nõudeid ja samal ajal ka inimõiguste standardile tuginevat universaalset ning egalitaarset ehk võrdsust pooldavat kutse-eetikat. Inimõiguste standard aitab ka mõista, mida on mõeldud inimõiguste jagamatuse all. Selleks et õigustel põhinev tegevus toimiks, tuleb seda klassifitseerida võrdsuspõhimõtte alusel. Kohe tuleb kindlaks määrata, et üks konkreetne õigus tähendab iga tegevuse korral sama asja ehk sellel on sama põhieesmärk: tagada iga isiku väarikus. Selleks, et mõista, kuidas inimõiguste standard kujundab eriala tegevust, peab õigustel põhinev tegevus toetama kõiki asjaomaseid inimõigusi ja nende seoseid. Nii on väarikuse käsitlus eeldatavalt igasuguse õiguse või õigustel põhineva tegevuse ekstrapolatsioon ehk nähtuse ühe osa jälgimisel tehtud järelduste laiendamine nähtuse teisele osale ja väarikuse käsitlusest saab igaühe õiguste ning tema nõuete käsitlemise allikas.

Iga lapse väarikuse kaitsmiseks tuleb inimõiguste standardit toetada põhiseaduslikul tasandil. See tähendab, et ühelt poolt ei saa ükski füüsiline või juriidiline isik ega demokraatlik kogu tegutseda ega ohustada ühegi inimese väarikust, teiselt poolt aga on riigil endal kohustus veenduda, et õigused tagatakse korrektselt (Barber, 2018).

Põhiseaduslikus õigussüsteemis on peamised tõrjeõigused, liikmeõigused ja õigus õiguskaitsevahenditele (Dworkin, 2013; Habermas, 1996; Marshall, 1950). Need kolm õigust ja nende järjestus on vastastikusel sõltuvuses ning moodustavad individuaalse vabaduse ja väarikuse põhiseadusliku kindlustuse ja „ühesõnaga, ilma nende kolmeta ei ole õigusjärgset seadust“ (Habermas, 1996).

Vabadus sekkumise eest ja vabadus püüelda ükskõik millise eesmärgi poole on võimalikud vaid siis, kui tõrjeõigused on põhiseaduslikult tagatud, ning mis tahes õigusakt, poliitika, professionaalsus või üldine interaktsioon, mis rikub peamisi õigusi, rikub mis tahes üksikisiku põhiõigusi. Seega on põhiseaduslikkuse põhialus vajadus tagada iga isiku vabadus kui õigus, mis on isikliku autonoomia ruum ning isikute võimalus elada oma huvide järgi koostoimes kõigi teistega, kellel on seesama konkreetne õigus. Liberaalse

poliitilise teooria juured viivad Locke'i ja Kantini, kuid tänapäeval nähakse seda teooriat kui nüüdisaegse liberaalse põhiseadusliku demokraatia eeldust (Habermas, 1996; Rawls, 1993).

Lastel, nagu ka täiskasvanutel, on tõrjeõigused, mistõttu on ka lastel õigus väärrikuse kaitsele soovimatu rikkumise eest. Iga kord, kui haldusmenetlus neid mõjutab, sekkutakse sellega nende ellu ja rikutakse potentsiaalselt nende huve. Siinkohal võib isegi väita, et lastekaitse süsteemis on eelkõige oht, et rikutakse laste väärrikust, sest nende õigustel põhinevad nõuded on kaitse vägivalla eest. Järelikult, LÕK-i artikkel 12 koos lastekaitse volitusega kaitsta last vanemate kahjuliku ja vägivaldse sekkumise ning lastekaitse sekkumise eest, on vajalik, et otsus oleks lapse parimates huvides. Lastekaitsele on põhiseadusest tulenev kohustus jõustada laste õigusi ja kaitsta nende parimaid huve, seega peavad otsused põhinema sellel, mida laps oma hoolduse kontekstis tunneb ja vajab või ei vaja. Kuigi laps ei saa elada üksi ega teha otsuseid oma hoolduse kohta, sest ta on alaealine, on see ikkagi tema väärrikuse võimalik rikkumine, kui teda ei kaasata kohtu- või haldusmenetluse otsustusprotsessi.

Lapse tõrjeõigusi ei saa nende põhiseadusliku olemuse tõttu tühistada, seega on artikli 12 rakendamisel vaja mõista, mida vabaduse all mõeldakse. See peab saama osaks sellest, kuidas erialateadmisi arendatakse. Näiteks erineb tõrjeõiguste rakendamine heaoluõiguste rakendamisest, mis viitab sellele, et lastekaitse ei ole põhimõtteliselt heaoluriigi teenus, vaid konkreetne teenus, mille eesmärk on kaitsta lapse põhiõigusi.

Väärrikuse rikkumine kui parimate huvide rikkumine

Individuaalse vabaduse põhiõigus viitab õigusele tegutseda oma huvides ja vastavalt sellele, mida individuaalne väärrikus ette näeb. Igaühe põhiõigus vabadusele võib kujundada praktilist tööd ja tagada, et tegevus saab olla õiguspärane vaid juhul, kui sellega ei rikuta õigust püüelda väärrikuse poole oma huvide kaudu. See on Kantilik vaatenurk ja sobib kõnealusesse teemasse, sest erialatöö ei saa ebaõiglaselt riivata üksikisiku vabadust, ilma et see ohustaks individuaalse vabaduse põhimõtet. Seega peab tagama enne teisi õigusi õiguse individuaalsele vabadusele, mis kaitseb inimese väärrikust ja see on seotud inimese oma huvide järgimisega: vabadus taot-

leda oma arusaama headusest, nagu Rawls seda nimetaks (Rawls, 1999).

Kanti ja paljude teiste tänapäevaste poliitilise liberalismi õpetlaste jaoks on individuaalne väärikus individuaalse vabadusõiguse loomulik allikas (Habermas, 2012; Rawls, 1999). Individuaalne väärikus on ilmselgelt õiguse-olemas ka lastel, sest ka nemad on moraalsed subjektid (vt Rawls, 1999). Kuigi igale lapsele on seaduslikult tagatud tõrjeõigus selles mõttes, et nende vabadust ei saa väliselt piirata (Berlin, 1958), ei saa nad sellist vabadust ise ellu viia – tõrjeõiguse järgi tegutsemise mõttes. Selleks peab tal välja kujunema moraalne ja ratsionaalne tegutsemisteadlikkus, mis jäi silma Rawlsile, kes nimetas seda moraalse õiguste omandamiseks (Rawls, 1993), mida Martha Nussbaum nimetab iga inimese moraalse psühholoogia kujunemiseks (Nussbaum, 2019). Lapse tõrjeõigus ja selle alusel tegutsemine nõuavad, et lapse moraalne psühholoogia peab täielikult suutma tegutseda oma huvija õigluse kontseptsiooni kohaselt. Lapsel peab tekkima täiesti autonoomselt tegutsemise võime, enne kui ta saab selle alusel tegutseda. See on midagi, milleks lapsepõlv valmistab inimese ette täiskasvanuikka jõudmiseks. Seega on lapsel perspektiivne õigus täielikule vabadusele ehk nii tõrjeõigusele kui ka vabaduse alusel tegutsemisele. Täpsemalt öeldes, tõrjeõigused tagavad vabaduse ning vabadusel on negatiivne ja positiivne pool ning negatiivne on iga inimese sisemine vabadus ja positiivne on sellise vabaduse alusel tegutsemise võime.

Lapse parimad huvid ja õigus vabadusele

Lapsepõlves vajab laps pidevalt tähelepanu, suunamist, hoolitsust, lohutamist ja mängulisust. Kanti jaoks sünnib laps siia ilma vastu tahtmist ja ainuüksi sel põhjusel on lapsevanematel kohustus tagada tema arenguks rahuldavad tingimused. Sarnast mõtteavaldust näeb ka tänapäeval ja see on kirjas LÖK-i sissejuhatuses:

„Tunnistades, et lapse isiksuse täielikuks ja harmooniliseks arenguks peab laps kasvama perekonna keskel õnne, armastuse ning üksteisemõistmise õhkkonnas [---].“

Lapsepõlves ja ajal, kui lapsel kujuneb välja enesemääratlus, peavad lapsevanemad tegutsema lapse nimel ehk tegutsema igal juhul lapse huvides. Samal ajal kui lapsel on tõrjeõigus vabadusele, on vaja lapsevanemaid, et hallata lapse nimel tema positiivset vabadust lapse huve ligikaudselt hinna-

tes. Positiivset vabadust ei tohi segamini ajada positiivsete õigustega. Lastekaitse on seotud lapse tõrjeõiguste kaitsmisega, mis hõlmab vabaduse nii positiivset kui ka negatiivset poolt (Berlin, 1958). Positiivne vabadus on seotud ühiskonnas vabaduse alusel tegutsemise ja ühiskonnaelus osalemisega. Sotsiaalõigusi ehk heaoluõigusi ma siinkohal ei käsitle.

Nõuded lastekaitsele ja lapse hooldajatele aga on üsna sirgjoonelised. Õigus isiklikule vabadusele, mille laps täiskasvanuks saades omandab, peab olema midagi sellist, milleks laps valmis on ja mida ta saab täiskasvanuikka jõudes kasutada. See viitab sellele, et kui noore täiskasvanu isiklik huvi on valmis teda suunama, suhestub see isiklike huvidega, mis täiskasvanul lapsena olid. Seega kujuneb tegutsemisvalmidus välja lapsepõlves, eelkõige kujundab selle laps ise, kuid hooldajate või lastekaitsetöötajate suunamisel ja hoolitsusel. See oluline punkt lapse väärkuse tagamisel kogu lapsepõlve ajal täiskasvanuikka jõudmiseni avaldab mõju lastekaitse tegevusele. Lastekaitsetöös ei saa lapsega seotud asjade otsuste tegemisel eirata seda, kes laps oli, kes ta on ja kelleks ta saab oma tahte ja parimate huvide toel.

Toon siinkohal näite. Kui laps eemaldatakse perekonnast, muutub hoolitsemine, millega lapsevanemad hakkama ei saanud, riiklikuks kohustuseks. Siiski peab lastekaitse selgelt põhjendama, kuidas ja miks on pere ja lapse ellu sekkunud. Lastekaitse peab austama ja kaitsma lapse tõrjeõigust vabadusele, pidades samal ajal silmas lapse arenguteed, mille määrab lapse perspektiivne õigus täielikule vabadusele täiskasvanuna, selle täiskasvanu huvi ja väärikus. Kuigi ametnik saab silmas pidada üksnes tulevase täiskasvanu huve, on eesmärk esitada nõue selle alusel, mis on siin ja praegu lapse parimates huvides, argumenteerides otsuse poolt tagada lapse väärikus. Kuigi selline protsess on kooskõlas õigustel põhineva praktikaga, tuleb rõhutada, et otsused ei võrdu kunagi lapse parimate huvidega (Mnookin, 1975). Sellist lapse parimates huvides olevat otsust saab teha ainult protsessis, kus neid huve järgitakse ja õpitakse last tundma nii, nagu artikkel 12 ette näeb.

Lastekaitsetöö ja LÕK-i artikkel 12

Selleks et lastekaitse saaks LÕK-i artiklit 12 rakendada, tuleb aru saada, mis liiki juhtumiga lastekaitseamet seoses inimõiguste standardiga tegeleb. Igasugust lapsega seotud juhtumit lastekaitstes käsitletakse kohtu- ja haldusmenetluses. Järelkult aktiveerub lapse vabadus avaldada temaga seotud

asjades arvamust hetkel, kui lastekaitseamet hakkab tegelema perekonna, lapse, lapse hoolduskonteksti ja tema tulevikuga. Lastekaitseameti püüdlustes rakendada lapse kaitsmiseks oma ametist tulenevaid volitusi, sekkutakse lapse ellu nõnda, mis eeldatavalt ja väga tõenäoliselt mõjutab lapse vääriskust, s.t tema moraalsel isikupära. Lapsel on arvamuse avaldamise vabadus ja lastekaitsetöötaja peab seda õigust lapsega seotud menetluses pidevalt tagama, et kujundada lapsega seotud otsused tema parimates huvides. Lapsest arusaama kujundades on väga oluline pidada tema arvamust asjakohaseks ja refleksiivseks, mis tähendab, et laps on asjadest teadlik ja talle võimaldatakse osalusae. Nii tugineb lastekaitseamet konkreetse lapse arusaamale endast, tema huvidele, identiteedile ja sotsiaalsetele eelistustele, see annab juhtumi käsitlemisel lastekaitsetöötajale infot ja aitab ka langetada otsuseid lapse parimates huvides.

Kuigi selle õiguse jõustamine on lapse vääriskuse austamisel ja säilitamisel ülioluline, võib lapse parimate huvide kindlaks määramisel kujuneda probleemiks tema vanus ja küpsus ehk kuivõrd võib tema arvamuse otsustusprotsessi mõjutada. Siiski ei jäeta ühelegi lapsele õigust otsustada hooldusküsimuste üle, olenemata tema vanusest või küpsusest. Iga laps saab vaid arvamust avaldada ja oma huvide eest seista, kuid lastekaitsetöötaja otsustab, kas ja kui palju need arvamused mõjutavad otsust. Arusaama, kas lapse küpsus ja vanus on piisavad, saab kujundada siis, kui lastekaitsetöötaja on last tundma õppinud, teab tema huve, seda, kes ta on ning mis suunas tema arengutee viib.

Esmalt peame aru saama, millele individuaalsete õiguste normatiivne käsitlus ja põhjendatus inimõiguste standardis põhineb, et mõista, kuidas LÕK-i artiklit 12 lastekaitstes juurutada. Seejärel saab artikkel 12 aidata kaasa otsuste langetamisel, mis on lapse parimates huvides. Sellest peab ka selguma, kuidas õigus kuulub lapsele, kellel on perspektiivne õigus vabadusele, võrreldes täiskasvanuga, kes suudab tegutseda oma huvidest lähtuvalt. Kui haldusmenetlus riikis täiskasvanu huve, saaks see täiskasvanu kasutada õiguskaitsevahendeid. Lapsel samal ajal on ega ole sama õigust. Iga kord, kui riik lapse vääriskuse tagamiseks sekkub, tuleb lapselt küsida tema vajaduste, huvide, eelistuste jm kohta ning tal tuleb lubada neid väljendada. Asjaolu, et lapsel puudub võime tegutseda tervenisti oma vabadusõiguste alusel, on peamine tegur, mis aitab mõista lapsevanemate usaldussuhtel põhinevat rolli ja lastekaitsetöö praktikat. Kui laps avaldab arvamust, peavad tema eestkostjad ettevaatlikult hindama, kas see arvamuse on mõistlik ja kooskõlas

lapse kujunemisjärgus oleva võimega tegutseda positiivse vabaduse alusel, tegutseda headuse kontseptsiooni alusel ehk mis on lapse oma huvid.

Kuigi lapsel ei ole täiskasvanuga võrreldes samasuguseid õigusi, mis nõuaks inimeselt võimekust tegutseda täiesti autonoomselt, on eesmärk sama: tagada inimese väärikus. Järelikult on lapsel perspektiivne õigus individuaalsele vabadusele, kui ta saab täiskasvanuks. Selle ajani jääb laps õiguste omanikuna erijuhtumiks inimõiguste süsteemis ja tuleb lähtuda praktikast, mis rakendab lapse õigusi. Õigustel põhinev tegevus kujundatakse usaldussuhtele tugineva põhimõtte järgi, mis paneb lastekaitsetöötajale kohustuse tõlgendada ja mõista lapse arvamusi ning seda, kuidas need on kooskõlas lapse teekonnaga täiskasvanuea poole, s.t tema väärikusega.

Kokkuvõte

Selleks et lastekaitse saaks inimõiguste standardi vaatenurgast täita LÕK-i artikli 12 nõudeid, ei saa lastekaitsetöötaja pelgalt kuulata last siin ja praegu või lihtsalt osaleda osalemise nimel ega tegutseda „linnukeste märkimiseks“. Samuti ei saa lastekaitsetöötajad eeldada, et lapse arvamusest tulev info ei puutu üldse lastekaitseameti tegevusse, vaid peavad võimaldama lapse arvamustel refleksiivselt aidata langetada otsuseid lapse parimates huvides. Kui lapse arvamust kohtu- ja haldusmenetluses ei arvestata, ei ole last kommunikatiivselt kaasatud end väljendama kooskõlas sellega, mis tema huvid võiksid olla. Seega tuleb last informeerida ja aktiivselt kaasata sisulisse vestlusesse, mis keerleb kaitse andmise menetluse eesmärgi ümber. Lastekaitse jaoks on LÕK-i artikli 12 rakendamise eesmärk kujundada arusaam sellest, kuidas lapse arvamused on kooskõlas lapse perspektiivse õigusega vabadusele, s.t tema väärikuse ja oma tulevaste huvidega, ning kuidas need saavad anda teavet lapse huvide kohta siin ja praegu. Artikkel 12 tuleb pidevalt esile lastekaitseameti eri valdkondade tegevuses ning seda tuleb vaadelda vastastikusel seoses kohtu- ja haldusmenetlusega, kui asjaga on seotud lapse väärikus.

Selleks et lastekaitsetöö põhineks õigustel, mille korral tuleb artiklit 12 rakendada sidusalt ja juhtumipõhiselt, peab tegevuse käigus olema võimalik tutvuda inimõiguste standardiga ja laskma sellel end suunata. Artiklit 12 tuleb kohandada koos kõigi teiste õigustega, mis on käsiloleva juhtumiga seotud. Lastekaitsetöötaja peab analüüsima, mida nõuab temalt kõnealune

juhtum inimõiguste standardi täitmiseks. Siinkohal on oluline tagada iga lapse väärikus, mis on inimõiguste põhieesmärk. Lastekaitse jaoks on see kooskõlas sellega, kuidas jõustada lapse perspektiivset õigust vabadusele, mis on suunatud lapse kaugesse tulevikku: konkreetse lapse täiskasvanuea suunas, kui laps muutub sõltumatuks ja saab õigused kui täieõiguslik kodanik. See kujuteldav täiskasvanuiga esindab lapse huvide arenguteed, mida lastekaitsetöötaja peab suutma otsustusprotsessi kaudu ligilähedaselt hinnata. Kui laps ise avaldab lastekaitsetöötajale ükskõik missuguseid oma mõtteid, mis on lapse arvates tema huvides, saab nende alusel väita, et tehtud otsus on lapse parimates huvides.

Inimõiguste alusel kujundatud ja lastekaitsetöös juurutatud praktika on midagi, millega igal tänapäevasel demokraatlikul riigisüsteemil peab olema pidev ja refleksiivne seos. Inimõigused, mis on põhiseadusega tagatud, läbi arutatud, välja töötatud ja teadlikult praktikasse rakendatud, on inimõigusi austava tegevuse kujundamise eeldus.

Viiteallikad

Alexy, R. (2009). *A Theory of Constitutional Rights*. USA: Oxford University Press.

Alexy, R. (2014). Constitutional rights, democracy, and representation. *Ricerche giuridiche*, 3(2), 197–209.

Aristotle. (1954). *The Nicomachean Ethic*. London: Oxford University Press.

Barber, N.W. (2018). *The Principles of Constitutionalism*. Oxford: Oxford University Press.

Berlin, I. (1958). *Two Concepts of Liberty. An Inaugural Lecture delivered before the University of Oxford on 31 October 1958*. Oxford: Clarendon.

Berrick, J., Dickens, J., Pösö, T., & Skivenes, M. (2016). Time, institutional support, and quality of decision making in child protection: A cross-country analysis. *Human Service Organizations Management Leadership & Governance*, 40(5), 451–468.

Berrick, J., Gilbert, N., & Skivenes, M. (Eds.). (2022). *International Handbook of Child Protection Systems*. London: Oxford University Press.

Dworkin, R. (2013). *Taking Rights Seriously*. London: Bloomsbury Publishing Plc.

Elster, J. (1987). Solomonic judgments – against the est interest of the child. *University of Chicago Law Review*, 54(1), 1–45.

Falch-Eriksen, A. (2012). *The Promise of Trust - An Inquiry Into the Legal Design of Coercive Decision-Making in Norway*. Oslo: Høgskolen i Oslo og Akershus.

Falch-Eriksen, A. (2018). Rights and professional practice: how to

understand their interconnection. In A. Falch-Eriksen & E. Backe-Hansen (Eds.), *Human Rights in Child Protection: Implications for Professional Practice and Policy* (pp. 39–58). Cham: Palgrave Macmillan.

Falch-Eriksen, A., & Backe-Hansen, E. (2018a). Child protection and human rights: A call for professional practice and policy. In A. Falch-Eriksen & E. Backe-Hansen (Eds.), *Human Rights in Child Protection. Implications for professional practice and policy* (pp. 1–14). Cham: Palgrave Macmillan.

Falch-Eriksen, A., & Backe-Hansen, E. (2018b). *Human Rights in Child Protection: Implications for Professional Practice and Policy*. Cham: Palgrave Macmillan.

Freeman, M. (2009). Children's rights as human rights: Reading the UNCRC. In J. Qvortrup, J., Corsaro, W. A., & Honig, M-S. (Eds.), *The Palgrave Handbook of Childhood Studies* (pp. 377–393). Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Freeman, M. (2011). Children's Rights: Progress and Perspectives: *Essays from the International Journal of Children's Rights*. Leiden: Brill.

Gilbert, N., Parton, N., & Skivenes, M. (2011). *Child Protection Systems: International Trends and Orientations*. New York: Oxford University Press.

Habermas, J. (1996). *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Habermas, J. (2010). The concept of human dignity and the realistic utopia of human rights. *Metaphilosophy*, 41(4), 464–480.

Habermas, J. (2012). The concept of human dignity and the realistic utopia of human rights. In C. Corradetti (Ed.), *Philosophical Dimensions of Human Rights: Some Contemporary Views* (pp. 63–79). New York: Springer.

Haugli, T., Nylund, A., Sigurdson, R., & Bendiksen, L. R. (2019). *Children's Constitutional Rights in the Nordic Countries*. Leiden: Brill.

Kant, I. (2006). *The Science of Right*; www.digireads.com.

Kant, I. (2013). *Groundwork of the Metaphysics of Morals: A German-English Edition*. Cambridge: Cambridge University Press.

LÕK (Lapse õiguste konventsioon). (1989). *Convention on the Rights of the Child*. New York: United Nations.

Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and Social Class*. London: Cambridge University Press.

Mnookin, R. (1975). Child-custody adjudication: Judicial functions in the face of indeterminacy. *Law and Contemporary Problems*, 39(3), 226–293.

Nussbaum, M. C. (2019). *The Cosmopolitan Tradition*: Harvard University Press.

Rawls, J. (1993). *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.

Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.

Waldron, J. (2013). Is dignity the foundation of human rights? *NYU School of Law, Public Law Research Paper No 12–73*; https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2196074.

4 Hindamine lastekaitse juhtumimenetluses: lapse osaluse tagamine

Karmen Toros ja Rafaela Lehtme

Lapse abivajaduse hindamine

Lastekaitse on keeruline valdkond, kus üks peamisi ülesandeid on mõista lapse ja tema perekonna tegelikku olukorda ning vajadusel hinnata abivajadust (ingl *assessment*) (Isokuurti jt, 2020; Mainstone, 2014; Russ jt, 2020; Vis jt, 2021). Tõhus hindamine võimaldab saavutada lapsele ja perele paremaid tulemusi, suurendades seega nende heaolu ja iseseisvat toimetulekut (Gotvassli & Moe, 2019). Selles peatükis määratletakse abivajavana last, kelle heaolu on ohus või on tekkinud kahtlus lapse võimaliku hooletusse jätmise, väärkohtlemise või muu turvalisuse ja kaitse õiguse rikkumise kohta (Lauri jt, 2021).

Lapse heaolu toetamiseks tuleb juhtumimenetluses hinnata riske, kaitsetegureid ja teenuste vajalikkust võimalikult täpselt ja terviklikult (Dickens jt, 2019). Sellega seoses on oluline mõista lapse elu ja tema kogemusi, mida ei saa teha ilma last ennast kuulamata (van Bijleveld jt, 2019). Ka Meysen ja Kelly (2018) selgitavad, et kuigi hindamiseks on välja töötatud erinevaid meetodeid ja hindamismetodeid, sh standardiseeritud hindamismetodeid, ei ole need täiesti usaldusväärsed hetkeseisu turvalisuse ja tulevikuvõimaluste määramisel, mistõttu ei tohi unustada dialoogi lapse ja perega. Seega on lastekaitsetöötajate väärtushinnangud, teadmised ja oskused, sh kaasamis- ja suhtlusoskus abivajaduse hindamisel määrava tähtsusega. Ka Ferguson (2017) rõhutab, et lapse vajadustele tuleb hindamisel pöörata erilist tähelepanu, et laps ei muutuks hindamisprotsessis nähtamatuks kõrvaltegelaseks.

Hindamise käigus selgitatakse, kas ja milline on vajadus sekkuda pere ellu erinevate toetavate ja kaitsvate abinõudega, st kas senine lapse eest hoolitsemise kvaliteet ja keskkond tagab tema heaolu ja eakohase arengu. Abivajaduse hindamine annab töötajale aluse otsustada, milliseid sekkumisi kasutada. Seega on abivajaduse hindamine oluline mitte ainult üksikute abimeetmete määramiseks, vaid eelkõige lapse üldise heaolu ja edaspidise arengu tagamiseks (Petersen, 2018). See omakorda viitab lapse osalemise ja tema hääle kuulamise tähtsusele hindamisprotsessis – lapse õigus ärakuulamisele on hindamisprotsessi oluline osa (Üldkommentaar nr 12, 7). Paraku viitavad uuringud, et hoolimata laste soovist oma arvamusi ja kogemusi jagada, on nende kaasatus ja osalemine hindamis- ja otsustusprotsessides puudulik (Dillon jt, 2016; Kosher & Ben-Arieh, 2020; Mateos jt, 2017; Lauri jt, 2020).

Hindamisraamistik

Hindamine kui laste hoolekande ja lastekaitsetöö alus (Petersen, 2018; Toros, 2012) võimaldab lastekaitsetöötajatel teha teadlikke otsuseid ja reageerida tõhusamalt lähtudes lapse parimatest huvidest. Bouma (2019) kirjeldab hindamist kui protsessi, mis hõlmab tuvastamist, uurimist, sekkumist ja tulemuslikkuse analüüsimist (vt Middel jt, 2021). Eesti konteksti paremaks mõistmiseks saab siinkohal viidata sotsiaalkindlustusameti koostatud Lapse heaolu hindamise käsiraamatule (2017, 8), mille järgi hõlmab lapse abivajaduse hindamine hindamise planeerimist, info kogumist, selle analüüsi ning sekkumise kavandamist. Käsiraamatus on esitatud lastekaitse juhtumimenetluse neli etappi: menetluse algatamine, abivajaduse hindamine, tegevuskava, sh meetmete tulemuslikkuse hindamine ja menetluse lõpetamine. Firmin (2020) toob hindamisprotsessi olulise osana välja lapse hoolduse, vajaduste, turvalisuse ning riski- ja kaitsetegurite kriitilise analüüsi, mille alusel otsustada, kas tegemist on abivajadusega ning milline sekkumine lapse vajadusi kõige paremini toetaks. Ka Mosteiro jt (2018) viitavad, et olukorra terviklikuks mõistmiseks on andmete kogumisest keerulisem andmete analüüsi ja tõlgendamise protsess.

Selles peatükis käsitleme hindamise komponente, tuginedes peamiselt Ühendkuningriigi hindamisraamistikule (Department of Health, 2000), mis põhineb lapse arengu ökoloogilisel käsitlusel ja kiindumusteoorial (Social-

styrelsen, 2013: vt Karlsson jt, 2019, 1878). Hindamisraamistik on kirjeldatav võrdkõlgselt kolmnurgana, mille külgedel on kolm lapse heaolu mõjutavat tegurit: lapse arenguvajadused, lapsevanemate suutlikkus neid vajadusi täita ning pere- ja keskkonnaga seotud tegurid (Toros jt, 2017). Tõenduspõhine hindamisraamistik töötati välja teaduslikele uuringutele, teooriatele ja praktikast õpitule tuginedes, et luua hindamise terviklik käsitlus (Clever & Walker 2004; Horwath & Morrison, 2000; Milner & O'Byrne, 2009). Tegemist on universaalse raamistikuga, mille põhimõtted on rakendatavad riikide üleselt: hindamine kui protsess, võrdsete võimaluste tagamine, partnerlus laste ja peredega, lähtumine tugevustest ka raskuste välja selgitamisel, koostöö spetsialistidega, tõenduspõhisus, ökoloogiline lähenemine ning lapse parima huvi tagamine (Léveillé & Chamberland, 2010; Department of Health, 2000, 10). Mitmed riigid, sh Rootsi, Taani, Prantsusmaa, Eesti ja Austraalia, on oma lastekaitse juhtumimenetluse aluseks valinud selle meetodi, seda vastavalt vajadusele kohandades. Selline raamistik annab võimaluse hinnata terviklikult, kuidas lapse praegust ja pika-ajalist heaolu mõjutab tema arenguvajaduste, vanemate suutlikkuse ja keskkondlike mõjutuste vastastikune toime (vt Léveillé & Chamberland, 2010).

Nii Ühendkuningriigi hindamisraamistiku kui mitmete teiste hindamismudelite juures pööratakse erilist tähelepanu perekonna- ja lapsekeskusele. Cohen jt (2020) rõhutavad, et perekonnakeskses lähenemises tuleb perekonda käsitleda kui ressursi katsumustega toimetulekul ja otsuste tegemisel. Ka Saar-Heiman ja Gupta (2020) ning Haworth jt (2022) tõstavad esile vanemate ja laste vaatenurga olulisust hindamis- ja otsustusprotsessis, vastandades seda riskidele ja nõrkustele keskenduvale lähtekohale. Pöörates tähelepanu riskidele ja vastutusele, mis lastekaitsetöötajal seejuures kanda tuleb, julgustab Munro (2019) lähtuma lastekaitsetes nn positiivse vea kultuurist, mille puhul peetakse eksimisvõimalust otsuste tegemisel protsessi normaalseks osaks. Ta esitab koostöös praktikutega välja töötatud lastekaitse teenuste üheksa põhiprintsiipi riskide maandamiseks, mis on töötajatele toeks otsuste tegemisel: alati tuleb lähtuda lapse turvalisusest ja heaolust; otsuseid tuleb vastu võtta ka keerukates ja ebaselgetes olukordades; tuleb leida kasu ja kahju vaheline tasakaal; otsuse õigust ei hinnata tulemuse alusel, kuna tingmused on pidevas muutumises; alati tuleb arvestada konteksti, milles otsus vastu võeti; töötajalt eeldatakse sarnast tegutsemist, mida teistelt organisatsiooni liikmetelt sarnases olukorras; õppida tuleb nii edust kui vigadest, info jagamine tagab parema riskide hindamise, organisatsiooni tugi ja

julgustus on töötajatele oluline.

Siinkohal julgustame praktikuid senisest enam lähtuma terviklikust lapsekesksest lähenemisest, mille keskmes on laps aktiivse osalejana nii hindamisprotsessis kui kogu juhtumimenetluses. Üheks võimalikuks meetodiks on spetsiaalselt lastekaitsetöök kohandatud ja tugevustel põhinev (ingl *strengths-based*) Signs of Safety mudel, mille töötasid 1990. aastatel välja Turnell ja Edwards koos Austraalia sotsiaaltöötajatega (Keddell, 2014). See praktiline mudel tugineb lahenduskeskse lühiteraapia põhimõtetele ning loob tingimused positiivseks koostöösuhteks pere ja spetsialisti vahel, kuna tähtsustab pere enese vaatenurka tugevuste, turvalisuse ja eesmärkide määramisel (Turnell & Edwards, 1997: vt Toros & Falch-Eriksen, 2021). Kuigi tugevate külgede tunnustamine iseenesest veel probleeme ei lahenda, on neid teadvustamise järel võimalik rakendada lahenduste leidmisel ja turvalisuse suurendamisel (Nelson-Dusek jt, 2017; Turnell, 2004). Mudel hõlmab konkreetset hindamise ja planeerimise protokollit, mille abil on võimalik määratleda ohud, kahju ja raskendavad tegurid ning tugevad küljed, mis mõjutavad lapse turvalisust. Seejuures on rõhuasetus osalejate, st nii spetsialistide kui pereliikmete aktiivsel osalusel (Turnell & Murphy, 2014; Toros jt, 2022, 65-67). Mudelit on edukalt rakendatud rohkem kui 200 riigis üle maailma ning täheldatud on selle positiivset mõju perede ja praktikute koostöösuhetele (Caffrey & Browne, 2022; Nelson-Dusek jt, 2017; Oliver & Charles, 2015; Turnell & Murphy, 2014).

Laste kogemused abivajaduse hindamisprotsessis

Järgnevalt käsitleme laste endi kogemusi abivajaduse hindamisest lastekaitse juhtumimenetluses. Andmed on kogutud projekti „Tõhus osalusdiskursus: osalejate kogemused kaasatusest lastekaitse hindamiste praktikates“ raames (vt projekti kohta täpsemalt CIRIC, 2022). Siinkohal kajastame 16 Eesti eri piirkonnast pärit lapse lugu. Intervjuud viie tüdruku ja ühe teistkümnepoisiga vanuses 9–17 aastat (keskmine vanus 13) viidi läbi 2019. aasta juunist kuni 2020. aasta detsembrini. Andmed koguti põhjalike poolstruktureeritud intervjuudega, mis tuginesid järgmistel teemadel: esimene kohtumine lastekaitsetöötajaga, järgnevad kohtumised, ootused lastekaitsetöötajale ja rahulolu tema tegevusega, sh usaldusliku suhte loomine ja info

mõistmine, ning osaluskogemus protsessis tervikuna. Intervjuu keskmes oli lapse isiklik lugu, ning lastel paluti sellest lähtuvalt arutletud teemadel mõtiskleda ja näiteid tuua.

Intervjuueerimise ajal elas 14 last oma bioloogiliste vanemate juures, üks laps elas hooldusperes ning üks rehabilitatsiooni-teenuseid pakuvas asutuses. Pooltel juhtudel oli abivajaduse hindamise algpõhjuseks lapse koolist puudumine, teised põhjused olid peamiselt seotud lapse hooletusse jätmise, väärkohtlemise ja vanemate alkoholi tarvitamisega. Järgnevates alapeatükides esitame uuringu empiirilisi tulemusi koos viidetega samateemalistele rahvusvahelisele uuringutele.

Osalusvõimalused ja arvamuse avaldamine

Lapse vaadete, arvamuste ja osaluse julgustamine ning selleks tingimuste loomine on abivajaduse tervikliku hindamise üks tähtsamaid osi. See nõuab lastekaitsetöötajalt keskendumist usaldusliku koostöösuhte loomisele lapsega, sh sellise keskkonna loomist, kus laps tunneb, et ta saab end julgelt avada ja oma lugu jagada. Uuringus osalenud lastel oli lastekaitsetöötajatega küll erisuguseid kogemusi, kuid üldjoontes kogesid lapsed pealiskaudset suhtumist ja suhtlust, mille käigus ei püütud nendega usaldavat suhet luua. Kuigi enamus lapsi nägi oma lastekaitsetöötajat üks kuni kolm korda nädalas, vesteldi nendega harva millestki sisulisest, mis oleks andnud lastele võimaluse oma juhtumi osas kaasa rääkida. Lastekaitsetöötajate küsimused olid seotud kooli, hinnete ja lemmikainetega, vaid kaks last (vanuses 14 ja 15) kirjeldasid sisulisemaid arutelusid neile olulistel teemadel, näiteks räägiti tulevikusoovidest. Kolm last (vanuses 9, 10 ja 11) selgitasid, et neil ei olnud lastekaitsetöötajaga üldse arutelu, kuigi nad füüsiliselt lastekaitsetöötajat nägid. Nende laste puhul suhtles lastekaitsetöötaja ainult lapsevanemaga. Ühel juhul ei toimunud lastekaitsetöötajal lapsega ühtegi kohtumist. Hoolimata ÜRO lapse õiguste konventsiooni (LÕK) laialdasest ratifitseerimisest toovad rahvusvahelised uuringud sarnaselt meie tulemustega jätkuvalt välja, et laste võimalused oma elu puudutavates otsustusprotsessides osaleda ja arvamust avaldada on puudulikud. Ülevaateuuring, mis hõlmas 16 uuringut kahkesast riigist aastatel 2010-2018, leidis, et riigist olenemata tundsid lapsed, et nende arvamust ei küsitud, neid ei kuulatud ning neil ei lastud rääkida ka juhul, kui

laps ise selleks soovi avaldas, sh last kahjustavates olukordades (Falch-Eriksen jt, 2021). Teised uuringud viitavad samuti sellele, et lapsed tunnevad, kuidas neid ei kuulata ning kohati isegi vaigistatakse (Fylkesnes jt, 2018). Siinkohal on oluline mõista Harti (1992) kaheksa-astmelise osaluse mudelit, mille järgi ei ole eesmärgiks saavutada kõigi täielikku osalust, vaid tagada igale lapsele tema eale ja võimetele vastav osalusvõimalus.

Meie uuringus osalenud lapsed ei saanud lastekaitsetöötajalt olukorra kohta piisavalt infot, sh ei jagatud nendega lastekaitsetöötaja kodukülastuse põhjust, informatsiooni edasiste tegevuste kohta ega sekkumisohtudeid. Neli last said lastekaitsetöötaja külastusest teada oma vanematelt. Üks laps mõnitas, et lastekaitsetöötaja selgitas eelnevalt oma külaskäigu põhjust, kuid tema üldine suhtumine lapse arvamustesse ja tunnetesse oli lapse sõnul „kõrk“ ja „ükskõikne“. Ülejäänud lapsed ei teadnud peatsest külastusest ega selle põhjusest midagi. Ka Cossar jt (2016) leidsid oma uuringus, et lapsed said teavet pigem pereliikmetelt kui spetsialistidelt. Lisaks viitavad meie tulemused vanuselisele diskrimineerimisele: noorematel lastel oli vähem võimalusi aktiivselt osaleda, oma arvamusi ja soove väljendada. Rahvusvahelised uuringud osutavad sarnasele praktikale, kus kaheldakse lapse võimekuses ja küpsuses ning nooremaid lapsi ei peeta piisavalt pädevateks, et oma arvamust avaldada ning olukorda ja selle tõsidust mõista (van Bijleveld jt, 2014; Husby jt, 2018).

Nooremate laste ja ka üldiselt lapse hääle puudumine lastekaitsetöös, sh abivajaduse hindamisel võib olla tingitud mitmetest erinevatest väärarusaamadest. Benson ja Rosen (2017) juhivad tähelepanu kaitsvale lähenemisele (ingl *protectionist approach*), mille kohaselt tuleb lapsi kaitsta kahjulike mõjude eest, sh ka raskete vestluste ja valusate mälestuste eest, mida osalemine võib põhjustada (vt ka Lauri jt, 2021). Ka Fern (2014) rõhutab, et kaitsev mõtteviis on väär, kuna see mõjub vastupidiselt kahjulikult, tekitades lastes jõuetust ning võttes neilt võimaluse mõjutada oma eluga seotud otsuseid. Teine ekslik mõtteviis, mis piirab laste osalusõigust, on arusaam, et lapsed ei ole suutelised lastekaitse teemadega seotud arutelusid mõistma ning seepärast ei ole ka nende mõtted olulised välja selgitada (Collins, 2017). Middel jt (2021, 715) juhivad siinjuures tähelepanu sellele, et taolist paternalistlikku vaadet peetakse sageli ekslikult lapse huvidega kooskõlas olevaks, kuigi tegelikult on see lapsele kahjulik, piirates tema autonoomiat ja võimalusi aktiivselt osaleda.

Kooskõlas juba käsitletud tulemustega, ei kogenud uuringus osalenud lapsed oma juhtumi hindamisprotsessis mõtestatud osalust (ingl *meaningful*

participation). Üks 15-aastane tüdruk ja 14-aastane poiss siiski jagasid mõtteid sisulisematest aruteludest oma lastekaitsetöötajaga. Neil juhtudel küsis töötaja laste arvamusi ning seda, mis neid õnnelikuks teeb, mis neile meeldib või ei meeldi. Poiss selgitas: „[---] Me räägime kõigest. Mis tegelikult juhtus ja kuidas asjad arenesid. Mulle meeldivad need jutuajamised [---]“. See arutluskäik näitab, kui oluline on lastele, et ka nemad oleksid ära kuulatud. Ka teised lapsed soovisid, et nende arvamusi küsitaks ja kuulataks, kuid võimalusi oma tegelikke mõtteid jagada oli vähe. Vaateid ja eelistusi küsiti peamiselt vaid ebaoluliste asjade kohta, millel ei olnud otsest seost nende juhtumi lahendamise ja abivajaduse hindamisega (näiteks kommipakk jõuludeks või lemmiktoit). Üks 13-aastane poiss kirjeldas, kuidas ta pidi ette teatamata kooli vahetama: „[---] Ma isegi ei teadnud sellest! Ma ei teadnud, et ma pean kooli vahetama. Mulle lihtsalt öeldi, et ma lähen sellesse teise kooli. Ja siis ma küsisin, miks ma kooli vahetama pidin. Seda ka ei öeldud [---]“. Lapsed olid veendunud, et lastekaitsetöötaja arvamus jääks alati peale ning ka lahkavamate korral tuleks alluda tema soovidele. See viitab otseselt ebavõrdsusele jõudude vahekorras ning probleemidele võimu ja kontrolli kasutamisel – lastekaitsetöötajad sekkuvad pere ellu võimupositiivsioonilt, andmata võimalust sisuliseks koostööks ja partnerluseks.

Franklin ja Sloper (2005) analüüsisid erinevaid lapse osalust käsitlevaid mudeleid ning leidsid, et tõeline osalus hõlmab info saamist ning võimalust saadud info alusel oma arvamust avaldada ja otsuseid mõjutada, st võimalikud valikud ning nende tagajärjed peavad olema lapsele teada. Ka Muenchi jt (2017) rõhutavad, et hindamisprotsessi tuleb lastele selgitada neile arusaadaval moel: mis toimub, kuidas toimub, miks see toimub, kui kaua see kestab, mis on lastekaitsetöötaja ülesanne ja kuidas laps toimuvaga seotud on. Oma olukorra mõistmiseks on terviklik info kogu protsessi ja lastekaitseüsteemi toimimise kohta lastele äärmiselt oluline (Schoch jt, 2020). Wilson jt (2020) viitavad probleemile, et lastekaitse on tugevalt orienteeritud füüsilise turvalisuse tagamisele, mis samas jätab tähelepanuta laste teised õigused, sh õiguse selgele ja arusaadavale infole, osalemisele ja igakülgsel kaitsele. Nad rõhutavad, et laste õigus kaitsele peab hõlmama enamat kui vaid füüsilist turvalisust – arvestada tuleb emotsionaalse ja psühholoogilise turvalisuse ning üldise heaolu tagamisega.

Suhtel põhinev partnerlus

Lapse osaluseks ja julgeks eneseväljenduseks on vaja usalduslikku suhet oma lastekaitsetöötajaga. Usalduse loomine võtab aega (Pinkney, 2018) ja lapse suhe spetsialistiga on seejuures määravaks teguriks (Arbeiter & Toros, 2017; Kennan jt, 2018). Kuigi suhtel põhinevat koostööd tuleb pidada lastekaitsetöö põhialuseks (Korpinen & Pösö, 2021, 856), näitavad uuringud, et lastega töötavate praktikute oskused laste ja noortega suhtlemiseks on puudulikud (Toros, 2021; Falch- Eriksen jt, 2021). Meie uuringus osalenud lapsed arutlesid, milline on nende suhe oma lastekaitsetöötajaga ning milline võiks see suhe üldiselt olla, sh kuidas suhtes usaldust luua. Laste jaoks olid kõige olulisemateks tingimusteks ausus, siiras huvi lapse ja tema elu vastu, sagedasemad kohtumised ja sisulised vestlused ning kannatlikkus. Üks tüdruk selgitas oma mõtet siirast huvist, viidates täiskasvanu soovile teha lapsega koostööd:

„Ta [lastekaitsetöötaja] peab olema usutav. Ja mitte vihane, sest lapsed ei räägi vihase inimesega. Ja ei saa tulla suhtumisega, et laps valetab või et teda ei saa usaldada. Ta peaks lapse vastu päriselt huvi tundma ja tahtma lapsega koos olla [---].“

See tsitaat näitab, kui võrd oluline on lastekaitsetöötaja suhtumine lapsesse ning tema panus suhte loomisel. Usalduse puudumisel ei ole töötajal võimalik ka lapse ja tema olukorra kohta terviklikku infot saada. Uuring näitas, et lapsed, kellel ei olnud oma lastekaitsetöötajaga usalduslikku suhet, varjasid tema eest infot või valisid mugavaid vastuseid, mida töötaja neilt ootas. Näiteks selgitas üks poiss:

„Ma pean ikka väga mõtlema, mida ma talle [lastekaitsetöötajale] ütlen, et mul hiljem ei oleks tagajärgi [---]. Jah, ma mõtlen hoolikalt, enne kui ma midagi ütlen. Ma ütlen seda, mida nad kuulda tahavad ja mida on sobilik öelda.“

Kirk ja Duschinsky (2017, 965) usuvad, et praktikud teavad, et suhted kliendiga on sotsiaaltöö keskmes ja vaid koostöös on võimalik saada laste jaoks parimaid tulemusi. Tuleb meele pidada, et suhted on olulised hindamisprotsessi igas etapis (Fitzgerald & Graham, 2011; Roesch-Marsh jt, 2017). Collins (2017) viitab suhete pingelisele ja ebastabiilsele olemusele, millega tuleb arvestada ka lapse osaluse ja kaitse kontekstis. Ta toob välja näilise vastuolu, et last iseloomustab samaaegselt nii agentsus kui haavatavus. Just

lapse ja lastekaitsetöötaja koostöösuhte kvaliteet moodustab lastekaitseüsteemi põhialuse, mis annab töötajale võimaluse viia läbi terviklikku hindamist ja mõista hindamisprotsessi kõiki tegureid, ning tõsta seeläbi ka otsustusprotsessi kvaliteeti (Cortis jt, 2019). Lisaks on lapse ja töötaja usalduslik koostöösuhte oluline ka sotsiaaltöö väärtuste ja eestika seisukohast (D’Cruz & Stagnitti, 2008). Russ jt (2020) rõhutavad, et suhtele keskenduv praktika on kasulik ka töötaja enese säilenõtkuse ja rahulolu ning sotsiaaltöö profesiooni edendamise vaatenurgast.

Laste vaated nende osalemise suurendamiseks

Lapsed arutlesid ka selle üle, kuidas lastekaitsetöötajad laste osalemist hindamisprotsessis suurendada saaksid. Enim soovitasid lapsed töötajatel rohkem lapse huvisid ja tugevaid külgi tundma õppida. Kuueistkümnest lapsest 11 nimetasid seda ühe olulise võimalusena ning mitmed lapsed mainisid, et nende lastekaitsetöötaja ei olnud nende teemade vastu huvi tundnud. Lapse tundma õppimine avatud suhtluse kaudu annab töötajale võimaluse ka lapse vajadustes selgusele jõuda, nagu see 15-aastane poiss selgitas:

„[---] Võib ju küsida, kuidas läheb, aga sellest ei piisa. Sa pead õppima last tundma, et sa saaksid hinnata, mis selle lapse elus toimub. Siis on sul parem ettekujutus [---] Suhtlus on oluline. Ja see ei saa olla ainult nii, et sa proovid lapsest aru saada, vaid sa päriselt ka teed seda, et õpid päriselt last tundma ja räägid temaga kui võrdsega. Paljud täiskasvanud arvavad, et sa oled lihtsalt laps, ainult laps. Aga ma arvan, et me oleme nagu võrdsed.“

Siirast huvi lapse vastu peeti usaldava suhte eeltingimuseks. Üks neljateistkümne aastane tüdruk selgitas: „Kui ta [lastekaitsetöötaja] lapsest midagi ei tea, mida laps ise olukorrast arvab, siis ta [lastekaitsetöötaja] ei tea ka seda, kas tema otsused teevad olukorra paremaks või hullemaks.“ Ta täpsustas oma mõtet, rõhutades, et tegelikult tuleks kõigepealt rääkida lapse, mitte vanemaga, sest lapse oma hääl on kõige tähtsam. Kettle (2018) toob välja seisukoha, et lastekaitstes peab fookus olema alati lapsel ja tema vajadustel ning selle kaudu saab selgitada kogu konteksti, milles laps elab. Viidates Buckley (2006) tööle, tõdevad O’Reilly ja Dolan (2016, 1193), et lapsi ei asetata alati hindamise keskmesse ning lastekaitsetöötajad ei suhtle nendega alati sisuliselt. Ka meie uuringu tulemused kinnitavad seda mõtet, sest lap-

sed tundsid, et lastekaitsetöötajad ei pööra neile kui inimestele tähelepanu.

Üks viieteistkümnne aastane poiss pidas osaluse juures kõige tähtsamaks töötaja konfidentsiaalsust. Konfidentsiaalsuse rikkumine takistab usaldussuhte ja üleüldse igasuguse koostöösuhte tekkimist. Mitu last jagasid oma kogemust sellest, kuidas töötaja nende usaldust rikkunud oli. Lisaks rõhutas üks kolmandik lastest suhtlemisostkust ja suhtlemise olulisust kui olulisi tegureid, mis julgustavad lapsi osalema ja koostööd tegema. Suhtluse all peeti eelkõige silmas lapse tundma õppimist ja tema arvamuse küsimist oluliste teemade juures. Üks 12-aastane poiss rääkis „lapse tasandile laskumise“, mis tähendab lapse tunnete ja mõtete empaatilist mõistmist ja lapsele keskendumist. Ta arutles, et isegi kui alati ei ole võimalik lapse soovidele vastavalt toimida, tuleks nendega siiski võimalikult palju arvestada. Lapsed soovitasid lastekaitsetöötajatel rohkem ka lapsele selgitada, mis põhjusel ta lapse ja pere ellu sekkub, ning teha seda lapsele arusaadaval viisil. Mõned lapsed pakkusid välja ka erinevaid meetodeid, kuidas lastega suhelda, näiteks mänguliste tegevuste kaudu (seda soovitasid lapsed vanuses 10 ja 12).

Ka Vis jt (2012) peavad lapsega suhtlemist lapse tõhusa osalemise aluseks. Nad viitavad LÕK-ile, mille järgi ei pea laps suhtlema, kui ta ei ole selleks võimeline, kuid lastekaitsetöötaja ülesanne on õppida last tundma, sh selgitama välja tema vajadused ja parima huvi. LÕK ei täpsusta lapse vanust, seega ei ole tähtis, kui vana laps on või milline on tema suutlikkus end väljendada (vt Toros, 2021, 405) – võimalus end väljendada peab olema tagatud igale lapsele. Siinkohal on oluline ka see, millist lähenemist ja meetodeid kasutada, nagu märgib Fynn (2020): lastekaitsetöötajad peavad töötama lapsega arvestavalt, delikaatselt ja kaasavalt. O'Reilly ja Dolan (2016) tõstavad esile loovate ja mänguliste meetodite kasutamist, et saavutada lapsega kontakt temale sobival moel. Selleks, et parandada suhtlust lapsega, on kõige parem sõbralikkus ja toetav suhtumine. Need põhimõtted on kooskõlas laste endi mõtetega. Näiteks kasutas üks laps sõna „õrn“, et kirjeldada, milline peaks lastekaitsetöötaja olema. Veel selgitas ta, et lastekaitsetöötaja peaks kindlasti ka naeratama, et mitte jätta endast võõra sissetungija muljet. Teine laps lisas, et töötajad peaksid olema viisakad, kuid siiralt, mitte ametlikult positsioonilt. Laste ära kuulamist peeti hindamisprotsessis hädavajalikuks, kuid üldjuhul lapsed ise seda praktikas ei kogenud.

Kokkuvõtvad mõtted lapse osalusest abivajaduse hindamisprotsessis

Kokkuvõtteks soovime rõhutada kõige olulisemaid punkte, mida abivajaduse hindamist kavandades ja läbi viies meeles pidada.

Esiteks nõustume Roesch-Marshi jt (2017) mõttega osalemisest kui tsükllisest ja suhtel põhinevast protsessist. See ei ole üksik sündmus või ühekordne kohtumine lapsega. Lapsel peab olema keskne koht kogu hindamis- ja otsustusprotsessis, nagu ka van Bijleveld jt (2015) välja toovad.

Teiseks on vaja iga last võimestada, eelkõige abivajavat last. Laste kogemused näitavad, et nad tunnevad end paremini, teades, mis toimub. Adekvaatne info aitab neil mõista lastekaitsetöö sekkumisi ja nende tagajärgi (Balsells jt, 2017). Iga inimene on ainulaadne, oma loo ja kogemusega, nii ka iga laps. Seepärast annab just ära kuulamine võimaluse leida lahendused ja sekkumisviisid, mis põhinevad lapse tegelikel vajadustel. Nagu Muench jt (2017) rõhutavad, tuleb püüda näha maailma läbi lapse silmade, ning selleks olulisim on tema soovide ja tunnete selgitamine ja mõistmine.

Kolmandaks, lihtsalt kuulamine ei ole osaluseks piisav, nagu rõhutavad ka Seim ja Slettebø (2017). Osalemine tähendab olla aktiivselt kaasatud ja mõjutada otsustusprotsesse, mis omakorda tähendab austust lapse ja tema õiguste vastu, sh austada tuleb ka lapse õigust oma elu puudutavates küsimustes kaasa rääkida (Kennan jt, 1986). Vaid siis, kui me kuulame lapsi, suhtume nende muredesse tõsiselt ja pakume valikuvõimalusi ning lahendusi, saavad lapsed tunda end väärtuslikena (Bessell, 2011).

Neljandaks, võttes lapselt ära võimaluse osaleda, ei kaitse ega võimesta me last. Lapsed vajavad kaitset, aga mitte osalemise eest (Toros, 2021). Midel jt (2021) rõhutavad, et liigne keskendumine laste kaitsmisele võib jätta nad ilma teistest õigustest, mis seotud autonoomia ja osaluse tagamisega.

Viiendaks, laste kokkupuuted lastekaitsetöötajaga on piiratud ning neil on vähe võimalusi oma vajaduste ja soovide väljendamiseks. See tõstatab küsimuse, kas lapsi peetakse ebakompetentseteks. Pečnik (2016, 401) selgitab, et lapse arvamus tuleb ära kuulata ja seda tuleb tõsiselt võtta kõigis tegevustes ja otsustes, mis lapse elu mõjutavad, ning et sellel õigusel pole vanusepiirangut, seega kehtib see ka kõige nooremate laste puhul. Vanuseline diskrimineerimine, võimalustest ilma jätmine ning näiline ja mõtestamata osalus ei aita laste heaolu parandada (Collins, 2017), ka ei ole see kooskõlas

ei LÕK-i artikliga 12 ega sotsiaaltöö väärtustega.

Kuuendaks, lastekaitsetöötajad vajavad lapse osalusõiguse teostamiseks tuge nii õigusaktidest ja organisatsioonisiselt (selle peatüki kontekstis kohalikult omavalitsuselt). Leviner (2018) märgib, et see, mis põhjusel on laste osalus oluline ja mis on osaluse eesmärk, ei ole seadusandluses selgelt välja toodud, niisamuti on selgusetu ka LÕK-is kasutatav küpsuse mõiste (vt Hultman jt, 2020, 305). Hutman jt teevad siinjuures olulise tähelepaneku, et selle selgusetuse tulemusena sõltub lapse osalemise tase abivajaduse hindamisprotsessis otseselt lastekaitsetöötajatest. Organisatsioonilised küsimused ja tavad ei tohiks olla takistuseks laste osalusõiguse tagamisel (Seim & Slettebø, 2017).

Seitsmendaks, pädevus on iga otsustusprotsessi oluline osa (Korpinen & Pösö, 2021). Seega sõltub lapse osalemise tulemus lastekaitsetöötaja oskustest ja võimekusest last osalemisel toetada, teda samal ajal kahju eest kaitstes (Strömpl & Luhamaa, 2020). Igal praktikul on alates esimesest kokkupuutest lapsega võimalus tema osalust edendada teda kuulates ja ära kuulates.

Tänusõnad

Selle peatüki kirjutamist toetas andmetega Eesti Teadusagentuuri projekt (grandi number PSG305) „Tõhus osalusdiskursus: osalejate kogemused kaasatusest lastekaitse hindamiste praktikates“.

Viiteallikad

Arbeiter, E., & Toros, K. (2017). Participatory discourse: Engagement in the context of child protection assessment practices from the perspectives of child protection workers, parents and children. *Children and Youth Services Review, 74*, 17–27.

Balsells, M.Á., Fuentes-Peláez, N., & Pastor, C. (2017). Listening to the voices of children in decision-making: A challenge for the child protection system in Spain. *Children and Youth Services Review, 79*, 418-425.

Benson, L., & Rosen, R. (2017). From silence to solidarity: Locating the absent 'child voice' in the struggle against benefit sanctions. *Children & Society, 31*, 302–314.

Bessell, S. (2011). Participation in decision-making in out-of-home care in Australia: What do young people say. *Children and Youth Services Review, 33*,

496–501.

van Bijleveld, G. G., Dedding, C. W. M., & Bunders-Aelen, J. F. G. (2014). Seeing eye to eye or not? Young people's and child protection workers' perspectives on children's participation within the Dutch child protection and welfare services. *Children and Youth Services Review, 47*, 253–259.

van Bijleveld, G. G., Dedding, C. W. M., Bunders-Aelen, J. F. G. (2015). Children's and young people's participation within child welfare and child protection services: A state-of-the-art review. *Child & Family Social Work, 20*, 129–138.

van Bijleveld, G. G., Bunders-Aelen, J. F. G., & Dedding, C. W. M. (2019). Exploring the essence of enabling child participation within child protection services. *Child & Family Social Work, 25*, 286–293.

Caffrey, L., & Browne, F. (2022). Understanding the social worker-family relationship through Self Determination Theory: A realist synthesis of Signs of Safety. *Child & Family Social Work*, <https://doi.org/10.1111/cfs.12903>.

CIRIC. (2022). *Effective Participatory Discourse: Experiences of Participants' Engagement in the Context of Child Protection Assessment Practices*; <https://care-iric.org/research/effective-participatory-discourse-epeca/>.

Cleaver, H., & Walker, S. (2004). From policy to practice: the implementation of a new framework for social work assessments of children and families. *Child and Family Social Work, 9*, 81–90.

Cohen, F., Trauernicht, M., Francot, R., & Broekhuizen, M. (2020). Professional competencies of practitioners in family and parenting support programmes. A German and Dutch case study. *Children and Youth Services Review, 116*, 105202.

Collins, T. M. (2017). A child's right to participate: Implications for international child protection. *The International Journal of Human Rights, 21*(1), 14–46.

Cortis, N., Smyth, C., Wade, C., & Katz, I. (2019). Changing practice cultures in statutory child protection: Practitioners' perspectives. *Child & Family Social Work, 24*, 50–58.

Cossar, J., Brandon, M., & Jordan, P. (2016). You've got to trust her and she's got to trust you': Children's views on participation in the child protection system. *Child & Family Social Work, 21*, 103–112.

D'Cruz, H., & Stagnitti, K. (2008). Reconstructing child welfare through participatory and child-centred professional practice: A conceptual approach. *Child and Family Social Work, 13*, 156–165.

Department of Health. (2000). *Framework for the Assessment of Children in Need and Their Families*. London: The Stationery Office.

Dickens, J., Masson, J., Garside, L., Young, J., & Bader, K. (2019). Courts, care proceedings and outcomes uncertainty: The challenges of achieving and assessing „good outcomes“ for children after child protection proceedings. *Child & Family Social Work, 24*, 574–581.

Dillon, J., Greenop, D., & Hills, M. (2016). Participation in child protection: A small-scale qualitative study. *Qualitative Social Work, 15*, 70–85.

Falch-Eriksen, A., Toros, K., Sindi, I., & Lehtme, R. (2021). Children expressing their views in child protection casework: Current research and their rights going forward. *Child & Family Social Work, 26*(3), 485–497.

Fern, E. (2014). Child-directed social work practice: Findings from an action research study conducted in Iceland. *British Journal of Social Work, 44*, 1110–1128.

Ferguson, H. (2017). How children become invisible in child protection work: Findings from research into day-to-day social work practice. *British Journal of Social Work, 47*, 1007–1023.

Firmin, C. (2020). *Contextual Safeguarding and Child Protection. Rewriting the Rules*. New York, Routledge.

Fitzgerald, R., & Graham, A. (2011). „Something amazing I guess“: Children’s views on having a say about supervised contact. *Australian Social Work, 64*, 487–501.

Flynn, S. (2021). Untroubling children’s identity in child protection and welfare assessment through a postconventional analytic. *Journal of Social Work, 21*(6), 1450–1468.

Franklin, A., & Sloper, P. (2009). Supporting the participation of disabled children and young people in decision-making. *Children & Society, 23*(1), 3–15.

Fylkesnes, M. K., Taylor, J., & Iversen, A.C. (2018). Precarious participation: Exploring ethnic minority youth’s narratives about out-of-home placement in Norway. *Children and Youth Services Review, 88*, 341–347.

Gotvassli, K. A., & Moe, T. (2019). Bridging the gap – The role of leadership in professional judgement in child protection services. *Nordic Social Work Research, 11*(3), 264–276.

Hart, R. A. (1992). *Children’s participation: From tokenism to citizenship*. Innocenti Essays, 4. Florence: UNICEF International Child Development Centre; https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/childrens_participation.pdf.

Haworth, S., Bilson, A., Drayak, T., Mayes, T., & Saar-Heiman, Y. (2022). Parental partnership, advocacy and engagement: The way forward. *Social Sciences, 11*(353), 1–16.

Horwath, J., & Morrison, T. (2000) Identifying and implementing pathways for organizational change – Using the Framework for the Assessment of Children in Need and Their Families as a case example. *Child and Family Social Work, 5*, 245–254.

Hultman, E., Höjer, S., & Larsson, M. (2020). Age limits for participation in child protection court proceedings in Sweden. *Child & Family Social Work, 25*, 304–312.

Husby, I. S. D., Slettebø, T., & Juul, R. (2018). Partnership with children in child welfare: The importance of trust and pedagogical support. *Child &*

Family Social Work, 23, 443–450.

Isokuortti, N., Aaltio, E., Laajasalo, T., & Barlow, J. (2020). Effectiveness of child protection practice models: A systematic review. *Child Abuse & Neglect*, 108, 104632.

Karlsson, H., Avby, G., & Svendsen, T. (2019). QUAT – A tool for evaluating the quality of core assessments in child-protection investigations. *British Journal of Social Work*, 49, 1875–1892.

Keddell, E. (2014). Theorising the signs of safety approach to child protection social work: Positioning, codes and power. *Children and Youth Services Review*, 47, 70–77.

Kennan, D., Brady, B., & Forkan, C. (2018). Supporting children's participation in decision making: A systematic literature review exploring the effectiveness of participatory processes. *British Journal of Social Work*, 48, 1985–2002.

Kettle, M. (2018). A balancing act – A grounded theory study of the professional judgement of child protection social workers. *Journal of Social Work Practice*, 32(2), 219–231.

Kirk, G., & Duschinsky, R. (2017). On the margins of the child protection system: Creating space for relational social work practice. *Child and Family Social Work*, 22, 963–971.

Korpinen, J., & Pösö, T. (2021). Social workers' views about children's and parents' competence in child protection decision-making. *Journal of Social Work*, 21(4), 853–870.

Kosher, H., & Ben-Arieh, A. (2020). Social workers' perceptions of children's right to participation. *Child & Family Social Work*, 25(2), 294–303.

Lauri, K., Toros, K., & Lehtme, R. (2021). Participation in the Child Protection Assessment: Voices from Children in Estonia. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 38, 211–226.

Léveillé, S., & Chamberland, C. (2010). Toward a general model for child welfare and protection services: A meta-evaluation of international experiences regarding the adoption of the Framework for the Assessment of Children in Need and Their Families (FACNF). *Children and Youth Services Review*, 32, 929–944.

LÕK (Lapse õiguste konventsioon). (1989). Riigi Teataja II 1996, 16, 56.

Mainstone, F. (2014). *Mastering Whole Family Assessment in Social Work. Balancing the Needs of Children, Adults and Their Families*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Mateos, A., Vaquero, E., Balsells, M. A., & Ponce, C. (2017). They didn't tell me anything: They just sent me home': Children's participation in the return home. *Child & Family Social Work*, 22, 871–880.

Meysen, T., & Kelly, L. (2018). Child protection systems between professional cooperation and trustful relationships: A comparison of professional practical and ethical dilemmas in England/Wales, Germany,

Portugal, and Slovenia. *Child & Family Social Work*, 23, 222–229.

Middel, F., Post, W., López López, M., & Grietens, H. (2021). Participation of children in the Child Protection System – Validation of the Meaningful Participation Assessment Tool (MPAT). *Child Indicators Research*, 14, 713–735.

Milner, J., & O’Byrne, P. (2009). *Assessment in Social Work*. New York, NY: Palgrave Macmillan.

Mosteiro, A., Beloki, U., Sobremonte, E., & Rodríguez, A. (2018). Dimensions for argument and variability in child protection decision-making. *Journal of Social Work Practice*, 32(2), 169–187.

Muench, K., Diaz, C., & Wright, R. (2017). Children and parent participation in child protection conferences: A study in one English local authority. *Child Care in Practice*, 23(1), 49–63.

Munro, E. (2019). Decision-making under uncertainty in child protection: Creating a just and learning culture. *Child & Family Social Work*, 24, 123–130.

Nelson-Dusek, S., Rothe, M. I., Roberts, Y. H., & Pecora, P.J. (2017). Assessing the value of family safety networks in child protective services: Early findings from Minnesota. *Child & Family Social Work*, 22, 1365–1373.

Oliver, C., & Charles, G. (2015). Which strengths-based practice? Reconciling strengths-based practice and mandated authority in child protection work. *Social Work*, 60(2), 135–143.

O’Reilly, L., & Dolan, P. (2016). The voice of the child in social work assessments: Age-appropriate communication with children. *British Journal of Social Work*, 46, 1191–1207.

Pećnik, N., Matić, J., & Milaković, A.T. (2016). Fulfillment of the child’s participation rights in the family and the child’s psychosocial adjustment: Children’s and parents’ views. *Članci*, 399–421.

Petersen, S.K. (2018). Parents’ experiences of child protection practice in Denmark. *Child & Family Social Work*, 23, 609–616.

Pinkney, S. (2018). *New Directions in Children’s Welfare. Professionals, Policy and Practice*. London: Palgrave Macmillan.

Roesch-Marsh, A., Gillies, A., & Green, D. (2017). Nurturing the virtuous circle: Looked After Children’s participation in reviews, a cyclical and relational process. *Child and Family Social Work*, 22, 904–913.

Russ, E., Lonne, B., & Lynch, D. (2020). Increasing child protection workforce retention through promoting a relational-reflective framework for resilience. *Child Abuse and Neglect*, 110(3), 104245.

Saar-Heiman, Y., & Gupta, A. (2020). The poverty-aware paradigm for child protection: A critical framework for policy and practice. *British Journal of Social Work*, 50, 1167–1184.

Schoch, A., Aeby, G., Müller, B., Cottier, M., Seglias, L., Biesel, K., Sauthier, G., & Schnurr, S. (2020). Participation of children and parents in the Swiss child protection system in the past and present: An interdisciplinary perspective. *Social Sciences*, 9(8), 1–19.

Seim, S., & Tor Slettebø, T. (2017). Challenges of participation in child

welfare. *European Journal of Social Work*, 20(6), 882–893.

Sotsiaalkindlustusamet. (2017). *Lapse heaolu hindamise käsiraamat*. Tallinn: SKA; https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Lastekaitse/Noustamisteenused/lapse_heaolu_hindamise_kasiraamat.pdf.

Strömpl, J., & Luhamaa, K. (2020). Child participation in child welfare removals through the looking glass: Estonian children's and professionals' perspectives compared. *Children and Youth Services Review*, 118, 105421.

Toros, K. (2012). Child protection assessment practices in Estonia. *Journal of Social Policy and Social Work in Transition*, 3(1), 25–49.

Toros, K. (2021). A systematic review of children's participation in child protection decision-making: Tokenistic presence or not? *Children & Society*, 35(3), 395–411.

Toros, K., & Falch-Eriksen, E. (2021). Strengths-based practice in child welfare: A Systematic Literature Review. *Journal of Child and Family Studies*, 30, 1586–1598.

Toros, K., LaSala, M., & Tiko, A. (2017). Assessment of the developmental needs of children in need: Estonian Child Protective Workers' Case Reflections. *Child & Family Social Work*, 22(2), 843–852.

Toros, K., Schults, A., & Lehtme, R. (2022). *Kirjandusanaliis riskis laste varajase tuvastamise ja toetamise võimalustest ning parimatest praktikatest välisriikides*. Uuringuraport. Tallinn: Tallinna Ülikool, CIRIC; <https://care-iric.org/research/support-of-at-risk-youth-supyou/>.

Turnell, A. (2004). Relationship-grounded, safety organized child protection practice: Dreamtime or real-time option for child welfare? *Protecting Children*, 19(2), 14–25.

Turnell, A., & Murphy, S. (2014). *Signs of Safety Comprehensive Briefing Paper*; <https://www.cumbria.gov.uk/elibrary/Content/Internet/537/6683/6687/17317/44313153839.pdf?timestamp=4431320400>.

Vis, S. A., Holtan, A., & Thomas, N. (2012). Obstacles for child participation in care and protection cases – Why Norwegian social workers find it difficult. *Child Abuse Review*, 21, 7–23.

Vis, S. A., Lauritzen, C., & Fossum, S. (2021). Systematic approaches to assessment in child protection investigations: A literature review. *International Social Work*, 64(3), 325–340.

Üldkommentaar nr 12. (2009). Lapse õigus olla ärakuulatud. United Nations. CRC/C/GC/12; <https://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2016/05/%c3%9cRO-Lapse-%c3%95iguste-Komitee-%c3%9cldkommentaar-nr-12-Lapse-%c3%b5igus-olla-%c3%a4ra-kuulatud-eeesti-keeles.pdf>.

Wilson, S., Hean, S., Abebe, T., & Heaslip, V. (2020). Children's experiences with Child Protection Services: A synthesis of qualitative evidence. *Children and Youth Services Review*, 113, 104974.

5 Perekonnas hooldusel olevale ja erakorraliselt turvakodus viibivale lapsele kohaldatav lastekaitsetöötaja järelevalve

Cecilie Basberg Neumann

Sissejuhatus

See peatükk käsitleb lastekaitse järelevalvet (ingl *follow-up*) väljapoole kodu paigutatud laste üle. Eelkõige keskendun sellele, kuidas lastekaitse rakendab lapse õiguste konventsiooni (LÕK) artiklit 12 lapse õiguse kohta avaldada arvamust igas temaga seotud kohtu- ja haldusmenetluses. Selles peatükis käsitlen, kuidas on suhte mõistega seotud kõnealuse lapse õigus avaldada arvamust temaga seotud asjas. Arutelu lähtepunkt on, et lastekaitse kohustus täita LÕK-i artiklit 12 peab olema vaieldamatu, kui tahame väita, et laps on õiguste kandja. See põrkub institutsionaalse raamistikuga, mille kohaselt eeldatakse, et lastekaitsetöötaja täidab artikli 12 nõudeid ja austab lapse õigust oma seisukohti avaldada ning ärakuulatud olla. Tegelikkus on nii keeruline, et raske on näha, kuidas lastekaitsetöötaja saab lapse õigust tagada, arvestades aja, ruumi ja hea suhte loomise piiranguid. Teisisõnu on lapse õigus avaldada arvamust temaga seotud juhtumis kõnealuse teema kontekstis õigus, mis võidakse kergesti tähelepanuta jätta või survestab selle jõustamist bürokraatia ja ülekoormus.

Peatüki eesmärk on seega rõhutada, et lapse õigus avaldada oma seisukohti tuleb organisatsiooni raamtingimuste kohaselt tagada profesio-

naalsete vahenditega, mis võimaldavad lastekaitsetöötajal teha spetsialisti ja kliendi headele suhetele tuginevat tööd. Siinkohal olen teemakäsitluseks valinud ühe konkreetse, „Alexi juhtumi“, et näha lähemalt mõningaid keskseid dilemmasid, millega lastekaitsetöötajast juhtumikorraldajad ja järelevalvet tegevad spetsialistid silmitsi seisavad, kui lapse heaolu üle tehakse järelevalvet LÕK-i artikli 12 kohaselt. Kõnealune juhtum on erakorraliselt perekonnas hooldamisele paigutatud poisi, tema lastekaitsetöötaja ja hooldusvanemate vestluse väljavõte. Vestluse eesmärk oli kindlaks teha, kus poiss peaks elama hakkama. Alex viibis erakorralisel asendushooldusel ja eraldati oma perest, sest tema ema lõi teda.

Viibisin vaatlejana vestluse juures. Vestluses osalesid Alex, juhtumiga tegelev lastekaitsetöötaja ja hoolduspere vanemad. Kirjeldan Alexi juhtumit, et illustreerida olukorda, mis võib kujuneda, kui jõustatakse lapse õigust avaldada temaga seotud juhtumise arvamust ja olla ära kuulatud, kuid jutt keerleb üksnes lastekaitse otsuste ümber. Kõnealuses juhtumises arutleti Alexi elukoha otsuse üle, selle asemel et leida võimalusi, kuidas teha lihtsamaks üksteise tundmaõppimine enne keerulise olukorra käsitlemist ja lõpuks otsuse langetamist. Kui lastekaitsetöötajale surub aeg peale ja ta keskendub asjaolule, et tuleb teha otsus Alexi elukoha kohta, mitte ei võeta aega dialoogiks, suhte loomiseks, turvatunde pakkumiseks, on oht, et lapse õeldu jääb tähelepanuta ja lisaks muutub ka Alexil arvamuse avaldamine keeruliseks. Selle asemel et kasutada olukorda turvalise suhte loomiseks, ja mitte ainult lõppeesmärgina, vaid ka lapse parimates huvides oleva otsuse langetamise eeldusena, on suhte eesmärk vaid otsuse tegemine.

Siinkohal olen lähtunud eeldusest, et lastekaitse tõlgendus oma kohustusest kõnealuseid õigusi kaitsta, nagu Alexi juhtumises, tähendab suhte kontseptsiooni nihkumist keerukuse, vastastikkuse ja koostöö juurest vastutuse ja konkreetsest lapsest lähtumise poole. Seega tõrjub lapse õiguste instrumentaalne kohaldamine suhet käsitlevad aspektid kõrvale. See ei ole kooskõlas inimõiguste põhiesmärgiga kaitsta isiku väärikust, kui juhtumit käsitleja töö lapsega suhte loomiseks on lapse parimate huvide kaitsmise peamine eeldus.

Asendushooldusel olevate laste järelevalve

Minu mõtiskelu vahetu kontekst on järelevalve tegemine perekonnas

hooldusel oleva ja turvakodusse paigutatud lapse üle. Järelevalve peaks tagama lapsele õiguse olla ärakuulatud ja kuulda võetud. Lastekaitasel on kohustus tagada lapsele sobiv hooldus. Seega on nad kohustatud hoolduse ajal tegema järelevalvet ja veenduma, et lapsel läheb hästi.

Lastekaitsetöötaja järelevalvekohustus on oluline osa tööst, millega kaitsakse LÕK-i artiklist 12 tulenevaid lapse õigusi. Norras on kohustuslikud neli külastust aastas, aga seda võib kokkuleppel lapse hooldus- või asendusvanematega vähendada kahe külastuseni aastas.

Järelevalvele pole ühtegi teist seadusest tulenevat nõuet, seadus ei saa ega pea andma siinkohal põhjalikku kirjeldust. Seadusega võib kindlaks määrata miinimumnõuded, kuid seaduste ja reeglite, mida meie kui ühiskond oleme otsustanud järgida, rakendamine on professionaalse töö ülesanne. Teisisõnu peab lapse parimatest huvidest lähtudes seadma eesmärgi täita kohustust kaitsta lapse väärikust ja õigust avaldada oma seisukohti ning olla ärakuulatud.

Kui tähelepanu lasub peamiselt õigusaktidel, siis on bürokraatia tõttu kaalul see, et lapse õigus olla ärakuulatud ja tema seisukohtade asjakohane arvesse võtmine võib kergesti taanduda küsimusele, kas järelevalvet ka tööpoolest tehakse ning lähtutakse lapse valikust (Lipsky, 2012). Sellega kaasneb oht jätta tähelepanuta asjaolu, et lapse väljendusvabadust tuleb kaitsta lapse üle järelevalvet tegeva isiku, lapse eestkostjate ja lapse suhetes ning suhte kaudu – suhte, kus lastekaitsetöötaja on see, kellel vastutus lasub (Neumann, 2018). Seadusega kehtestatud õiguste kaitse ja tegevus, mis kujundab spetsialistile suhte loomise aluse, peavad seega olema omavahel seotud. Minu hinnangul on suhet loov töö lastekaitstes ja sotsiaaltöös lastekaitsetöö põhitegevus (Richmond, 1917; Garrett, 2013) ning lapse inimõiguste järgimine järelevalve kontekstis on sellest, kas seda põhitegevust tunnustatakse tegevusena, mis on lapse väljendusvabaduse ja lapse parimate huvide kaitsmisel määrava tähtsusega.

Õigused ja järelevalve „ühise kolmanda“ kaudu

Lapsel on oma juhtumiga seoses õigus oma seisukohti avaldada ja neid tuleb arvesse võtta. Küsimus on selles, kuidas see õigus praktikas tagatakse. Minu väide siinkohal on, et hea, suhet loov töö tähendab lastekaitsetöötaja

võimet ja võimalust luua lapsega „ühine kolmas“ (ingl *common third*) (Skjerheim, 1996). Ühise kolmanda loomine tähendab lastekaitsetöötaja arusaama, et tema töö on tagada koos lapsega probleemi uurimine, mitte ei otsusta lastekaitsetöötaja juba ette ära, mis peaks olema lapsega seotud, mida laps vajab või mida tuleks juhtumis või olukorras muuta. Ühise kolmanda loomisel on palju ühist ka sellega, mida Mol (2008) kirjeldab ravi osutaja ja patsiendi lugupidava ning koostööle suunatud suhtena. Ta kasutab näitena arstide ja meditsiiniõdede ning diabeedipatsientide koostööd. Mol'i järgi iseloomustab ravi osutaja ja patsiendi lugupidavat ning koostööle suunatud suhet arsti ja meditsiiniõe kinnitus, et patsiendil on väärtuslikke teadmisi oma elu ja keha kohta, ning kumbki pool ei kahtle meditsiiniteadmiste väärtuses patsiendi jaoks. Ravis keskendutakse sellele, kuidas nad saavad koostööd teha, et diabeedist põhjustatud raskustega patsient elaks võimalikult head igapäevaelu. Koostöö selle eesmärgi saavutamiseks on nende ühine kolmas. Mol nimetab seda heaks hoolduseks, kui need pingutused vilja kannavad.

Kui lastekaitsetöötaja loob sarnase lugupidava ja koostööle suunatud suhte lapsega, motiveerib teda see, et lapse seisukohtade avaldamise õigust kaitsva õigustel põneva tegevuse oluline eeldus on täidetud. See tähendab, et nad ei avalda lapsele survet teha oma elu kohta otsust, mille tegemiseks ei ole laps veel piisavalt küps, ega käi peale, et lastekaitsetöötaja peaks kaitsma iga hinna eest lapse õigust oma seisukohti avaldada, mis ei ole samuti inimõigustega kooskõlas. Lapsel on õigus oma seisukohti väljendada, kuid ta ei ole selleks kohustatud. Põhimõtteliselt järgitakse lastekaitsetöö suunistes lapse inimõigusi, kui suhtes ja suhte kaudu realiseeritav püüdleb seoses lapsega kohalolu, tunnustuse, empaatilise kuulamise ja hea positsiooni saavutamise poole (Garrett, 2013). Siiski on märke, et lastekaitsetöö nendele suunistele, millega viiakse ellu lapse osalemisõigust järelevalve mõistes, ei pöörata praktikas tähelepanu. See tähendab, et vahel tekib lastekaitsetöö ja lapse inimõiguste austamise vastuolu, kuigi lastekaitsetöö aluseks olevad teadmised näitavad, kuidas lapse inimõigusi saab praktikas rakendada.

Alexi juhtum

Puutusin selle juhtumiga kokku 2015. aastal. Selles osalesid üks poiss, tema juhtumiga tegelev lastekaitsetöötaja ja tema kaks hooldusvanemat,

hooldusisa ja hooldusema. Järelevalve vestluse eesmärk oli välja selgitada, kuidas poisil läheb ja määrata kindlaks, kus ta elama hakkab. Mina viibisin vestluse juures vaatlejana.

Hooldusisa on varmas kurtma poisi (P) algatusvõime puudumise ja halva tervise üle. Lastekaitsetöötaja (LK) on kaasa võtnud poisi isa antud paki, kus on riided ja maiustused. Hooldusema (HE) ütleb kiiresti, et poiss ei tohi maiustusi süüa, sest need pudisevad suust välja ja see on vastik. On parem, kui ta suitsetab. Poisi suitsetamist käsitlev vestlus jätkub ja hooldusema ütleb, et pigem las poiss suitsetab, kui sööb maiustusi. Ta rõhutab, et poiss peab suitsetama siiski õues. Poiss oli maja peaaegu põlema pannud. Ta oli oma toas suitsetanud ja visanud koni aknast välja otse saepuruhunnikusse. Majas, kus viibivad nimetatud poiss, hooldusisa, -ema, lastekaitsetöötaja ja mina, jätkub vestlus suitsetamise teemal ning selgub, et poiss on suitsetanud kümneaastasest saati. Korratakse lugu maja põlema panemisest. Poiss on hilisteismeline ja hooldusisa märgib, et poiss on kõhn ja nõrk. Minu mulje on, et ta on alguses üsna häbelik, kuid vestluse edenedes muutub aktiivsemaks ja hakkab rohkem rääkima, kui hooldusisa toast lahkub. Ühena mitmest asjast räägitakse sellest, kus poiss elama peaks hakkama.

LK: *Enne sa ütlesid, et oled nõus ja soovid elada koos oma emaga.*

P: *Jah, aga ma ei tea, kas see on võimalik, sest esmalt me rääkisime sellest, aga ema sotsiaaltöötaja keeldus aitamast.*

LK: *Sellega ei tohiks enam väga kaua aega minna, sest lastekaitse tahab aidata ja maksab selle eest.*

P: *Ma ei tea, ema ei ole huvitatud koos isaga elamisest. Ta läheb [riiki] tagasi, kui ta peab isaga koos edasi elama.*

LK: *Kas ta on sulle kuupäeva öelnud?*

P: *Ema on selles asjas ebakindel. Ta ei talu isaga suhtlemist.*

LK: *Kas sulle sobib, et siin laua ümber on kõik need inimesed?*

P: *Mul ei ole midagi ühegi siin viibiva inimese vastu.*

LK: *Kas su ema on sulle kuidagi füüsiliselt haiget teinud?*

P: *Ei.*

LK: *Ma pean silmas vägivalda. Kas ta on sind löönud?*

P: *Ei.*

HE: *Alex, mulle rääkisid sa midagi muud.*

P: *[Naeratab häbelikult] Ta lõi mind aeg-ajalt, kui olin selle ära teeninud.*

LK: *Seega me peame õpetama su emale teisi viise, kuidas piire seada.*

P: Jah.

LK: Aga ütle mulle, kui tihti su ema sind löi?

P: Sellest ei ole mõtet rääkida.

LK: Oled sa kunagi oma emaga sellest rääkinud?

P: Ei, [riigis] ei olnud selle jaoks aega, sest ma ei olnud kunagi kodus.

LK: Hmm, hea küll, aga me peame sellest rääkima hiljem, mitte täna, aga kui sa hakkad oma emaga elama, siis kerkib see teema päevakorda, sest me tahame, et sa oleksid heades tingimustes, me tahame, et sa saaksid oma emaga hästi läbi.

P: Noogutab

LK: Kas on veel midagi, mis paneb sind seoses ema juures elamisega muretsema ja millest sa ei ole meile juba rääkinud?

P: Ei.

[--]

LK: Kas ma saan sinust õigesti aru, et sa eelistad elada koos oma emaga, aga sinu arvates ei ole see võimalik?

P: Jah.

Selles näites näevad hooldusisa ja hooldusema Alexit mitme erineva subjektina. Teda nähakse laisana (ta on öö ja päeva ära vahetanud, ta ei tee midagi), ta on kurjategija (varastab autosid), ta on hoolitsust vajav poiss (kõhn, nõrk, talle tuleb näidata, et maailm võib olla tervislik, sportlik ja hea) ning temast saab informaatore täiskasvanute jaoks, kes tahavad talle öelda, missugused tema vanemad päriselt on, ja rääkida kõigist halbadest asjadest, mida ta on nende pärast läbi elanud (Sudland & Neumann, 2021). Kummalgi hooldusvanematest ei ole õnnestunud luua Alexiga koostööle põhinevat suhet. Ühest küljest kirjeldatakse Alexit täiesti võimatusena, kuid teisest küljest oodatakse temalt vastutuse võtmist enda elu eest ja ka oma ema eest. Talle öeldakse konkreetselt: selleks, et saaks täita tema soovi ema juures elada, peab ta aitama emale õpetada, et hea ema ei löö lapsi, ja ta peab varuma aega emaga rääkimiseks.

Minu arvamus lastekaitsetöötaja kohta selles näites oli, et ta oskas hästi küsimusi esitada ja vestlust arendada, nii tema sõnavalikut (see oli toetav, näiteks „jah, ma arvan, et sa peaksid endale õlale patsutama“) kui ka seda, kuidas ta sõnu välja ütles, vormisid lühikesed empaatilised sõnad ja sõbralik olek (leebed näoilmed, ettepoole kallutamine, mis andis märku kohalolust).

Siiski tundus ta vestlust juhtivat selles mõttes, et tuli kohtumisele Alexi elukoha probleemi lahendamaks ja et ka Alex on probleem. Ta ei olnud nii

pädev asjades, mis olid seotud Alexi elukogemuste taustaga ja sellega, millest tulenesid Alexi ning tema emaga seotud mured. Tundus, et ta ei suuda luua ühist kolmandat või tal napib selleks aega ja ruumi.

Nagu lastekaitsetöötajate muus tegevuses, juhivad nende tööd tähtjajad ja otsuste tegemise ning juhtumi edenemise eesmärgid. Selle tagajärjel tekib oht, et töö lapse osalemisõiguse ja tema parimate huvide tagamiseks võib muutuda instrumentaalseks, mis võib lõpptulemusena viia lapse kohtlemiseni objektina. Nii ei ole kunagi võimalik arendada ka õigustel põhinevat tegevust. See juhtum illustreerib, kuidas lastekaitsetöötaja töötingimused avalduvad vestluses poisiga. Selle asemel et kaitsta lapse õigust oma seisukohti avaldada ja tagada, et tema arvamusse suhtutakse tõsiselt, nagu on seadusega nõutud, muudab lastekaitsetöötaja Alexi õigustel põhineva mõtlemise objektiks.

Järelevalve vestluse lähtepunkt oli, et lastekaitsetöötaja ja hooldusvanemad pidid langetama lapse parimates huvides otsuseid, aga näib, et siin ja praegu tehtud töö ei põhine suhtel, mis sisendaks turvatunnet ja tekitaks usaldust. Suhtumise asemel, mis annaks märku Alexile parima lahenduse uurimisest, tundub lastekaitsetöötaja ja hooldusvanemate eesmärk olevat võimalikult kiiresti välja selgitada Alexi võimalikud tulevikuvariandid ja valikuid. See, mida konkreetselt tähendab suhtes ja suhte kaudu töötamine, nihkub ühise kolmanda loomisel juurtest eemale („see on kõnealune probleem ja me leiame üheskoos lahenduse“) olukorra poole, mis juhindub arusaamast, et ühe osalise (lapse) õiguste elluviimine on teise osalise (lastekaitsetöötaja) ülesanne.

Lastekaitsetöö, mille lähtepunkt on inimõiguste jagamatus, tähendab väärikuse põhimõtte järgimist. Alexi vestluses ei tundu see nii olevat. Selles järelevalve vestluses tähendab lapse õiguste järgimine rohkem nagu, et tegevuse kohta saab märkida „tehtud“: lastekaitsetöötaja võib öelda, et ta on Alexiga rääkinud ja küsinud temalt, kus ta elada tahab. Samal ajal ei tundu, nagu oleks see vestlus taganud lapse õigusi mis tahes tõelises mõttes. Alexit julgustatakse oma seisukohti väljendama, kuid teda ei kuulata.

Lastekaitsetöötaja on Alexi õiguste tagamise hoopis üles ehitatud poisi elukohavalikule. Lastekaitsetöötaja aga ei suuda luua poisiga koostööle suunatud suhet, seetõttu tunduvad tema püüdlused olevat mõttetud selles mõttes, et vestlust juhib lastekaitsetöötaja vajadus jõuda otsuseni, mitte Alexi vajadused. See tähendab, et ta ei suuda luua tõelist osalemist soodustavat õhkkonda. Siinkohal soovin välja tuua järgmise mõtte: suhe tuleb luua sel-

leks, et mõista, mis oleks Alexi parimates huvides ja mis puutuks Alexi arvates otsuste langetamisel asjasse. Lastekaitsetöötaja signaal „me oleme siin selleks, et sind kuulata“ tundub Alexile seetõttu tühjana. Alexil palutakse võtta vastutus ka oma ema eest ja elukohaga seotud küsimuses, kuigi poiss ei tea, kas tal tegelikult on võimalik ema juures elada. See toob selgelt esile, et lõpliku otsuse teeb lastekaitse.

Järelevalve komponendid ja artikli 12 tähtsus järelevalves

Lastekaitse teeb järelevalvet asendus- ja turvakodudes viibivate laste üle LÕK-i artikli 12 alusel. Selles on sätestatud lapse õigus olla ära kuulatud, et tema seisukohti võetaks kohaselt arvesse, ja osaleda temaga seotud asjas. LÕK-i artikkel 3 näeb ette, et kõigis lapsega seotud otsustes tuleb esikohale seada tema huvid. Nende sätete alus on lapse inimõiguste jagamatus, millega kaasneb tema vääriskuse tingimusteta austamine.

Artiklite 12 ja 3 alusel on lapse inimõiguste kaitsmiseks lastekaitsetöötajal kohustus veeta lapsega piisavalt aega, et teda tõeliselt tundma õppida ja temaga toimiv suhe luua. Lapsega peab rääkima piisavalt sageli ja õigel viisil, et kujundada avatusele ning ühise kolmanda loomisele rajatud koostöösuhe. See tähendab, et vestluse tulemust ei otsustata juba ette ära ning lähtub eeldusest, et inimõiguste kaitsmine võib tugevdada väljakujunenud teadmisi lastekaitsetöö heast praktikast.

LÕK-i artikkel 12 toob päevakorda lapse õiguse avaldada arvamust temaga seotud asjades ja aidatakse tagada, et spetsialistid ei unustaks ära last ega tema õigust olla ära kuulatud. Lisaks on lapsel õigus väljendada oma seisukohti, kuid ta ei ole selleks kohustatud. Artiklis 12 täpsustatakse ka, et lapse ärakuulatud olemise ja tema seisukohtade kohaselt arvesse võtmise õigusega seotud järelevalves tuleb arvestada lapse vanuse ja küpsusega. See on lastekaitsetöös absoluutne nõue, mille alus on inimõiguste järgimine.

Siiski on märke, et praktikas ei ole ametnikel aega ega ruumi, vahel ka piisavat pädevust, et soodustada lapse seisukohtade ärakuulamist. Lapse osalemisõiguse austamisega seotud raskused ei ole tingitud pelgalt asjaolust, et institutsionaalne raamistik ei ole piisav või juhtumikorraldaja ja lapse suhe ei ole küllalt hea, vaid ka sellest, et laps ei tea, mida ta tahab, ega suuda otsustada, mis oleks tema parimates huvides siin ja praegu. Keerulises

tegelikkuses võib lapse osalemisõiguse kaitsmine tunduda juhendist või eesmärgist tuleneva nõudena. Samamoodi võib see paista tulemuseni jõudmist takistava või vastupidise tulemuseni viiva vahendina, kui puudub koostööd nõudvale suhtele omaste keeruliste elementide avatud ja diskreetne käsitlus lapse õiguste järgimiseks ning otsuste tegemiseks tema parimates huvides.

Nagu Alexi juhtumist on näha, rakendatakse artiklit 12 sageli institutsionaalses raamistikus, kus inimõigusi tõlgendatakse bürokraatlikult, mis tekitab nihkeid suhte, üksikisiku ja vastutuse kontseptsioonis, millest lastekaitse kontekstis harva räägitakse.

Kõnealused nihked on seotud lapse õiguste, tegelikkuse ja elatud eluga LÕK-i eesmärkide kohaselt, mis on alati olulised nii lapse, lastekaitsetöötaja kui ka süsteemi jaoks, kui tuleb langetada otsuseid lapse parimates huvides. Inimõiguste vaatenurgast on lähtepunkt see, et õiguste eesmärk on kaitsta elatud elu ja lastekaitse tegevus peab tagama lapse väärikuse selle alusel. Selle asemel aga näeme, et praktikas võtab õigusnormide tõlgendus sageli juhendil põhineva korralduse kuju, milles käsitletakse ja püütakse reguleerida seda, mis tegelikes olukordades välja koorub, selle asemel et lapse ja tema perega tegeledes kasutada tarkust, paindlikkust ja head otsustusvõimet. Lastekaitse kontekstis raamivad lapse väärikuse austamist alati suhted, mida iseloomustab keeruline inimeste vastastikune mõju, lapse õiguste kaitsmine aga nõuab aega (kätesaadavust), ruumi (lähedust) ja teadmisi. Kuigi enamikus seadusega reguleeritavates valdkondades on õiguslik ideaal ja tegelikkus vastuolus, on tehtud ulatuslikke lastekaitset käsitlevaid uuringuid, mis viitavad sellele, et tähtis on uurida, kuidas lapse õigusi tegelikult kaitstakse (Falch-Eriksen & Backe-Hansen, 2018).

Artikli 12 täitmine hõlmab kõike lapsega tegelikult rääkimisest selleni, kuidas teada saada, mida laps soovib. Võime eeldada, et institutsionaalse raamistiku tingimused annavad lastekaitsetöötajale aega ja ruumi lapsega kohtumiseks, kuid lapsega rääkimine ikkagi ei taga, et laps tunneb end kuulda võetuna ja et temasse suhtutakse tõsiselt. Hea suhte loomine oleneb ka usalduse tekitamisest ja lastekaitsetöötaja suutlikkusest saavutada lapse silmis hea positsioon (Ulvik, 2009) ning luua ühine kolmas (Skjervheim, 1996), mille korral oleks neil võimalik koos kuskile jõuda. Siinjuures on oluline, et laps on isik, kelles toimuvad muutused ja kes kasvab, laps ei ole nii teadlik nagu täiskasvanu sellest, mida ta vajab või kuidas ja miks ta kujutab ette elu, mida endale sooviks (Cunningham, 1995). Kui last nähakse õigustega isikuna, on peamine väljakutse, et see seisukoht põhineb ratsionaalsel

arusaamal valikuid tegevast üksikisikust. See arusaam lähtub eeldusest, et isikud teevad valikuid ja tegutsevad olukordades, kus nad on teadlikud oma valikute piirangutest ja oma tegude võimalikest tagajärgedest. Østerberg (1976) arutleb, et see ilmneb täiskasvanul harva ja lapsel ilmselt veelgi harvemini.

Nagu ma Alexi juhtumi põhjal näen, seisneb keerukus just selles, et arusaam suhtest ja suhte loomise aspekt taanduvad olukorrale, kus tuleb teha valik, kuid ilma selleta, et küsimus, mis oleks poisile parim, oleks poisi, hooldusvanemate ja lastekaitsetöötaja vahel jagatud vastutus või see oleks midagi, mida tuleks uurida ühiselt, ilma et keegi neist teaks vastust juba ette. Suhte käsitlemise kontekstis on ühe osalise (lastekaitsetöötaja) ülesanne ja kohustus jõustada teise osalise (lapse) õigus teha valikuid. Seda vaatenurka saab tõlgendada nii, et laps on õiguste omaniku positsioonis (Sommerfeldt, 2019), aga mitte näiteks laps, kes on arenev, avastav ja keeruline üksikisik, kes peab lastekaitsetöötajaga koostöösuhete looma. Artikli 12 täitmiseks peab suhe selles kontekstis põhinema arusaamal, mille järgi on suhe vastastikune, kannatlik ja andestav koostöö (Mol, 2008), kus lapse kaitsmine ja küpsustsastme arvesse võtmine on lastekaitsetöötaja ülesanne. Lapse inimõiguste järgimise ulatust käsitlev eeldus on seega, et lastekaitsetöötaja peab silmas lapse õigust oma seisukohti avaldada, nagu näeb ette artikkel 12, mis tähendab, et juhtumi käsitleja otsustab, kuid võrd tuleb lapse arvamusi kuulata ja kas see on lapse parimates huvides. Teisisõnu on suhe äärmiselt asümmeetriline, nagu see olema peab. Seega peab lastekaitsetöötaja teadma, millal ja kui palju teha järelevalvet artikli 12 alusel. See eeldab, et lastekaitsetöötaja suudab põhjendada valikut, millal artikli 12 alusel järelevalvet teha. Kui artikli 12 alusel järelevalvet ei tehta, kehtib nõue, et lastekaitsetöötaja peab mõnikord paremini teadma kui laps ise, mis on lapse parimates huvides. Selleks peab ta last hästi tundma, mis viitab paljuski sellele, et juhendil põhinevad töömeetodid jäävad kõnealuses suhtega seotud töös jalgu. Lõpetan peatüki mõningate märkustega sel teemal.

Inimõiguste tagamine ja lastekaitsetöö põhitegevus. Kas sama mündi kaks poolt?

Suhtes ja suhte kaudu töötamist peetakse lastekaitse ja sotsiaaltöö aluspõhimõtteks (Garrett, 2013; Levin, 2004). Sellest olenemata viitavad ula-

tuslikud uuringud sellele, et sageli survestatakse sotsiaaltöös ja lastekaitstes kasutama juhendil põhinevaid meetodeid, mis välistavad kliendi osalemise ega anna aega kaaluda või arvesse võtta inimelu keerukust (White jt, 2020; Munro & Turnell, 2018, Falch-Eriksen & Backe-Hansen, 2018).

Võib-olla on just inimõiguste tagamise bürokraatliku ja suunistel põhineva arusaama tõttu suhte käsitus praktikas nihkunud oma lähtepunktist, mis on olukorra ja inimsuhete uurimise alus, selle poole, et lastekaitsetöötaja peab oma kohustuseks märkida vormil kasti linnuke „Tehtud“. Selle süsteemi alusel on olulisem dokumenteerida, et vestlus on toimunud ja otsus on tehtud, mitte see, mis oli vestluse sisu ja kas hea koostöö eeldused on olemas. Kui lapse inimõiguste järgimine põhineb heal koostööl ja ühise kolmanda avastamisel, võib lapse õiguste kaitsmise kohustus parandada töömeetodeid, mis on sügavalt seotud sotsiaaltöö põhiväärtustega.

Viiteallikad

Cunningham, H. (1995). *Children and Childhood in Western Society since 1500*. London: Longman.

Falch-Eriksen, A., & Bache-Hansen, E. (2018). (Eds.). *Human Rights in Child Protection: Implications for Professional Practice and Policy*. Cham: Palgrave Macmillan.

Garrett, P. M. (2013). *Social Work and Social Theory. Making Connections*. Bristol: Policy Press.

Levin, I. (2004). *Hva er sosialt arbeid?* Oslo: Universitetsforlaget.

Lipsky, M. (2010). *Street-Level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Services*. New York: Russel Sage Foundation.

LÖK (Lapse õiguste konventsioon). (1989). *Convention on the Rights of the Child*. New York: United Nations.

Mol, A. (2008). *The Logic of Care*. London: Routledge.

Munro, E., & Turnell, A. (2018). Re-designing organizations to facilitate rights-based practice in child protection. In A. Falch-Eriksen & E. Bache-Hansen (Eds.). *Human Rights in Child Protection. Implications for Professional Practice and Policy* (pp. 89–110). Cham: Palgrave Macmillan.

Neumann, C. B. (2018). Embodied care practices and the realization of the best interests of the child in residential institutions for young children. In A. Falch Eriksen & E. Bache-Hansen (Eds.), *Human Rights in Child Protection: Implications for Professional Practice and Policy* (pp. 209–226). Cham: Palgrave Macmillan.

Richmond, M. (1917). *Social Diagnosis*. New York: Sage.

Sommerfeldt, M. B. (2019). Relasjoner mellom barn og voksne på barneverninstitusjoner i Norge Vår tids forståelser sett i et historisk perspektiv. *Tidsskriftet Norges Barnevern*, 96(3), 172–188.

Skjervheim, H. (1996). *Deltakar og tilskodar*. Oslo: Aschehoug.

Sudland, C., & Neumann, C.B. (2021). Should we take their children? Caseworkers' negotiations of 'good enough' care for children living with high-conflict parents. *European Journal of Social Work*, 24(4), 683–695.

Ulvik, O. S. (2009). Children's participation rights: Theoretical and practical challenges for professional helpers in cooperation with child clients. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 46(12), 1148–1154.

Østerberg, D. (1976). *Meta-Sociological Essays*. Pittsburgh: Ducuesne University Press.

White, S., Gibson, M., Wastell, D., & Walsh, P. (2020) *Reassessing Attachment Theory in Child Welfare*. Bristol: Policy Press.

6 Sotsiaalne rehabilitatsioon

Koidu Saia

Lastekaitse- ja justiitssüsteemi hõlmatud laps ning lõimiv käsitusviis

Lapse hõlmatus justiitssüsteemi samal ajal lastekaitse-süsteemiga on riikide jaoks üks suuremaid ühiskondlikke raskusi. Õigusrikkumiste mõju on lai, sügav ja pikaajaline, see mõjutab lapse toimetulekuvõimet praegu ja tulevikus negatiivsete bio-psühho-sotsiaalsete ja majanduslike mõjude kaudu (Loeber jt, 2003).

Õigeaegne ja tõhus toetus abi vajavale lapsele, sh õigusrikkumisi toime pannud lapsele ja noorele, on tema õiguste tagamiseks ühiskonna kohustus ning lapse ja noore õigus. Tuleb kindlustada lapse ja noore arengu ning heaolu toetamine, et nii alaealise kui ka täiskasvanuna elada seaduskuulekalt ja tulla toime. Lastekaitse- ja justiitssüsteemi ehk duaalselt hõlmatud laps (*ingl dually-involved children*) on pannud toime õigusrikkumisi ja kasutab samal ajal nii lastekaitse kui ka alaealiste õigussüsteemi teenuseid, liikudes kahe valdkonna asutuste vahel edasi-tagasi (Herz jt, 2010; Tuell jt, 2013; Hirsch jt, 2018).

Lastekaitse- ja justiitssüsteemi hõlmatud laps kogeb sagedamini ebasoodsaid olusid ja tal on rahvastiku nii-öelda keskmisest lapsest keerulisemad vajadused (Kenny & Nelson, 2008). Ta puutub nooremana kokku õigussüsteemiga (AIHW, 2018) ja tema elutee ning kogemused seavad ta täiskasvanuna keskmisest suuremasse kriminaalõigussüsteemi sattumise riski (Chen jt, 2005). Suutmatust tagada kahte süsteemi hõlmatud lapsele piisav tugi, näitab süsteemset nõrkust, et lapse õiguste jõustamine ei ole taga-

tud (Cashmore, 2012; McFarlane, 2017). Rehabilitatsiooni üks väljakutse on antisotsiaalse käitumismustri murdmine, et võimaldada targata sotsiaalsel käitumisel, mille järgi laps saaks tegutseda. Rehabilitatsioonita on lapsel oht areneda eraldatult tavapäraestest sotsiaalsetest sidemetest ja suhetest ning omada pigem sotsiaalseid sidemeid kaaslastega, kes on sarnase antisotsiaalse käitumisega (Shoemaker, 2010).

Õigustel põhinev tegevus rehabilitatsioonis

Ühiskondliku leppe teorial põhinev käsitlus rehabilitatsioonist kui riiklikust kohustusest (Cullen, 2012; Rotman, 1990; Lewis, 2005) tugineb moraalsel legitiimsusel, et riigil, tagades inimeste põhivajaduste rahuldatus, on õigustatud ootus inimeste seaduskuulekale käitumisele. See viitab peamisele liberaalsele arusaamale, mille kohaselt on igal inimesel õigus elada vabalt, ilma et tema ellu sekkutaks, ning riik on põhiseaduslikult kohustatud tagama, et ühegi kodaniku puutumatus ei ohustaks teiste kuritegelik ja antisotsiaalne käitumine. Seega on rehabilitatsioon õigusrikkuja teenuste miinimumnõue ja selle eesmärk on tagada igale seaduserikkujale võimalus ühiskonda reintegreeruda (Rotman, 1990). Kahte süsteemi hõlmatud lapsele on vaja tagada huvide ja õiguste kaitse ning see seab teenuste osutamisele täiskasvanud õigusrikkujatest erinevad nõuded. Lapsi, kelle moraalne psühholoogiline areng ei ole veel välja kujunenud, ei saa kohelda samaväärselt süüdistatavate täiskasvanutega (Nussbaum, 1997).

Lapse õiguste konventsiooni (LÕK) üks peamisi põhimõtteid on lähtuda esmaselt konkreetse lapse huvidest (LÕK-i artikkel 3.1). LÕK rõhutab, et osalised peavad võtma kasutusele kõik asjakohased meetmed kannatanust lapse füüsilise ja vaimse taastumise ning sotsiaalse integreerimise toetamiseks, kui laps on kannatanud hooletusse jätmise, ärakasutamise, väärkohtlemise, piinamise või muul moel julma, ebainimliku ja alandava kohtlemise, karistamise või relvastatud konflikti tõttu. Selline taastumine ja reintegreerimine saab toimuda tervist, eneseaustust ja väärikust toetavas keskkonnas (LÕK-i artikkel 39).

Praeguseid seaduslikke raamistikke kujundab arusaam, et alaealised õigusrikkujad tuleb eristada täiskasvanutest nende ea tõttu. Laps on kriminaalõigussüsteemis erijuht, seega on vaja erilist käsitlust, spetsiifilisi sek-

kumisi, mille keskmeks on lapse parimate huvide ja õiguste tagamine, ühiskonda integreerimine (Liefwaard, 2015) ja üldine kindlustamine (Weare & Gray, 2003). Tänapäeval saab väita, et LÕK-i põhimõtete alusel on tagatud praktilise töö põhimõtete arendamine lähtuvalt lapse õigustest ja ka õigusrikkujatest alaealisi peab kohtlema sellega kooskõlas. Nussbaum (1997) toob selgelt eraldi juhtumina välja, et need õigused on jagamatud, nende eesmärk on tagada iga lapse puutumatus, integreeritus ja vajaduste rahuldamine nii, et hoida lapse tervist tulevikuks, tagades talle hariduse, et iga laps arendaks oma võimeid ja lõpuks saaks temast korralik, ühiskonnas osalev kodanik. Siinjuures juhib Ferguson (2013) tähelepanu lüüngale teooria praktikasse rakendumisel, kui alaealiste õigussüsteemis on lapse õigusi vaja tagada ja lapsel on dualne ehk kahetine staatus nii lapse kui ka alaealise õigusrikkujana (Hollingsworth, 2014).

Õigustel põhinev tegevus lapsesõbraliku õigusemõistmise kaudu

Lapsesõbraliku õigusemõistmise (ingl *child-friendly justice*) kontseptsioon on seotud lapse ja täiskasvanu erineva kohtlemise ning õigusliku staatusega, mis hõlmab ennetust, koolitamist, sekkumisi ja tõhusat abi, mida vajab kriminaalõigussüsteemiga kokku puutuv laps. Nõnda saab lapsesõbralikust õigusemõistmisest praktiline käsitlusviis, mis mõjutab kahte süsteemi hõlmatud lapsi ja seda, kuidas neist räägitakse, kes kasutavad nii lastekaitse kui ka õigussüsteemi teenuseid. Lapsesõbralik õigusemõistmine toetub ennekõike LÕK-i õiguste normide ja kõigi laste parimate huvide tagamise õiguspõhimõtetele (Euroopa Nõukogu, 2010).

Hollingsworth (2014) rõhutab nelja järgnevat üksteist toetavat võimalust õigustel põhineva ja lapsesõbraliku õigusemõistmise rakendamiseks lastekaitse-süsteemis: 1) kriminaalvastutuse vanuse alammäära tõstmine vanuseeni, kus arvatavalt on lapse juhtumi kriminiaalkorras menetlemisel püsiva kahju oht väiksem; 2) alaealiste õigussüsteemi ümberstruktureerimine nii, et see ei kahjustaks lapse täieõiguslikuks kodanikuks arenemist; 3) lapse ja täiskasvanu erinev kohtlemine karistamisel; 4) vajaduse korral õigustel põhineva ümberasustamissüsteemi loomine.

Lapsesõbraliku õigusemõistmise arengus on oluline mõju Euroopa Nõukogu asjaomastel suunistel (Euroopa Nõukogu, 2010). Nende eesmärk on

tagada lapsesõbralik kriminaalõigussüsteem, mis tähendab lapse erikohtlemist, olenemata sellest, kes ta on või mida ta on teinud. Seega on nende suuniste kaudu toimunud muutus lapse õiguste ja lapsesõbraliku õigusemõistmise põhiprintsiipide praktikas jõustamisel ning rakendamisel nii juriidilistes kui ka haldustoimingutes ja menetluses.

Õigusemõistmise protsessi lapsesõbralikuks kujundamine ja õigussüsteemi lapse vajadustele vastavaks kohandamisest on saanud prioriteet. Milline on lapsesõbralik õigusemõistmine? Kättesaadav, eakohane, hooliv ja kohandatud, keskendunud lapse vajadustele. Kesksel kohal on nõuetekohase menetluse õiguse järgimine, õigus osaleda ja mõista menetlust, õigus privaatsusele ja perekonnaelu puutumatusel, integreeritusele ja väärrikusele (Euroopa Nõukogu, 2010). Suunised osutavad kolmele õigusele LÕK-is: õigus kaitsele, hoolitsusele ja osalusele (ingl *rights of protection, provision, participation*). Need õigused toovad esile õigusemõistmise mõiste kõige laiemas tähenduses, mida on kohandatud nii, et lapse õigused oleks jõustatud ja tema vajaduste kohased. Laps oma õiguste omanikuna peaks oma õiguste kaitse tagamiseks saama pöörduda õigussüsteemi poole. Seda tehes peaks ta kogema lapsesõbralikke toiminguid ja menetlust, mis arvestab tema arusaamisvõimet ja taset, spetsiifilisi haavatavusi, positsiooni ja parimaid huvisid (Vandekerckhove & O'Brien, 2013).

Kuigi lapsesõbraliku õigusemõistmise suunised (Euroopa Nõukogu, 2010) ei ole kohustuslikud, moodustavad need riikide jaoks parima soovitusliku tegutsemisnormi ja raamistiku ka selleks, kuidas korraldada ning tagada lastekaitse- ja justiitsüsteemi hõlmatud lapse rehabilitatsioon. Lapsesõbraliku õigusemõistmise suuniseid on laialdaselt tõlgendatud ja kohaldatud Euroopa Inimõiguste Kohtus (Liefwaard, 2015), aga neid on vaja rakendada ka mujal, eriti toetavate teenuste osutatamisel lapsele (Wiig jt, 2013). Suunised kirjeldavad lapsesõbraliku õigusemõistmise õiguslikke aluseid, peamisi mõisteid ja põhimõtteid, mis nõuavad tähelepanu lapsega seotud õigusemõistmise eel, ajal ja järel, et tagada lapse heaolu ja toetada arenguteed, mis jääks tulevikus antisotsiaalsest käitumisest ja kuritegevusest eemale. Definiitsiooni keskmes on lapse enda arusaamade ja vaadete mõiste LÕK-i artikli 12 tähenduses. Seega ei ole LÕK-i artikkel 12 üksnes lapsesõbraliku õigusemõistmise osa, vaid see on vältimatu ja ülioluline, et mõista, kes on laps, kuidas suhtuda temasse austusega ja kuidas juhendada ning aidata abi vajavaid lapsi.

Lapsesõbraliku õigusemõistmise kohaselt on vaja rõhutada, toetada ja tagada lapsega seotud küsimustes tema täielik osalus, suhtudes tema vaja-

dustesse täie tõsidusega, võimaldada lapsel anda oma arvamus otsustusprotsessi tema jaoks asjakohaselt ning mitte lubada täiskasvanute arusaamadel mõjutada lapse osalemist ja teadmist, mida laps ise võiks tahta (Mayall, 2000). Kui spetsialisti hinnangul ei ole lapse enda vaated või see, kuidas ta väljendab oma parimaid huvisid, piisavalt usaldusväärne või kohaldatav, siis tuleb tagada, et lapse ärakuulamise ja selle arvestamise põhjendus oleks selgelt välja toodud. Kui seda ei tehta, on see lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete rikkumine (Cederborg, 2015). Lapsesõbralik õigusemõistmine kutsub üles olema menetlustoimingutes lapsega taktitundeline ja hooliv ning suunab spetsialiste arvesse võtma lapse traumasid, emotsionaalset stressi ja psühholoogilist võimekust, kuid kindlasti ka lapse tugevaid külgi, toetusvajadust ja valmidust ning soovi olukorda muuta. Lapsesõbraliku õigusemõistmise lahutamatu osa on tagada lapse osalemine nii, et ta saab oma arvamust täielikult väljendada (Case & Haines, 2015). Lapse õiguste tagamine lapsesõbralikus õigusemõistmises, eelkõige aktiivse lapse aktiivse ja katkematu osaluse tagamise kaudu, viitab uuele käsitlusele lapsega seotud professionaalses töös, nähes neid mitte abivajavate passiivsete abi saajatena, vaid oma elus aktiivsete osalejatena, kellel on õigus mõjutada otsuseid, mis mõjutavad neid endid (Archard & Skivenes, 2009; Sandberg, 2018).

Selleks, et toetada lastekaitse- ja õigussüsteemi hõlmatud abivajavate laste ja kõigi teiste laste õigust oma eluga seotud küsimustes täielikult osaleda, on vaja tagada järgmised tingimused (Rap, 2013, 2016):

1. luua vähem ametlik keskkond;
2. kasutada spetsiaalselt vanematele lastele suunatud meetodikat;
3. anda alaealisele süüdistatavale võimalus selgitada juhtumit oma vaatenurgast;
4. tunda siirast huvi noorte enda lugude vastu;
5. kaasata lapsevanemad või seaduslikud esindajad menetlustesse; selgitada kohtumise eesmärki, järgnevaid toiminguid, tutvustada kaasatud osalejaid ja nende ülesandeid;
6. vältida juriidilise ja muu spetsiifilise erialakeele kasutamist;
7. selgitada süüdistust ja kohtuotsust;
8. abistada, et õigusrikkumise toime pannud laps või noor mõistaks oma teo tagajärgi.

Nimetatud põhimõtteid tuleb lastekaitse- ja justitiissüsteemi hõlmatud laste juures esikohale seada. Täpsemalt tutvume nende lähtekohade sisuga järgmistes alaosades.

Erialade koostöö ja lapsesõbralik käsitus sotsiaalses rehabilitatsioonis

Lastekaitse- ja justiitssüsteemi hõlmatud laste ning noorte juhtumikorraldus kätkeb mitmekülgseid probleeme ja vajadusi, sh seoses erialade koostöö (ingl *interprofessional collaboration*), juhtumikorralduslike põhimõtete, sihtgrupi spetsiifika ja probleemide lahendamiseks vajaliku pädevuse loomimisega (Vilgats, 2015; Saame, 2008). On täheldatud, et lastekaitseteenuseid ja alaealistele õigusrikkujatele teenuseid osutavad spetsialistid on näidanud rohkem huvi ja pingutanud erialade koostöö arendamiseks ja rakendamiseks (Lutz jt, 2010; Center for Juvenile Justice Reform at Georgetown University, 2015, 2017). Erialade koostöös saab iga laps tuge vajaduste alusel ja ta seotakse asjaomaste rehabilitatsiooniprogrammidega, kus on ühendatud erialade teadmised ja oskused. Sellest arengusuunast tulenevalt on üha suurem tähelepanu kogukonna-, tõendus-, nõustamispõhistel sekkumistel (Hockenberry, 2018), rõhutades isiklikku vastutust ja sotsiaalsete oskuste arengut (UNODC, 2018). Andmed kinnitavad, et mida kõikehõlmavam ja kvaliteetsem on osutatud abi, seda väiksemad on alaealiste toetusmeetmete kulud pikema aja jooksul (OJJDP, 2020).

Lastekaitse- ja justiitssüsteemi hõlmatud lapsele peavad asjakohased rehabiliteerivad sekkumised olema kättesaadavad ja tema „häält“ tuleb kuulata, et ära hoida lapse sattumine justiitssüsteemi õigusrikkumiste tõttu (Loeber jt, 2003). Nüüdseks on teada, et karistamine ei ole tõhus meetod lapse eemalehoidmiseks antisotsiaalsest ja kriminaalsest käitumisest. Toimib teadlikkuse suurendamine tervislikest eluviisidest, eesmärgipärasest tegutsemisest heade ja oodatud tulemuste suunas, lapse enda hääle kuulamine ning teadvustamine, et ta ise kujundab oma arenguteed (Bradshaw & Rosenborough, 2005; Maybin, 2013; Murray, 2019). Sellise käsitluse näitlikustamiseks võime tuua noorte osalust toetava praktika raamistikku (PYP, Manchester Centre for Youth Studies, 2021), mis koondab erinevaid võimalusi, kuidas kahte süsteemi hõlmatud lapse osalemist ja enda väljendamist rehabilitatsioonis saab tõhusalt toetada:

1. anna lapsele piisavalt asjakohast infot, et ta mõistaks oma elus toimuvat ja saaks osaleda;
2. ära küsi „miks?“;
3. teadvusta võimaluste piiratust ja halvemusi elus

4. väldi ähvardamist ja karistamist;
5. aita probleeme lahendada;
6. aita teha paremaid valikuid sellega, et laps mõistab isikliku valiku võimaluse tähtsust, toeta eluuskuste arendamist ja toimetulekustrateegiatega parandamist;
7. edenda ambitsioonikust, toites loovust, õnnelikkust, leides elule mõte ja tähendus, ehitades sotsiaalset identiteeti ja seades positiivseid eesmärke;
8. tunnusta ja aita teadvustada lapse enda oma elu kohta tehtud otsuste tähtsust.

Juhtumite näiteid: kuidas tajuvad osalemist kahte süsteemi hõlmatud lapsed

Lapse enese väljendamise ja osalemisvõimalus ja ei pruugi olla rehabilitatsioonipraktika keskne osa. See tähendab, et tegevus ja meetmed ei sisalda lapse enda vaateid ja ta võib end tunda toetusmeetmete keskel segaduses olevana või ebamugavalt ehk tegevus ei ole lapsesõbralik ega taga tema õigusi. On ilmne, et retsidiivsuse vähendamisele (Snyder & Sickmund, 2006) ja lapsele positiivse tuleviku kujundamisele suunatud sekkumised on kaasavad ning kannavad lapse arvamust (Hillege jt, 2017).

Järgnevalt käsitlen valitud juhtumite näitel lähemalt kahte süsteemi hõlmatud lastele rakendatud meetmeid ja sekkumisi, mis seostuvad lapse õiguste tagamise ja lapsesõbraliku käsitlusega. Andmed põhinevad 2016. aasta uuringul. Rehabilitatsioonimeeskonna koordinaator ja juhtumikorraldaja pöördusid teenusesaajate (lapse ja tema vanemate või seaduslike esindajate poole), et kutsuda neid uuringus osalema. Valimi moodustamise kriteeriumid olid järgmised: lapse samaaegne hõlmatud lastekaitse- ja justitiivsüsteemi, sotsiaalse rehabilitatsiooni teenuse kasutamise kogemus vähemalt aasta, juhtumite variatiivsus ja komplekssus. Kõigil uuringus osalenud lastel (kolm poissi ja kolm tüdrukut, 10–17- aastased, keskmine vanus 13,4 aastat) oli kehtiv sotsiaalse rehabilitatsiooni plaan. Kolm neist elasid koos kahe vanemaga (igal lapsel peres üks bioloogiline vanem) ja kolm elasid üksikvanema peres. Kogemusi ja tunnetusi koguti poolstruktureeritud süvaintervjuudega, mis kestsid 25 kuni 45 minutit. Neli vestlust toimus eesti ja kaks vene keeles. Venekeelsed intervjuud transkribeeriti ja uurimisrühma

kaasatud kaks magistranti tõlkisid need eesti keelde. Kõigis juhtumites ilmes interprofessionaalne koostöö, sest iga lapse probleemid, vajadused ja väljakutsed olid liiga keerukad, et neid oleks saanud toetada ja lahendada ühe eriala piires.

Usalduse tähtsus – lapsed kalduvad oma professionaalidest sõpru proovile panema

On teada, et laps õpib ajapikku rohkem usaldama spetsialisti, kes teda kuulab ja kellega sagedamini kohtutakse (Toros & Falch-Eriksen, 2021; Toros jt, 2018). Laps paneb spetsialiste proovile ja neil, kes usaldusetesti läbivad, on rohkem võimalusi, et laps neid kuulab, usaldab ja oma elus olulise üle ausalt arutab. Usaldus on eeltingimus, et laps suhtuks spetsialistide soovitusesse ja juhistesse tõsiselt.

Laps võib eelistada spetsialiste ja nõustajaid, kes tunnustavad teda sotsiaalselt kompetentsetena, oma elu agendi ja aktiivse tegutsejana, kellega saab arutada ja lahendada probleeme. Laps ja noor võib sagedamini välja valida nooremad spetsialistid ning neid usaldada kui „professionaalidest sõpru“ (Lauri jt, 2020). Laps tunnetab, et ealiselt nooremad spetsialistid võivad paremini tema muresid mõista. Juhtumikorraldajad ja rehabilitatsioonimeeskonna spetsialistid peaksid need eelistused ära tundma ja kasutama võimalust, et siduda lapsega näiteks nõustajana spetsialist, keda laps eelistab ja rohkem usaldab.

Oma elu eest vastutuse võtmine ja sõprade mõju teadvustamine

Lastekaitse- ja õigussüsteemi hõlmatud lapsed tunnetavad, et oma „vanade halbade sõpradega“ ning nende mõjuga toimetulek ja uute kokkulepete täitmine rehabilitatsiooniteenuse raames (näiteks koolikohustuse täitmine, oma käitumise parandamine, nõustamistel käimine jne), on paras väljakutse. Lapsed ja noored toovad välja, et neilt nõuab julgust luua uusi suhteid eakaaslastega, anda vanadele sõpradele ning sõpruskondadele teada oma elus toimunud või toimuvatest muutustest. Juba teadmiseni jõudmine, et edasiliikumiseks tuleb seda teha, on väga keeruline ja suur samm edasi.

Laps ja noor vajavad abi, et leida seniste keeruliste suhetega toimetuleku viise nii oma sõpruskonnas kui ka ametliku võrgustiku liikmetega. Lapse ja noore jaoks on sõprade, vanemate ning neile oluliste inimeste heakskiit ülioluline. Samal ajal tuleb saada üle vanadest harjumustest ja käitumis-

muustritest ning juurutada uusi. See kõik on rehabilitatsiooniteenusel lapsele ja noorele ning nende peredele märkimisväärne väljakutse. Laps ise on peamine infoallikas, et muutusteks vajalik välja selgitada ja keskne isik, et uus ja parem tulevikutee valida, kavandada ning selleks sammud astuda.

Osalemine peab olema turvaline

Enamikul rehabilitatsiooniteenuseid saavatest kahte süsteemi hõlmatud lastest jääb vajaka jõustavaid suhteid ja neil pigem ei ole toetavat ametnikku ning mitteformaalset võrgustikku. Sotsiaalne rehabilitatsioon on olemuselt tihedalt seotud kommunikatsiooni ja võrgustikuga, hõlmates vanemaid, vanavanemaid ning sõpru. Formaalse ja mitteformaalsete võrgustike sidumine ja nende vahele sildade ehitamine on rehabilitatsiooniteenuse kese. Selleks et lapsel oleks turvaline sotsiaalne keskkond siis, kui sotsiaalse rehabilitatsiooni teenus lõpeb ja formaalne tugivõrgustik last enam nii tugevalt ei toeta. Enamasti on „normaalsed“ toetavad suhted ja sidemed kahjustatud ning ei toimi last toetavalt. Selle põhjused varieeruvad, aga vajadus on sama: aidata taastada või üles ehitada tähenduslikud ja olulised suhted, mis annaksid võimaluse nii peredele kui ka lapsele.

Sotsiaalse rehabilitatsiooni teenust kasutavad lapsed hindavad järjepidevat, usaldusel põhinevat infovahetust. Samuti seda, et spetsialistid aitavad uusi usaldusväärseid suhteid ja turvalist keskkonda luua ning tugevdada. Turvalisuse kontseptsioon on seega midagi sellest, millega spetsialistid peavad kestlikult tegelema, et lapse naasmine ühiskonda täisväärtusliku liikmena ja seal turvalises keskkonnas toimimine oleks võimalik. Selleks tuleb lapsega kindlasti suhelda, et mõista, mida tähendab turvalisus lapse jaoks, millest see koosneb. Lapse ja spetsialisti usaldussuhte kvaliteet on ülioluline, et välja selgitada lapse parimad huvid, peamised vajadused ning see, mis neid varem, praegu ja tulevikus enim mõjutab. See tähendab ka lapse peamise võrgustiku välja selgitamist, nende jaoks oluliste isikute leidmist ja väljakutsete ning tõkete mõistmist, mis takistavad lapsel ja tema perel tervema, rahuldust pakkuvama ning produktiivsema elu elamist.

„Abistaja peab minusse uskuma!“

Rehabilitatsiooniteenusele suunamist võib näha ka kui administratiivsete, korralduslike nõuete ja kohustuste kogumit. Teenus on ühest küljest toetav meede, teisest küljest on teenusele suunatud laps ja tema pere sundklient. Et teenus täidaks eesmärgi ja last ning peret oleks võimalik aidata,

on oluline spetsialisti siiras usk lapsesse ning suutlikkus teda motiveerida ja inspireerida ka rasketel hetkedel jätkama. Seda toetab avatud kommunikatsioon ja lapse võimalus rehabilitatsiooniprotsessis kogu aeg oma arvamusi väljendada, mida võetakse ka kuulda.

Samal ajal eeldatakse, et spetsialistid jäävad professionaalses töös siiralt huvitatuks, usuvad muutuste vajalikkusesse ja võimalikkusesse ning soovivad tegutseda koostöös lapsega nende eesmärkide saavutamise nimel (Toros & Falch-Eriksen, 2021). Rehabilitatsioonisekkumiste edu eeldus on järjekindel ja katkematu toetus, sest teenuse sihtgrupp kannab kompleksseid probleeme, millel üldjuhul puuduvad kerged ja kiired lahendused.

Keerulised ja mitmenäolised probleemid

Üldiselt laps teadvustab väljakutsete tõsidust ja kompleksust, mis teda rehabilitatsiooniteenusele töö. Ta suudab ise aru saada teenusele suunamist põhjustavatest probleemidest, nagu hariduslikud raskused, probleemid suhetes, õpiraskused, varastamine, alkoholi või narkootikumide tarbimine, suitsetamine või muu (Saia jt, 2020).

Rehabilitatsioonil on tavaliselt erinevad arenguetapid, mille ajal laps eitab probleeme, tunnistab murekohti ja alustab teenusel osalemist ning jõuab veendumuseni, et teenus saab või ei saa teda toetada. Võtab aega, kuni laps mõistab, et probleemid on tõelised ja ta saab ise oma olukorda muuta. Et komplekssete probleemidega toime tulla ja aidata lapsel välja selgitada valdkonnad, kus ta väljakutsetega rinda pistab, tuleb spetsialistil anda lapsele võimalus oma arvamusi ja vaateid väljendada. Sealt edasi tuleb töötada lapsega koostöös, tema arvamusi arvesse võtvalt, tugevdades nõnda lapse usku, et tal on kontroll oma elu üle ja ta ise valib oma tee (Cashmore & Parkinson, 2009).

Kuigi lapse probleemid on kompleksed, on rehabilitatsiooniteenusele suunatud lapsel vaja lihtsat elu ja lihtsaid lahendusi: seega on tegelikult palju ruumi, et valida tee ja otsustada, kuidas oma elu muuta. Võib aimata, et laps väsib süüdistustest, bürookraatlikest protseduuridest, sellest, kui abistajad kaotavad lootuse, kui neile pakutav abi on mittesüsteemne, infot nende elu kohta ei jagata nendega, kui abistamine keskendub tugevate külgede asemel probleemidele. Kui aga kõigile nendele väljakutsetele õigest suunast läheneda ehk jagada infot, kaasata, kuulata, pakkuda süsteemset tuge, toetada lapse tugevaid külgi ja nii edasi, siis suurendab see kõik lapse usku, et positiivsed muutused on võimalikud.

Kahte süsteemi hõlmatud lapse osalemise toetamine

Last tuleb suuta motiveerida rehabilitatsiooniteenusel osalema. See ei pruugi olla tema esimene valik, aga kui ta mõistab, et teda on võimalik aidata ja ta saab ise oma elu mõjutada, on see murdepunkt (Saia jt, 2020). Usalduse võitmiseks ja usu kasvatamiseks, et teenusel osalemisest on kasu, tuleb last rehabilitatsiooniprotsessist ja tulemuste saavutamiseks vajalikest sammudest piisavalt ning temale arusaadavalt informeerida. Spetsialistidel tuleb olla teadlik ja pakkuda teavet täiendavate toetusvõimaluste kohta, mis on perele naabruskonnas kättesaadavad ning aitavad tugevdada toetavaid sidemeid ja suhteid nii lapse kui ka pere jaoks. Otsustav tegur siinkohal on kommunikatsioon ja osalemismotivatsioon.

Varasemad kogemused sekkumistest, mis ei toiminud, muudavad lapse ettevaatlikuks ja panevad kahtlema teenuse tulemuslikkuses. Laps väärtustab vastastikku austavat ja usalduslikku infovahetust, vastastikust mõistmist, mittedüüdistavaid hoiakuid (Toros jt, 2018, Lauri jt, 2020). Laps ütleb selgelt välja, et ta soovib osaleda (Toros & Falch-Eriksen, 2021) ja kahte süsteemi hõlmatud laps ei ole erand. Me ei tohi kahelda lapse soovis oma eluga seotud küsimustes osaleda. Lapse parimaid huvisid arvestavate otsuste tegemiseks ja tema elutee arengu toetamiseks on esmane teada ning kuulata lapse arvamusi ja tagada tema osalus. Kõik otsused ja toetavad meetmed peavad aitama lapsel muutuda enda paremaks versiooniks. Teades küll, et lapse osalemine on esmane, napib spetsialistidel siiski teadmisi ja oskusi, kuidas lapse osalemist toetada. Tähtis on, et see ei oleks ainult üks töö eesmärkidest, vaid oleks lapse õiguste täielik ja terviklik rakendamine praktikas, töös lapsega. Teenuste osutamisel tuleb võtta tarvitusele kõik sobivad meetmed, et toetada füüsilist ja psühholoogilist taastumist ning sotsiaalset taasintegreerimist (LÖK-i artikkel 39).

Kahte süsteemi hõlmatud lapse täiendav koorem on pikaajaliselt kujunenud riskitegurid. Ta püüab toime tulla destruktiivsete suhete rägastikus, sõprade negatiivse mõjuga, tuleviku ebakindlusega, läbikukkumistega koolis, järjepideva negatiivse tagasisidega, halbade harjumuste ja häbimärgistamisega. Ta on komplekssetest probleemidest teadlik (Saia jt, 2020) ning sidus professionaalne käsitlus ja õigustel põhinev lähenemine toetab mõjudega toimetulekut. Spetsialistid peavad täitma oma kohustust ja jõustama

ning kaitsma lapse õigusi. Need teemad kajastavad laiemat süsteemset probleemi: spetsialistid ei ole piisavalt ette valmistatud, et tagada lapse osalemine kõigis juriidilistes ja haldustoimingutes ning ka rehabilitatsioonis. Õigustel põhinevate teenuste eesmärk on tagada lapse turvaline siirdumine tagasi ühiskonda, kus ta saab normaalselt areneda. Seda ei taga üksnes sujuv liikumine teenuste vahel, et toetada samm-sammult iseseisvamat toimetulekut, vaid ka valikuvabadus ja lapse parimatest huvidest lähtumine kõigis otsustes.

Lastekaitse- ja justitsüsteemi hõlmatud lapse osaluse toetamiseks on esmane olla koos temaga (kui lapsevanem, sõber, professionaalne abistaja), arendada usaldust, aktiivselt kuulata ja mõista lapse huvisid, mõtteid, tundeid, kuidas ta mõistab ja tunnetab olukordi ning probleeme, kuidas ta on võimestatud lahendusi otsima. Kaitstes avatud, turvalist ja ausat suhtluskeskonda, saavad spetsialistid teadmisi ja paremaid oskusi, kuidas lapse arengu- ja eluteed kõige paremini toetada aktiivse osalejana, arvestades lapse mõtteid, soove, hirme ja vajadusi. Professionaalsete abistajate vastutus on luua keskkond ja eeltingimused, et motiveerida kahte süsteemi hõlmatud laps osalema (sh haldus- ja õigustoimingutes) ja panustama otsustusprotsessidesse, mis mõjutavad tema elu. Lapsele täieliku osaluse võimaldamist nähakse kui pöördepunkti, et kutsuda esile tõelisi, kestlikke muutusi lapse elu muutmisel ja arengutee ümberkujundamisel, et eemalduda antisotsiaalsest ning kriminaalsest käitumismallist. Osalemine LÕK-i artikli 12 tähenduses on nii lapsesõbraliku käsitluse, õigusemõistmise kui ka rehabilitatsiooni üks alussambaid.

Viiteallikad

Archard, D., & Skivenes, M. (2009). Balancing a child's best interests and a child's views. *The International Journal of Children's Rights*, 17(1), 1–21.

AIHW. (2018). *Young People in Child Protection and Under Youth Justice Supervision*; www.aihw.gov.au/reports/child-protection/young-people-in-youth-justice-supervision-2013-17/.

Bradshaw, W. & Roseborough, D. (2005). Restorative justice dialogue: The impact of mediation and conferencing on juvenile recidivism. *Federal Probation*, 69(2); www.uscourts.gov/sites/default/files/fed_probation_dec_2005.pdf.

Case, S., & Haines, K. (2015). Children first, offenders second: The centrality of engagement in positive youth justice. *The Howard Journal*, 54, 157–175.

Cashmore, J., & Parkinson, P. (2009). Children's participation in family law disputes. The views of children, parents, lawyers and counsellors. *Family Matters*, 82, 15–21.

Cashmore, J. (2012). The link between child maltreatment and adolescent offending: Systems neglect of adolescents. *Family Matters*, 89, 31–41.

Cederborg, A. (2015). Children's right to be heard from their unique perspectives. In S. Mahmoudi, P. Leviner, A. Kaldal, & K. Lainpelto (Eds.), *Child-friendly Justice: A Quarter of a Century of the UN Convention on the Rights of the Child* (pp. 73–84). Leiden: Brill Nijhoff.

Center for Juvenile Justice Reform at the Georgetown University. (2015). *The Crossover Youth Practice Model (CYPM): An Abbreviated Guide*; www.ssw.umaryland.edu/media/ssw/institute/training-institutes-2018/presentation-notes/CYPM-Abbreviated-Guide.pdf.

Center for Juvenile Justice Reform at the Georgetown University. (2017). *The Crossover Youth Practice Model (CYPM): Participating Jurisdictions*; www.cjrr.georgetown.edu/our-work/crossover-youth-practice-model.

Chen, S., Matruglio, T., Weatherburn, D., & Hua, J. (2005). The transition from juvenile to adult criminal careers. *Crime and Justice Bulletin*, 86, 2–12.

Cullen, F. T. (2012). *Reaffirming Rehabilitation: Crisis in Criminal Justice Policy*. London: Routledge.

Euroopa Nõukogu. (2010). *Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta*; www.rm.coe.int/16804b2cf3.

Ferguson, L. (2013). Not merely rights for children but children's rights: The theory gap and the assumption of the importance of children's rights. *International Journal of Children's Rights*, 21, 177–208.

Herz, D. C., Ryan, J. P., & Bilchik, S. (2010). Challenges facing crossover youth: An examination of juvenile-justice decision making and recidivism. *Family Court Review*, 48, 305–321.

Hillege, S. L., Brand, E. F. J. M., Mulder, E. A., Vermeiren, R. R. J. M., & van Domburgh, L. (2017). Serious juvenile offenders: classification into subgroups based on static and dynamic characteristics. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 11(67).

Hirsch, R., Dierkhising, C. & Herz, D. (2018). Educational risk, recidivism, and service access among youth involved in both the child welfare and juvenile justice systems. *Children and Youth Services Review*, 85, 72–80.

Hockenberry, S. (2018). Juveniles in Residential Placement. *OJJDP National Report Series*. Washington, DC: Department of Justice.

Hollingsworth, K. (2014). Re-Imagining Justice for Children: *A New Rights-Based Approach to Youth Justice*; www.howardleague.org/wp-content/uploads/2016/04/HLWP_10_2014.pdf.

Kenny, D., & Nelson, P.K. (2008). Young Offenders on Community

Orders: *Health, Welfare and Criminogenic Needs*. Sydney: Sydney University Press.

Lauri, K., Toros, K., & Lehtme, R. (2020). Participation in the child protection assessment: Voices from children in Estonia. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 38, 211–226.

Lewis, S. (2005). Rehabilitation: Headline or footnote in the new penal policy? *Probation Journal*, 52, 119–135.

Liefwaard, T. (2015). Juvenile justice from an international children's rights perspective. In E. Desmet & S. Lembrechts (Eds.), *Routledge International Handbook of Children's Rights Studies* (pp. 234–256). London: Routledge.

Loeber, R., Farrington, D. P., & Petechuk, D. (2003). Child delinquency: Early intervention and prevention. *Child Delinquency Bulletin Series*; www.ojp.gov/pdffiles1/ojdp/186162.pdf.

LÕK (Lapse õiguste konventsioon). (1989). Riigi Teataja II 1996, 16, 56.

Lutz, L., Stewart, M., & Herz, D. (2010). *Crossover Youth Practice Model*. Center for Juvenile Justice Reform; www.cjjr.georgetown.edu/pdfs/cypm/cypm.pdf.

Manchester Centre for Youth Studies. (2021). *Participatory Youth Practice*; www.mmu.ac.uk/mcys/gmyjup/pyp/.

Mayall, B. (2000). The sociology of childhood in relation to children's rights. *The International Journal of Children's Rights*, 8, 243–259.

Maybin, J. (2013). Towards a sociocultural understanding of children's voice. *Language and Education*, 27, 383–397.

McFarlane, K. (2017). Care-criminalisation: The involvement of children in out-of-home care in the New South Wales criminal justice system. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 51, 412–433.

Murray, J. (2019). Hearing young children's voices. *International Journal of Early Years Education*, 27, 1–5.

Nussbaum, M. (1997). Capabilities and human rights. *Fordham Law Review*, 66, 273–300.

OJJDP. (2020). *Office of Juvenile Justice Delinquency and Prevention*. Statistical briefing book; www.ojjdp.gov/ojstatbb/reentry_aftercare/overview.html.

UNODC. (2018). *Introductory Handbook on The Prevention of Recidivism and the Social Integration of Offenders*. United Nations Office on Drugs and Crime; www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/18-02303_ebook.pdf.

Rap, S. (2013). *The Participation of Juvenile Defendants in the Youth Court. A Comparative Study of Juvenile Justice Procedures in Europe*. Amsterdam: Pallas Publications.

Rap, S. (2016). A children's rights perspective on the participation of juvenile defendants in the youth court. *The International Journal of Children's Rights*, 24, 94–112.

Rotman, E. (1990). *Beyond Punishment: A New View on the Rehabilitation of*

Criminal Offenders. New York: Greenwood Press.

Saame, K. (2008). *Rehabilitatsiooniteenus alaealistele õigusrikkujatele Eestis*. Tallinna Ülikool: Tallinn.

Saia, K., Toros, K., & DiNitto, D.M. (2020). Interprofessional collaboration in social rehabilitation services for dually-involved Estonian youth: Perceptions of youth, parents, and professionals. *Children and Youth Services Review*, *113*, 104945.

Sandberg, K. (2018). Children's right to protection under the CRC. In A. Falch-Eriksen & E. Backe-Hansen (Eds.), *Human Rights in Child Protection* (pp. 15–38). Cham: Palgrave Macmillan.

Shoemaker, D. J. (2010). *Theories of Delinquency. An Examination of Explanations of Delinquent Behavior*. Oxford: Oxford University Press.

Snyder, H. N., & Sickmund, M. (2006). *Juvenile Offenders and Victims: 2006*. National Report. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.

Toros, K., DiNitto, D. M., & Tiko, A. (2018). Family engagement in the child welfare system: A scoping review. *Children and Youth Services Review*, *88*, 598–607.

Toros, K., & Falch-Eriksen, A. (2021). Strengths-based practice in child welfare: A systematic literature review. *Journal of Child and Family Studies*, *30*, 1586–1598.

Tuell, J. A., Heldman, J. K., & Wiig, J. K. (2013). *Dual Status Youth*; www.rfknrcjj.org/images/PDFs/Dual-Status-Youth-TA-Workbook-Cover.pdf.

Vandekerckhove, A. & O'Brien, K. (2013). *Child-Friendly Justice: Turning Law Into Reality*. ERA Forum: Springer.

Vilgats, E. (2015). *Rehabilitatsiooniteenus riskis peredele MTÜ Papaver näitel*. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Weare, K., & Gray, G. (2003). *What Works in Developing Children's Emotional and Social Competence and Wellbeing?* London, UK: Department for Education and Skills.

Wiig, J.K., Tuell, J.A., & Heldman, J.K. (2013). *Guidebook for Juvenile Justice and Child Welfare System Coordination and Integration*. MA: Robert F. Kennedy Children's Action Corps.

7 Asendushooldusele paigutatud laste osalus

Ingrid Sindi

Lapse muutuv kuvand ja staatus

Viimase kolme aastakümne jooksul on uus, lapsekeskne kontseptsioon lapse heaolu diskursusena levima hakanud ja saanud ka kindlaks kujunenud mõtteviisiks. Lapsekesksusele on iseloomulik arusaam, et laps on aktiivne sotsiaalne toimija (ingl *social actor*) ja autonoomne tegutseja ning õiguste subjekt. Selline lapse kuvand on ka järk-järgult asendanud arusaama lapsest kui passiivsest objektist või isegi kui vanemate omandist (Doek, 2019). Arusaam lapsest kui sotsiaalsest toimijast (Corsaro, 1997) ja autonoomsest tegutsejast (Frønes, 2016), kes suudab kasutada oma toimevõimekust igapäeva elukeskkonnas tegutsedes ja valikuid langetades ning omandab ja tõlgendab keelt ja kultuuri teiste inimestega suheldes, on kooskõlas lapse kui õiguste omaja arusaamaga, mida väljendab eeskätt ÜRO lapse õiguste konventsioon (LÕK, 1989).

On huvitav tõsiasi, et kuvand lapsest kui autonoomsest tegutsejast ja sotsiaalsest aktiivsest toimijast, mis on tuttav kirjandusklassikast Huckleberry Finni ja Pipi Pikksuka tegelastena, ilmus lapse asendushoolduse praktikasse enne, kui selline kuvand võeti kasutusele tänapäevastes lapsepõlve-uurimustes või lapse õiguste diskursuses. Poola lastearst, pedagoog, Varssavi juudi lastekodu direktor, kirjanik ja lapse õiguste liikumise inspireerija Janusz Korczak (1878–1942) propageeris oma hoole all olevate laste autonoomsust ja seisis selle eest, et lastel oleks ühiskondlikus elus tugevam positsioon. Oma esimeses suuremas pedagoogilises kirjutises „Kuidas armastada last“ pakkus

ta 1920. aastal välja suure vabaduskirja (Magna Carta Libertatis), kus sõnastas lapse kolm põhiõigust: lapse õigus oma surmale, lapse õigus tänasele päevale ja lapse õigus iseendaks olemisele (Korczak, 2018). Teos kulmineerus nõudmisega lapse õigusele olla austatud (Freeman, 2020). „Lapse õigus surmale“ kõlab esmapilgul lugedes ehk kummaliselt, aga Korczaki täpsustus selgitas selle tähendust: see on nõudmine lapse toimevõimekusele ja osalemisele, mida paljud vanemad või täiskasvanud sageli piiravad. Kahe teise õigusega rõhutab Korczak oma tõekspidamist, et lapsed ei saa inimesteks, vaid nad juba on inimesed ja neil on õigus omaenda elule. Ta kaitses ideed lapsest kui sotsiaalsest ja autonoomsest tegutsejast, mida tõestab tema seisukoht: lapsed ei ole homse päeva inimesed, nad on inimesed tänases päevas, samal määral täiskasvanutega. Eichstelleri (2009, 382) järgi olid Korczaki lapsed õiguste omajad, kes suutsid iseseisvalt mõelda, arutlesid, põhjendasid ja väitlesid enda ja teiste õiguste kaitse ning väärkohtlemise üle. Nii mõisteti ja koheldi Korczaki lastekodus lapsi indiviidide ja õigussubjektidena, kellel on võõrandamatu õigus kasvada ja areneda ainulaadse inimesena (vt Freeman, 1996, 31).

Selline inspireeriv käsitlus koos lapse muutuva kuvandiga on teoreetiline taust, kuidas lapse osalus on leidnud oma esindatuse õigusaktides, peamiselt LÕK-i artiklis 12, mis oli (ja on praegugi) äärmiselt uuenduslik ja väljendab konventsiooni arusaama lapsest kui autonoomsest õigussubjektist, mitte -objektidest (Freeman, 2011). Eriti oluline on osaluselement lapse võimestamisel, sest hõlmab põhinõudeid, mida peab järgima, käsitledes last kui õiguste omajat (Strömpl & Luhamaa, 2020).

Lapse aktiivse osalemise ja oma vaadete väljendamise õiguse tagamine ning nende vaadete arvesse võtmine kõigis temaga seotud küsimustes on LÕK-ist tulenev selge ja vahetu juriidiline kohustus (Doek, 2019; Kilkelly & Liefwaard, 2019), mitte ainult täiskasvanu heatahtlik väljendus (Freeman, 2020). Selle eesmärk on edendada ka lapse toimevõimekust ja autonoomiat (Doek, 2019) ning tagada lapsele õigus osaleda küsimustes, mis mõjutavad tema elu, sest laps ise on oma vajaduste, püüdluste ja tunnete asjatundjad (Dixon jt, 2007). Lapsel on oma vaatenurk oma heaolule ja huvidele (Jenks, 1996; Mayall, 1994). Nii tulebki tagada lapsele osalusõigus tema autonoomsuse alusel. Suurem osa LÕK-iga sätestatud teistest õigustest põhinevad aga lapse haavatavusel: õigus kaitsele ja hoolitsusele ja lapse sõltumine täiskasvanutest. Seega on lapse muutuv kuvand ja staatus nihkunud tema kaitsmiselt lapse kui autonoomse üksikisiku toetamise ja – kõige rohkem – tema vääri-

kuse austamise suunas (LÕK, 1989).

Asendushooldus

LÕK-i artikli 3 kohaselt on lapsel õigus sellisele kaitsele ja hooletule, mis tagab tema parimate huvide täitmise. Laps võib sattuda perekonnas tõsise hooletusse jätmise või väärkohtlemise ohvriks ja kui on vaja ta oma bioloogilisest perest eemaldada, peab laps saama alternatiivset hooldust. Kui seda artiklit rakendatakse asendushooldusele paigutatavale lapsele, on artikli 3 järgi esmatähtis leida tema kasvamiseks ja hooldamiseks sobiv keskkond, kus on tagatud lapse parimad huvid. Oluline on tähele panna, et asendushooldus on kaitsemeede, mis peab tagama lapse turvalisuse ja vajaliku abi. LÕK-i artikkel 20 sätestab:

„Lapsel, kes ajutiselt või alaliselt on ilma jäetud perekondlikust miljööst või kellel tema enese huvides ei ole lubatud jääda sellesse keskkonda, on õigus riigi erilisele kaitsele ja abile.“

Rahvusvaheline kogemus kinnitab üldiselt, et perepõhine hooldus (näiteks hoolduspered, eestkostepered) on lapse kaitse ja tema arengu kindlustamiseks asendushoolduse optimaalne vorm, kuid üks võimalus lapsele (eriline) kaitse ja abi tagada on asutusepõhine asendushooldus (ingl *residential care*). Siinkohal ei kaevuta sügavasse ega keerulisse arutellu asutusepõhise asendushoolduse tähenduse üle, kuid tuleb siiski märkida, et käimas on palju arutlusi, sest puudub mõiste „asutusepõhine asendushooldus“ või „institutionaalne hooldus“ üldtunnustatud määratlus (Cantwell, 2015; Cantwell jt, 2012; Herczog, 2021). Neid mõisteid kasutatakse sageli ka vaheldumisi või isegi sünonüümidena (Herczog, 2021). Kooskõlas asendushoolduse suunistega (UN Guidelines on Alternative Care, edaspidi Suunised, 2010), mis töötati välja asendushooldusele paigutatud lapse õiguste edendamiseks ja tagamiseks, tähendab asutusepõhine asendushooldus formaalset hooldusteenust, mis asendab bioloogiliste vanemate hoolitsuse institutsionaalse gruppahoolduse vormis.

Asutusepõhine asendushooldus hõlmab erinevaid alternatiivseid hoolitusasutusi, mis ei ole perepõhised, näiteks asenduskodud või perekodud, mis võivad olenevalt suurusest, viibimisaja pikkusest ja muudest omadustest erineda. Üks asutusepõhise asendushoolduse põhiomadusi, nagu Cantwell kaasautoritega (2012) rõhutavad, peaks olema peresarnane hoolitsus. Siiski

esineb laste asutusepõhises asendushoolduses rahvusvahelisel tasandil märkimisväärseid erinevusi (Courtney & Iwaniec, 2009; Mollidor & Berridge, 2017; Šiška & Beadle-Brown, 2020). Mõnes riigis (näiteks Eestis, Soomes) ei ole isegi perekonnas hooldamise ja asutusepõhise asendushoolduse eristamine enam väga selge, sest asutusepõhine asendushooldus muutub üha enam perekonnas hooldamise sarnaseks (Sindi, 2021). Kuigi asutusepõhist asendushooldust korraldab juriidiline isik (näiteks sihtasutus) teenuseosutaja asukohas ja hooldust pakuvad palgalised töötajad (kasvatajad, perevanemad), on hoolitsus üha enam peresarnane: asutused on väiksemad, õed ja vennad saavad kokku jääda, kui see on laste huvides, ning laste eest hoolitsevad enam-vähem samad püsivad töötajad (Francis jt, 2007; Sindi jt, 2018). Siiski eelistatakse nii Eestis kui ka mujal maailmas üha enam perekonnas hooldamist, olenemata sellest, kui väikesed või peresarnased on asutused.

On üldine arusaam (nagu eespool mainitud), et perekonnas hooldamine on lapse kaitse ja arengu (sh vajaduste) kindlustamiseks asendushoolduse optimaalne vorm. Samuti võib leida arutlusi asutusepõhise asendushoolduse negatiivse (isegi stigmatiseeriva) maine üle (Anglin, 2004). Siiski võib asutusepõhine asendushooldus olla mõne lapse jaoks parim valik, näiteks varasemate negatiivsete kogemuste tõttu või selleks, et hoida õed-vennad koos või pakkuda spetsiaalset hoolitsust ja ravi (Kendrick, 2015). Ollakse ka seisukohal (Mollidor & Berridge, 2017, 284), et asutusepõhist asendushooldust on vaja lapsele, kelle elamist perekonnas peetakse võimatuks. See tähendab, et nende tervislik seisund või väga keeruline käitumine muudab hooldusperre paigutamise komplitseerituks. Kuigi kaitsemeetmena on asendushoolduse eesmärk kindlustada lapse vajadused, õigused ja üleüldine heaolu, teeb muret asendushoolduselt elluastujate käekäik, kes paraku kogevad ka sotsiaalset tõrjutust (Biehal & Wade, 1996; Courtney & Iwaniec, 2009; Kutsar & Helve, 2012). Nii on asendushoolduse ja eelkõige asutusepõhise asendushoolduse väljakutse tagada oskuslike ning lapsekesksete spetsialistidega kvaliteetne hooldus, mis põhineb lapse vajadustel ja õigustel (Mollidor & Berridge, 2017).

Õigused ja asendushooldus

Lapse õigused, nagu need on sätestatud LÕK-is, kehtivad kõigile, sh asendushooldusele paigutatud lapsele. Siiski just asendushooldusele pai-

gutatud lapsele mõeldes on mõned lapse õigused eriti olulised, arvestades lapse staatust riiklikus hoolekandes. LÕK hõlmab lapse õiguste kolme üldtuntud õiguste kategooriat: kaitse, hoolitsuse ja arengu ning autonoomia ja osalusega seotud õigused, sh lapse õigus oma identiteedile, õigus pidada nõu ja olla arvesse võetud, õigus füüsilisele puutumatusel, õigus teabele ligipääsule ja sõnavabadusele ning õigus vaidlustada otsuseid (Cantwell, 1993; Doek, 2019; Lansdown, 1994). Selle raamatu käsitusala on lapse osalus, seega keskendun asendushoolduse mõistes just sellele õigusele.

Osalusõigus on oluline kõigi teiste õiguste tõlgendamisel ja tagamisel, eelkõige seetõttu, et osalusõigus rõhutab lapse eelistuste, püüdluste ja tunnetega arvestamise olulisust kindlasti just nende heaoluga seotud küsimustes. Osalusõigus tähendab ka, et lapsel on õigus lugupidavale ja väärrikale kohtlemisele, mis ongi lapse osalemise üks oluline eeltingimus. Väärrikas kohtlemine tähendab ka, et lapse soove ja arvamusi arvestatakse olulise tegurina temaga seotud otsuste tegemisel, kindlasti ka kõigis kohtu- ja haldusmenetlustes. Asendushooldus on riikliku hoolekande üks osa, mis toob kaasa mitmesuguseid haldusmenetlusi ja otsuseid lapse elus. Artikkel 12 rõhutabki, et laps peaks saama end sellistes menetlustes väljendada oma vanuse ja küpsuse kohaselt (Lapse õiguste komitee üldkommentaar nr 2, 2009). LÕK-i eelduse kohaselt on laps võimeline olema kaasatud tema jaoks olulistesse küsimustesse, nagu üldkommentaar nr 12 täpsustab.

Kui asendushooldusele paigutamise vajalikkus on otsustatud, peab edasi määrama kindlaks, milline hoolduskeskkond sobib kõige paremini lapse vajaduste, olukorra ja soovidega. Need tegurid on otsuste langetamisel lapse õiguste seisukohast määravad, kahjuks aga eiratakse neid tihti (Cantwell, 2015). Siiski soovib laps väljendada oma ootusi, soove ja tundeid asendushooldusele paigutamise kohta, kui ta seda tegema kutsutakse.

Lapse asendushoolduse kontekstis on lapse lastekaitsetöötaja ja otsene hooldaja(d) väga olulised spetsialistid. Nendel on lapse elus keskne roll. Oma valitsuse vastutus on pikaajalise mõõtega, sest selle spetsialistid (eeskätt lastekaitsetöötaja) peavad tagama lapse õigused ja heaolu enne asendushooldust ning selle jooksul, samuti arvestama otsuste tegemisel lisaks oleviku healule (siin ja praegu) ka sellega, kuidas otsused võivad mõjutada heaolu tulevikus. Otsene hooldaja(d) toetab lapse osalemist igapäevaelus. Mõlema spetsialisti ühine ülesanne on, et järjepidevalt oleks tagatud lapse õigus olla olulistes asjades ära kuulatud: kuulata lapse häält igapäevastes ja pikaajalistes küsimustes. Seega on artikli 12 roll asendushoolduses tagada, et last kuulatakse ja

kuulatakse ära. Nii saab tagada lapse kui õiguste omaja staatuse ja heaolu.

Osalemist nähakse haavatava lapse jaoks ühe peamise kaitsva tegurina (Diaz jt, 2018). Ollakse seisukohal, et asendushooldusele paigutatud lapse, kes võib olla väärkohtlemise ohver, osalemine on oluline samm, et aidata lapsel taastada või saavutada kontrolli oma elu üle (Leeson, 2007) ja tunnetus toimevõimekusest (Brady jt, 2019; Cashmore, 2002). Osalus toetab lapse identiteedi kujunemist (Sindi & Strömpl, 2019) ja hoiab ära muutumise oma elus kõrvalseisjaks (Pölkki jt, 2012). Peale selle on osalus lähedalt seotud lapse võimekuse arendamisega oma vajaduste, soovide ja tunnete tõhusaks väljendamiseks (Brady jt, 2019; McCarthy, 2016). Uurimused osutavad, et kui asendushooldusele paigutatud lapsele ei anta võimalust temaga seotud otsustes kaasa rääkida, võib see tema emotsionaalset heaolu ja tulevasi välja-vaateid negatiivselt mõjutada (Leeson, 2007; Mitchell jt, 2010).

Paraku just osalemise tagamisega on asendushoolduses väljakutseid. Kuigi asendushooldusel viibival lapsel peaks olema vaieldamatu õigus väljendada oma soove, vajadusi, tundeid ja arvamusi lastekaitsetöötajatele ja hooldajatele (McCarthy, 2016), ei ole lapsel paradoksaalselt sageli palju võimalusi kaasa rääkida oma asendushoolduse üle või mõjutada oma elus toimuvat (Jamieson, 2017). Strömpl ja Luhamaa (2020) väidavad, et eriti ignoreeritakse lapse osalusõigust tema perest eraldamise otsustes. Asendushoolduse ajal on lapsel sageli sõnaõigus oma eluga seotud vähetähtsates (igapäevastes) otsustes, kuid piiratakse võimalusi osaleda tegevuses, kus saaks oma elu sündmustele ja olulistele inimestele tähendusi anda ning kujundada nõnda oma ainulaadset elulugu (Sindi, 2021; Sindi & Strömpl, 2019). Võib väita, et asutusepõhise asendushoolduse mõistes on lapse osalemisega seoses mitmetähenduslikkust ja pingeid ning selle teema võimalik käsitlusala on lai.

Eesti etnograafilise uuringu näide: vajadus tunda end armastatuna

Etnograafilise uuringu ajal tegin osalusvaatlust Eesti ühes asenduskodus ja intervjuerisin selle asenduskodu töötajaid ning lapsi (Sindi, 2021). Järgneva näite eesmärk on ilmestada, et vaatamata muutuvale lapse kuvandile ja staatusele (hoolitsuse objektist autonoomseks õigussubjektiks), on lapse õiguste mõtestamisel alasiid, mida on asutusepõhisel asendushooldusel keeruline käsitleda, näiteks lapse põhivajadus tunda end armastatult. Taustaks

tuleb rõhutada, et Eestis on asutusepõhine asendushooldus üks äärmuslik meede, kuid praktiseeritav sekkumine, mida riik lastekaitse juhtumimenetlustes kasutab, kui lapse heaolu tema peres on ohus. Sekkumine toob kaasa lapse eraldamise tema vanematest või eestkostjatest. Eesti on õigusaktide kujundamisel lapse õiguste ja heaolu tagamiseks üksikasjalikult kasutanud LÕK-i eeskujuna. Peamine on lastekaitseadus (2014), mis kooskõlas LÕK-iga (artikkel 12) rõhutab, et igal lapsel on õigus iseseisvaks seisukohavõtuks kõigis temaga seotud küsimustes (§ 5,4).

Andmete kogumisel välitöö (ingl *fieldwork*) käigus, kui tegin osalusvaatlust (ingl *participant observation*), selgus, et asendushoolduse teenuseosutaja juhtivad dokumendid (juhtiv narratiiv) rõhutas armastuse olulisust sõnumiga „Armastav kodu igale lapsele“ (Sindi jt, 2019). Siiski ei olnud igapäevase osalusvaatluse käigus kuulda, et räägitakse laste armastamise olulisusest või armastavatest suhetest ning sõnast „armastus“. Intervjuudes töötajatega aga oli armastus – täpsemalt armastav hoolitsus ja armastav pere – keskne teema. Keelekasutus armastavast hoolitsusest ja armastavast perest paistis olevat oluline narratiivne vahend, millel oli tähtis ideoloogiline ja praktikas teatud viisil rääkimise ülesanne. Nii edastasid töötajad väidetavalt organisatsiooniliselt eelistatud dominantset narratiivi: armastus on see, mida lapsed vajavad ja neile peaks tagama armastava kodu. Armastava hoolitsuse ja koduga seoses räägiti igapäevasest tegevusest, näiteks hea toidu valmistamine, kodutööde tegemine, lapse õpetamine koolitöodes, kooli või lasteaeda viimine autoga, tegevuse korraldamine pühade ajal.

Igasugune hoolitsust väljendav tegevus on kahtlemata oluline. Märkimisväärne oli aga see, et laste jutustustes ei esinenud sõna „armastus“ korragi. Siiski rääkisid lapsed heast hoolitsusest ja elamistingimustest ja nad hindasid kõrgelt oma otseste hooldajate kohalolu ning hoolitsust. Sellegipoolest osutasid nad formaalsustele ja vastuoludele, mida tavalistes peresuhetes või peredes ei ole, näiteks nagu vanemate puhkepäevad või peretädid, kes käivad peres tööl. Nii osutati asenduskodu kui peresarnase elukorralduse kunstlikele tingimustele. Seega väljendus armastava hoolitsuse ja armastava pere diskursus töötajate ja laste jutustustes erinevalt, kuid just lapsed ise olid selles diskursuses pigem kõrvalejäänud. Nii saab järeldada, et lapsega suhetes on eriti suur vajadus aususe ja siira suhtlemise järele, kus kasutatakse sõnu ja mõisteid osaliste jaoks tegelikes tähendustes (vt Sindi & Strömpl, 2019). Tõepoolest, sõna „armastus“ võib asendushoolduse kontekstis olla mitmeti mõistetav või lapsel võib olla keeruline mõista armastuse (armastavate suhete)

tähendust.

Asutusepõhisel asendushooldusel laps on eraldatud bioloogilistest vanematest, aga tema vajadus armastava suhte järele on ikkagi sama. Seda seisukohta toetab psühholoogiline kiindumusuheteteooria (Bowlby, 1953; 1969): armastuse puudumine häirib lapse arengut ja eriti vaimset tervist. Kuigi bioloogilised vanemad on ehk last kahjustanud, ta hooletusse jätnud või väärkohelnud, võib laps vanemate tegevusest (või tegevusetusest) olenemata ikkagi tunda oma vanemate suhtes lähedust või tugevat armastuse tunnet. Lisaks võivad lapsed soovida aja jooksul korrapärast kontakti oma sünnijärgse perekonnaga. Seega, kui lapsega ei räägita tunnetest, armastavatest suhetest ega sellest, keda või mida laps armastab, on suur oht, et laps kui autonoomne tegutseja ja õigussubjekt ning aktiivne sotsiaalne toimija muutub teenuse passiivseks klientiks. Teda võidakse kohelda pelgalt sotsialiseerimise objektidena, kellele õpetatakse vajalikke oskusi tulevaseks täiskasvanueluks. Siin jõuame LÕK-i sissejuhatuseni.

LÕK-i sissejuhatus sätestab, et kõik lapsed peavad oma isiksuse täielikuks ja harmooniliseks arenguks kasvama perekonna keskel õnne, armastuse ning üksteisemõistmise õhkkonnas. LÕK julgustab esitama küsimusi selle kohta, kuidas riiklik hoolekanne, sh asendushooldus, saavad aidata neid eesmärke saavutada. Peatüki viimases osas käsitlen, kuidas lapse kodanikuks oleku kontseptsioon, mis põhineb õiguste ja heaolu tagamisel, lapsekesksusel ja lapse väärkuse kaitsel, avab võimalusi mõistmiseks, kuidas lapse armastatuna tundmise vajadus harmoneerida õigustel põhineva käsitlusega.

Laps kui kodanik asendushoolduse kontekstis

Last kui kodanikku (ingl *child citizenship*) olen käsitlenud siin alapeatükis, sest seda on kasulik mõista, et aru saada, kui tähtis on õigustel põhinev asendushooldus. Üha rohkem teadlasi käsitlevad lapse kui kodaniku ideed (Cocburn, 2013; Doek, 2008; Kilkelly & Liefwaard, 2019; Liebel, 2008; Lister, 2008) selleks, et rõhutada õiguste tähtsust lapse elus, keda eakaaslastega võrreldes on mõjutanud sotsiaalne ebavõrdsus, ta on kannatanud selle tõttu või temasse ei suhtuta ühiskonnas tõsiselt (Liebel, 2012). On oluline, et laps just läbielatud kogemustele ja suhetele põhinedes tunnetaks iseennast täisväärtusliku ühiskonnaliikmena (Kallio jt, 2020).

Lapse kui kodaniku kontseptsioon põhineb eeldusel, et iga laps on õiguste kandja. Arutelu keskne küsimus on, kas lapsel on vaid passiivsed õigused või ta tegelikult panustab ja saab oma õiguste kasutamisel aktiivne olla (Liebel, 2008). Lapse kui kodaniku alguspunkt on austus üksikisiku autonoomia ja väärikuse vastu. Habermas (2010) viitab selles kontekstis inimväärikusele, väites, et inimõigused kujunesid välja inimväärikuse rikkumiste tagajärjel, ja rõhutades inimväärikust kui iga inimese võõrandamatut õigust. Paraku esineb ühiskondlikust staatusest tulenevalt „staatusest sõltuv inimväärikus“ (ingl *status-dependent dignities*). Seega on inimväärikust sotsiaalse staatuse jaoks vaja toetada, et inimene tunneks end täisväärtusliku ühiskonnaliikmena ja ühiskonda kuuluvana (Habermans, 2010). Sellest vaatenurgast saab kitsendada arutlust lapse kui kodaniku üle lapse asendushoolduse konteksti. Ka lapsel võib esineda staatusest tulenev inimväärikus. Lapse inimväärikuse tagamine aga tõuseb esile seoses LÕK-i tuumikõigustega, eeskätt osalemissõigusega.

Riigi eesmärk on (asutusepõhise) asendushooldusega tagada lapse eriline kaitse ja abi (LÕK-i artikkel 20) ning tugi harmooniliseks arenguks (LÕK-i sissejuhatus). Kui siia lisada, et eesmärk on ka toetada lapse inimväärikust ja tema täisväärtuslikku osalemist nii oma eluga seotud küsimustes kui ka ühiskonnas laiemalt, siis jõuan tagasi lapse autonoomsuse ja toimevõimekuse ning LÕK-i artikli 12 juurde, mille kohaselt on igal lapsel õigus olla kuulnud ja ära kuulatud. Tõepoolest, kui laps bioloogilisest perekonnast eraldatakse, võib ta vajada peamiselt kaitset ja head turvalisust pakkuvat hoolitsust. Ainult lapse endaga suheldes aga on võimalik mõista, mida ta mõtleb, soovib või tunneb ja vajab, näiteks mida ta hea hoolitsuse mõistes tunneb või vajab. Enamgi veel, ainult lapsega siiralt suheldes saab infot ja võib mõista, kas ning kuidas laps end armastatuna tunneb. Siinkohal on oluline ka välja tuua, et lapse autonoomsus ja toimevõimekus on seotud tema sõltuvussuhetega. Ka eespool viidatud etnograafilise uuringu tulemused lubavad järeldada, et laste autonoomsust ei tohiks käsitada sõltumatuse vastandina. Laps elab ja kogeb oma elu erinevates sõltuvuslikes suhetes, mida tuleb ka lapsega suheldes, sh tema tunnete ja arvamuste kuulamisel ning tõlgendamisel arvestada.

Kjørholt (2004, vt Lee, 1998) on kirjutanud, et kui kuulame, mida laps räägib, siis üldiselt ei ole öeldud sõnad tema enda autentne hääl, vaid lapse sõnu tuleks tõlgendada, arvestades tema suheteid teiste inimestega. Seega, autonoomse ja toimevõimeka ning aktiivselt sotsiaalselt tegutseva lapse häält

mõjutavad sõltuvussuhted (ingl *underlying dependencies*). Laps elab oma sotsiaalset elu suhetes teistega ja ühest küljest on ta sõltuv ning teisest küljest iseisvuse poole püüdnud. Siiski ainult last ennast kuulates on võimalik mõista, mida ta tunneb, kes on tema jaoks tähtis ja miks see nii on. Püüdes mõista lapse elu sõltuvussuhteid, on spetsialistidel loodetavasti võimalik mõista ka lapse vajadusi ja tundeid, näiteks vajadust tunda end armastatuna. Seega saavad spetsialistid ainult artikli 12 täitmise ja lapsega suhtlemise kaudu last tundma õppida ja tagada tema õigused ning heaolu, ka inimväärikuse ja psühholoogilised vajadused harmooniliseks arenguks.

Lisaks sõltuvussuhte arvestamisele tuleb aga asendushooldusele paigutatud lapse korral arvesse võtta veel üht olulist aspekti, nimelt lapsepõlve trauma võimalikku mõju lapse osalemisele (Bargeman jt, 2021). Vahel on kritiseeritud asendushoolduse spetsialistide püüdlust kaitsta last võimaliku taastraumeerimise eest, et leevendada kogetud valu, seega tundub kohane käsitleda ka asjaolu, et täiskasvanutel on kohustus vältida lapse osalemisega negatiivsete tagajärgede põhjustamist. Seega käsitus lapsest kui kodanikust ei ole probleemivaba, eeskätt just seetõttu, et osalemisega võidakse asetada lapsele liigne vastutusekoorem. Siiski, kui lapse osalemist ei tagata taastraumeerimise kartuse tõttu, on oht, sotsiaalseks kõrvalejätetuks, mida õigustel põhinev asendushooldus peaks just takistama.

Asendushooldusel lapsel ei pruugi tõesti alati olla psühholoogilist valmidust, et osaleda aruteludes või tegevuses ja ta ei pruugi soovida osaleda otsustusprotsessis. Lisaks ei pruugi laps olla alati valmis tegelema oma elu keeruliste või delikaatsete temadega. Näiteks varajase lapsepõlve mälestusi kodust, väärkohtlemisest, perekonnast eraldamisest või esimesest asenduskodus veedetud päevast peetakse sageli nii keeruliseks või delikaatseks teemaks, et täiskasvanud võivad lapsega vesteldes neid küsimusi vältida. Etnograafilise uuringu tulemused osutavad, et asendushooldusel laps on võimaluse korral valmis ja võimeline aktiivselt panustama oma healusse ja arengusse, sh keeruliste ja delikaatsete temadega seoses (Sindi, 2021). Laps reageerib ja tal on oma vaated, huvid ja arusaamad. Ta on valmis rääkima läbi olulisi teemasid ja tulema toime ka delikaatsete küsimustega.

Alustuseks peaksid spetsialistid võimaldama lapsele tegevust ja lubama otsustada, kas ta soovib osaleda. Selleks peab laps mõistma oma valikuid. Kui küsitaks, mis tingimustel saab laps päriselt olla aktiivne oma õiguste realiseerimisel ja oma heaolu ning arengu aktiivne subjekt, peaks vastus algama kindlasti sellega, et lapsel on valikud. Valikuvõimalus seostub olu-

liste põhimõtetega, et teave on osalemise eeltingimus, see on vabatahtlik, läbinähtav ja asjakohane lapse ning lapsesõbralikkuse jaoks, mida rõhutada üldkommentaaris 12. Suhtlus peaks tagama lapsele võimaluse mõelda oma elu üle enne perekonnast eraldamist ja hinnata perekondlike küsimusi ning teemasid, mis on seotud armastuse ja armastavate suhetega.

Asendushoolduses on artikli 12 eesmärk parandada ja toetada lapse sotsiaalset staatust ühiskonnas ning aidata saavutada nende täispotentsiaal. Artikli põhiülesanne on tagada otsuste tegemine lapse parimates huvides. Lapse huvide mõistmine tema osaluse kaudu ja lapse parimates huvides otsusteni jõudmine saab olla õigustel põhinev arusaam armastusest.

Kokkuvõte

Oma perest eraldatud ja asendushoolduskoju elama paigutatud laps on haavatavas olukorras. Asendushoolduskodus veedetud esimesed päevad, kuud või koguni aastad on aeg, kui laps vajab täiskasvanutel tähelepanu ja hellust ning ta sõltub täiskasvanute hoolest. Pikaajalisemalt ei tohiks sellele esialgsele etapile järgnevat päevad, kuud või aastad muutuda ajaks, kus laps muutub täiskasvanute tegevuste tõttu sõltuvateks. Selle tagajärg oleks lapse kohtlemine lapsepõlves riikliku hooldusteenuse passiivse kliendina ja lapse staatus tõenäoliselt ei toetaks tema inimväärikust. Sellisel juhul oleksid lapse õigused piiratud ainult õiguseni olla kaitstud vanemate ja (või) riigi abiga, kes kohtlevad last paternalistlikult.

Lapse kui kodanikuks olemine algab inimväärikusest ja autonoomiast. Kodanikuks olemise saab asendushooldusele paigutatud lapse elus sisuliseks muuta artikli 12 jõustamisega mitmekülgses tegevuses ja suhetes. Selles peatükis esitatud empiirilise näite põhjal järeldati, et kodanikuks olek algab ja areneb suhtlemise ning lapsele valikute pakkumise kaudu. Lapsega suhtlemisel on eriti suur vajadus ausa suhtluse järele, kus kasutatakse sõnu ja mõisteid osalistele sobivas tähenduses. Just aus suhtlus on armastuse allikas või võimalus tajuda lapse vaatenurka armastusele ja armastavatele suhetele. Armastust mainitakse LÕK-i sissejuhatavas osas, aga tänapäeval ei ole lapse jaoks loomulik asenduskodus armastusest rääkida. Äärmiselt oluline näib see, et spetsialistid (asendushooldusametuse töötajad ja lastekaitsetöötajad) loovad lapsega emotsionaalselt seotud suhted ja suhtlevad temaga selleks, et teda tõeliselt tunda õppida. Ühtlasi, et saada teada, mida laps armastusest arvab või sellega seoses tunneb.

Viiteallikad

Anglin, J. P. (2004). Creating „well-functioning“ residential care and defining its place in a system of care. *Child & Youth Care Forum*, 33(3), 175–192.

Bargeman, M., Smith, S., & Wekerle, C. (2021). Trauma-informed care as a rights-based „standard of care“: A critical review. *Child Abuse & Neglect*, 119(1), 104762.

Biehal, N. & Wade, J. (1996). Looking back, looking forward: Care leavers, families and change. *Children and Youth Services Review*, 18 (4-5), 425–446.

Bowlby, J. (1953). *Child Care and the Growth of Love*. London: Penguin.

Bowlby J. (1969). *Attachment. Attachment and Loss*. New York: Basic Books.

Brady, B., Kennan, D., Forkan, C., Tierney, E., Jackson, R., & Holloway, R. (2019). The participation of children and young people in care: insights from an analysis of national inspection reports in the Republic of Ireland. *Child Care in Practice*, 25(1), 22–36.

Cantwell, N. (1993). Monitoring the Convention through the idea of the „3Ps“. In *Eurosocial Report Series 45* (pp. 121–30). Vienna: European Centre for Social Welfare Policy and Research.

Cantwell, N., Davidson, J., Elsley, S., Milligan, I., & Quin, N. (2012). *Moving Forward: Implementing the Guidelines for Alternative Care of Children*. Glasgow: Center for Excellence for Looked After Children in Scotland. University of Strathclyde.

Cantwell, N. (2015). The human rights of children in context of formal alternative care. In W. Vandenhoe, E. Desmet, D. Reynaert, & S. Lembrechts (Eds.), *Routledge International Handbook of Children's Rights Studies* (pp. 257–276). Abingdon: Routledge.

Cashmore, J. (2002). Promoting the participation of children and young people in care. *Child Abuse and Neglect*, 26(8), 837–847.

Child Protection Act. (2014). RT I, 06.12.2014, 1. www.riigiteataja.ee/en/eli/511012019009/consolide

Cockburn, T. (2013). *The Palgrave Macmillan Rethinking Children's Citizenship*. New York: Palgrave Macmillan.

Corsaro, W. A. (1997). *The Sociology of Childhood. Sociology for a New Century*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press/Sage Publications Co.

Courtney, M. E., & Iwaniec, D. (2009). *Residential Care of Children: Comparative Perspectives*. Oxford, Oxford: University Press.

Diaz, C., Pert, H., & Thomas, N. (2018). 'Just another person in the room': Young people's views on their participation in Child in Care Reviews. *Adoption & Fostering*, 42(4), 369–382.

Dixon, J., Ward, J., & Blower, S. (2019). „They sat and actually listened to what we think about the care system“: The use of participation, consultation,

peer research and co-production to raise the voices of young people in and leaving care in England. *Child Care in Practice*, 25(1), 6–21.

Doek, J. E. (2019). The human rights of children: An Introduction. In U. Kilkelly & T. Liefwaard (Eds.), *International Human Rights of Children* (pp. 1–31). New York, NY: Springer.

Doek, J. (2008). Preface, foreword. In A. Invernizzi & J. Williams (Eds.), *Children and Citizenship XII–XVI*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.

Eichsteller, G. (2009). Janusz Korczak – His legacy and its relevance for children's rights today. *The International Journal of Children's Rights*, 17(3), 377–391.

Francis, J., Kendrick, A., & Pösö, T. (2007). On the margin? Residential child care in Scotland and Finland. *European Journal of Social Work*, 10(3), 337–352.

Freeman, M. (1996). Children's education: A test case for best interests and autonomy. In R. Davie & D. Galloway (Eds.), *Listening to Children in Education*. London: David Fulton.

Freeman, M. (2011). The value and values of children's rights. In A. Invernizzi & J. Williams (Eds.), *The Human Rights of Children: From Visions to Implementation* (pp. 21–36). Farnham Burlington: Ashgate Publishing.

Freeman, M. (2020). *A Magna Carta for Children? Rethinking Children's Rights*. Cambridge: Cambridge University Press.

Frønes, I. (2016). The Autonomous Child. *Theorizing Socialization*. New York: Springer International Publishing.

Habermas, J. (2010). The concept of human dignity and the realistic utopia of human rights. *Metaphilosophy*, 41(4), 464–480.

Herczog, M. (2021). Deinstitutionalization efforts in Europe – Transition from institutional to family- and community-based services. In K. Kufeldt, B. Fallon, & B. McKenzie (Eds.), *Protecting Children: Theoretical and Practical Aspects* (pp. 370–387). Toronto, Canada: Canadian Scholars.

Jamieson, L. (2017). Children and young people's right to participate in residential care in South Africa. *The International Journal of Human Rights*, 21(1), 89–102.

Jenks, C. (1996). *Childhood*. London: Routledge.

Kallio, K. P., Wood, B. E., & Häkli, J. (2020). Lived citizenship: Conceptualising an emerging field. *Citizenship studies*, 24(6), 713–729.

Kendrick, A. (2015). Residential child care. In J. Wright (Ed.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (pp. 534–539). Oxford: Elsevier Limited.

Kilkelly, U., & T. Liefwaard (Eds.) (2019). *International Human Rights of Children*. Singapore: Springer Nature.

Kjørholt, A. T. (2004). *Childhood as a Social and Symbolic Space: Discourses on Children as Social Participants in Society*. Norwegian Centre for Child Research

Faculty of Social Sciences and Technology Management. Trondheim.

Korczak, J. (2018). *How to Love a Child and Other Selected Works I*. London & Chicago: Vallentine Mitchell.

Kutsar, D., & Helve, H. (2012). *Social Inclusion of Socially Excluded Youth: More Opportunities, Better Access and Higher Solidarity*. Policy review of the Youth Research Cluster on Social Inclusion. European Commission.

Lansdown, G. (1994). Children's rights. In B. Mayall (Ed.), *Children's Childhoods: Observed and Experienced* (pp. 33–44). London: Falmer Press.

Lee, N. (1998). Towards an immature sociology. *The Sociological Theory*, 46(3), 458–482.

Leeson, C. (2007). My life in care: Experiences of non-participation in decision-making processes. *Child & Family Social Work*, 12, 268–277.

Liebel, M. (2008). Citizenship from below: Children's rights and social movements. In A. Invernizzi & J. Williams (Eds.), *Children and Citizenship* (pp. 32–44). Thousand Oaks, California: Sage Publications.

Liebel, M. (2012). Children's Rights Contextualized. In M. Liebel, K. Hanson, I. Saadi & W. Vandenhoe (Eds.), *Children's Rights from Below: Cross-Cultural Perspectives* (pp. 43–59). New York: Palgrave Macmillan.

Lister, R. (2008) Unpacking children's citizenship. In A. Invernizzi & J. Williams (Eds.), *Children and Citizenship* (pp. 9–20). Thousand Oaks, California: Sage Publications.

LÕK (lapse õiguste konventsioon). (1989). Riigi Teataja II 1996, 16, 56.

Mayall, B. (1994). *Children's Childhoods: Observed and Experienced*. London: Falmer Press.

McCarthy, E. (2016). Young people in residential care, their participation and the influencing factors. *Child Care in Practice*, 22(4), 368–385.

Mitchell, M. B., Kuczynski, L., Tubbs, C. Y., & Ross, C. (2010). We care about care: Advice by children in care for children in care, foster parents and child welfare workers about the transition into foster care. *Child & Family Social Work*, 15(2), 176–185.

Mollidor, C., & Berridge, D. (2017). Residential care for children and young people: policy and practice challenges. In P. Dolan & N. Frost (Eds.), *The Routledge Handbook of Global Child Welfare* (pp. 280–293). London, New York: Routledge.

Põlkki, P., Vornanen, R., Pursiainen, M., & Riikonen, M. (2012). Children's participation in child protection processes as experienced by foster children and social workers. *Child Care in Practice*, 18(2), 107–125.

Sindi, I. (2021). *Discursive Practices of Child Institutional Substitute Care. Experience from an Ethnographic Research in SOS Children's Village Estonia*. Tallinn: Tallinn University.

Sindi, I., Strömpl, J., & Toros., K. (2018). The Estonian way of deinstitutionalisation. Staff members' perspective on residential substitute care. Experiences from an ethnography research in an Estonian SOS

Children's Village. Child & Youth Services, 39(4), 305–332.

Sindi, I., & Strömpl, J. (2019). Who am I and where am I from? Substitute residential home children's insights into their lives and individual identities. *Child & Youth Services*, 40(2), 120–139.

Sindi, I., Strömpl, J., & Toros, K. (2019). The meaning of loving family home and child centred care. New developments of residential family care in SOS Children's Village Estonia. In ISCI Conference Compilations of Abstracts: *Children of the World: The Touch of Change. Theories, Policies and Practices* (pp. 83–84). Tartu: Tartu University.

Strömpl, J., & Luhamaa, K. (2020). Child participation in child welfare removals through the looking glass: Estonian children's and professionals' perspectives compared. *Children and Youth Services Review*, 118, 105421.

Šiška, J., & Beadle-Brown, J. (2020). *Report on the Transition from Institutional Care to Community Based Services in 27 EU Member States*. European Commission.

United Nations. (2009). *Guidelines for the Alternative Care of Children*. General Assembly.

Üldkommentaar nr 12. (2009). Lapse õigus olla ärakuulatud. United Nations. CRC/C/GC/12; <https://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2016/05/%c3%9cRO-Lapse-%c3%95iguste-Komitee-%c3%9cldkommentaar-nr-12-Lapse-%c3%b5igus-olla-%c3%a4ra-kuulatud-eeesti-keeles.pdf>.

8 Õiguste muutmine professionaalse lastekaitsetöö praktika osaks

Asgeir Falch-Eriksen ja Karmen Toros

Sissejuhatus

Inimõigused on teise maailmasõja järel ellu kutsutud modernne ja globaalne projekt. Paljude jaoks tähendab 1949. aastal vastu võetud inimõiguste ülddeklaratsioon tänapäevase inimõiguste süsteemi alusdokumenti. Selles sätestatakse, et inimõiguste normid on ette nähtud kõigile inimestele kõikjal. Kuid kosmopoliitsete õigusnormide kontseptsioon kujunes juba varem, kui näiteks John Locke ja Immanuel Kant tulid välja oma poliititeooriatega. Tänapäevased inimõigused on ajendatud soovist seada piiranguid valitsustele ja võimul olijatele, mis peaks tagama, et enam kunagi ei tuleks ette sõjaõudusi, eelkõige genotsiidi ja üksikisiku inimväärikuse täielikku eiramist. Teine maailmasõda oli seega kui katalüsaator (Morsink, 2010). Hannah Arendt ütles otsesõnu välja, et kaitsma peab iga isiku väärikust:

„[---] inimväärikus vajab uut garantiid, mida pakub vaid uus poliitiline põhimõte, uus seadus maa peal, mille kehtivus peab seekord olema sõltuvuses kogu inimkonna mõistmisest, samal ajal kui selle jõudu peavad rangelt piirama ja kontrollima äsja moodustatud territoriaalsed üksused ja see peab ka seal juurdunud olema“ (Arendt, 1976).

Inimõigusi käsitlevad dokumendid on välja kujunenud ja neid on lisanud põhinormides kokkuleppimise teel. Tänapäeval on arvukalt konventsioone, mis kõik on vastastikku seotud iga inimese väärikuse kaitsega

(Habermas, 2010). Tuginedes Jeremy Waldronile, võime erinevaid inimõigusdokumente käsitleda nii, et neid kõiki on vaja iga isiku väärikuse kaitsmiseks (Waldron, 2013). Siiski keskendume selles peatükis inimõiguste ülddeklaratsiooni ajaloolisele lähtepunktile, mis on iga isiku väärikuse kaitsmine.

Kaua aega ei võetud inimõiguste ajaloolise väljakujunemise käigus arvesse lapsi. Kuid kontseptsioon, mille järgi lapsel on õigused, ulatub juba 1920. aastatesse (HCHR, 2007). ÜRO võttis lapse õiguste konventsiooni (LÕK) vastu alles 1989. aastal. Sellega määrati kindlaks lapse õigused ja kaitsi tema väärikust kogu lapsepõlve jooksul. Selles võrrandis on lapse kaitsmine vägivalla eest, mis on lapse õigus LÕK-i artikli 19 kohaselt. Õigus kaitsle, mis on iga lapse õigus, on keeruline väljakutse, mida LÕK-ile alla kirjutanud riigid peavad selle õiguse rikkumise korral tagama mingil kujul lastekaitse kaudu (Falch-Eriksen & Backe-Hansen, 2018):

„[---] kaitseabinõud peaksid hõlmama tõhusaid vahendeid sotsiaalprogrammide ellurakendamiseks, mis tagaksid vajaliku toetuse lapsele ja nendele, kes tema eest hoolitsevad, samuti eespool nimetatud muude lapse väärkohtlemise juhtude vältimise, kindlakstegemise, neist teatamise, nendele osutamise, nende uurimise, käsitlemise ja järelmenetluse ning vajadusel kohutliku sekkumise“ (LÕK-i artikkel 19.2).

Lapsel on LÕK-ist tulenevad, konkreetselt lapsele ette nähtud õigused, seega on iga riik kohustatud looma mingil kujul lastekaitseüsteemi, mis aga ei tähenda, et LÕK-i kehtestatud sõnaselged nõuded on sellega täidetud. Tagada tuleb ka, et kaitse jõustamine tuleneb kosmopoliitsuse normatiiv-õiguslikust taustast, mis järgib rahvusvahelist inimõiguste standardit (Falch-Eriksen, 2018). Teisisõnu peavad lastekaitseametis töötavad spetsialistid tegutsema kooskõlas lapse õigustega. Seega tuleb jõustada lapse kui üksikisiku õigusi ennustatavalt ja kooskõlas õiguste omamise mõttega. Sellest tulenevalt peab inimõiguste standard (üks näide, kuidas seda mõista, on toodud selle raamatu kolmandas peatükis) murdma tee riigi teenustesse, mille eesmärk on vägivalla eest kaitsvate õiguste jõustamine.

Lapse õiguste jõustamise oluline osa on tema huvide tagamine kogu otsustusprotsessi jooksul. Iga otsus peab alal hoidma otsustusnormi, mida tuntakse kui parimate huvide põhimõtet, mis on kirjas LÕK-i artiklis 3.1:

„Igasugustes lapsi puudutavates ettevõtmistes riiklike või erasotsiaalhoolekandeametuste, kohtute, täidesaatvate või seadusandlike organite poolt tuleb esikohale seada lapse huvid.“

Lühidalt öeldes tähendab see lapse huvide ligikaudset kindlaks määra-

mist refleksiivses protsessis, kus tehakse konkreetse lapse parimate huvide kaitsmise otsus (Falch-Eriksen, 2018). Laps ise muutub selles võrrandis ülioluliseks, mitte üksnes selle poolest, kes laps objektiivselt on, vaid ka selle poolest, mis on lapse enda sõnul tema huvides. LÕK-i kohaldamisel diktee-rib õigustel põhinev tegevus artikli 12 lõike 2 kaudu lastekaitsetöös selle, et laps osaleb temaga seotud otsuse langetamises:

„Selleks antakse lapsele võimalus avaldada arvamust, eriti igas teda puu-
dutavas kohtu- ja administratiivmenetluses, vahetult või esindaja või vastava
organi vahendusel riigisestele protsessinormidele vastavalt.“ (LÕK-i artik-
kel 12.2)

Selle raamatu teisest peatükist selgus, et laps üldiselt ei osale lastekaitse
tegevuses oma juhtumiga seotud protsessis, sh otsustusprotsessis. Artikli 12
lõige 2 rõhutab, et mis tahes kohtu- või haldusmenetluse asjas saab öelda, et
otsus on LÕK-iga kooskõlas vaid juhul, kui lapsele on antud võimalus tema
seisukohtade ärakuulamiseks legitiimsete ja õiguspäraste otsuste langetami-
sel kooskõlas LÕK-iga. Seda ei tohi mõista ärakuulamise kui sellisena, vaid
pigem kui artikli 12 eesmärgi täpsustust lapse õiguse kohta avaldada vabalt
oma arvamust. See ei tähenda nõuet, et artiklit 12 peaks jõustama üksnes
nii, et laps saab avaldada arvamust kõne kaudu, vaid pigem mis tahes suht-
lusvahendi kaudu, mis annab seisukohta edasi.

Rahvusvaheliselt teeb muret, et laps, keda mõjutavad lastekaitse sekku-
mised, ei osale. See on nii ka teadus- ja haridusvaldkonnas ning klientidega
vahetult kohtuvad spetsialistid seisavad igapäevatoos samuti selle raskusega
silmitsi. Uuringud on korduvalt näidanud, et laps ei osale lastekaitse teenus-
tes piisavalt, hoolimata sellest, et juhtum on temaga otseselt seotud ja lahend-
dused seisavad sageli täiesti eraldi küsimusest, miks laps peaks osalema. Kõik
need puudused kokku vihjavad lastekaitsetöö ja nende inimõiguste halvale
seosele, mida lastekaitse on kohustatud järgima.

Küsimus on, kas oleme rahul sellega, et lastekaitse tegevus ei juhindu
endiselt inimõiguste standardist ega saada aru, kuidas lastekaitsetöö saaks
muutuda inimõiguste standardist ajendatud tegevuseks? Kas oleme rahul
asjade praeguse seisuga? Kas oleme valmis põhjapanevateks muutusteks,
mis kujundavad lastekaitsetöö ja tegevuse selliseks, et peetakse kinni lapse
tegelikest ja juriidilistest õigustest, mis annavad talle õiguse osaleda ja aval-
dada oma seisukohti temaga seotud haldusmenetluses? Kas oleme valmis
kujundama tegevust, mis tugineb aktiivsele osalusele?

LÕK-i artikkel 12, mis annab lapsele vabaduse väljendada end temaga

seotud kohtu- ja haldusmenetluses, on õigus, mida saab jõustada vaid siis, kui see on juurutatud inimõiguste standardit järgivasse tegevusse (Falch-Eriksen jt, 2021) ja annab lapsele võimaluse olla osaline kõigis temaga seotud asjades (Križ & Skivenes, 2017).

Lapse õigused olenevad sellest, kas lastekaitse saab volitused täita lapse õiguste jõustamise kohustust tegevuse kaudu ja kas spetsialistid oskavad inimõigusi järgida. See raamat on keskendunud sellele, et selgitada lapse väljendusõiguse küsimust lastekaitsejuhtumite käsitlemisel, arutleda selle üle, kujundada sügavam arusaam asjaomasest tegevusest ja sellest, mida tähendab olla professionaalne lastekaitsetöötaja, kes jõustab lapse õigusi.

LÕK-i artikkel 12 ja professionaalne lastekaitsetöö

Lapse õigus oma seisukohti avaldada on fundamentaalne, kui lisada laps lastekaitse tegevuse õiguspõhisesse võrrandisse. Kui laps ei saa rääkida, on tema seisukohtade teada saamiseks muid viise, näiteks mitteverbaalne suhtlus või kõneleb lapse eest pädev isik. See on eriti asjakohane siis, kui laps on väga noor või erivajadusega, mis ei võimalda tal lastekaitsetöötajaga eriti hästi suhelda. Seega ei ole artikli 12 eesmärk vaid laps rääkima panna ega suhtlemine pelgalt suhtlemise pärast, vaid see teenib hoopis üllamat eesmärki, mis on lapse parimates huvides otsuse langetamine kohtu- ja haldusmenetluses (vt kolmas peatükk).

Artikli 12 eesmärk on ühelt poolt anda lastekaitsetöötajale teada, mis on lapse huvid praegu või mis need olla võiksid, teiselt poolt lapse osalemine juhtumi käsitlemises. Eeldusel, et laps on kaasamiseks piisavalt vana, on lapse osalemiseks ülioluline kujundada asjaomane ja infol põhinev otsustusprotsess, mis on kooskõlas lapse õigustega. Lapse osalemine ja tema parimad huvid ei puutu asjasse üksnes lapsega seotud otsuse tegemisel, vaid ühtlasi ka lastekaitse otsustuskorra ja lastekaitsetöö kujundamisel. Artikli 12 ainuke eeltingimus on, et laps suudaks oma seisukohta kujundada. Niisiis selleks, et lapse õigustest kinni pidada, peab lastekaitse tagama, et iga laps, kes suudab oma arvamust kujundada, saab seisukohta vabalt avaldada kõigis temaga seotud asjades. Õiguse jõustamine on lastekaitsetöötaja kohustus, kui ta tahab, et tema tegevus põhineks õigusel.

Suurema osa lastekaitse otsustest teevad lastekaitsetöötajatest juhtumi-

korraldajad, kes lapsega seotud „erapooletus menetluses“ tegutsevad kaalutusõiglusele tuginedes. Seega peavad riigid, kes enda väitel rakendavad LÕK-i, kujundama lastekaitsetöö nii, et laps saaks otsustusprotsessis seisukohta avaldada ja seda kuulatakse, kui see on asjakohane. See nõuab nii töö, tegevusmeetodite kui ka otsustusprotsessi muutmist õigustel põhinevaks, mis tagab, et kaalutusõigust jõustatakse võimalikult mittediskrimineerivalt ja sõltumata lastekaitsetöötaja isiklikust võimekusest.

Selleks, et lastekaitse juhtumeid käsitletaks õiguste alusel, tuleb otsuseid langetada nii, et lapse parimad huvid on esikohale seatud (vt LÕK-i artikkel 3.1). Selleks, et otsus oleks lapse parimates huvides, on lapse enda arvamused ja eelistused üliolulised. Seega on artiklist 12 saanud LÕK-i nurgakivi ja väidetavalt lapse õigusi järgiva tegevuse tunnusmärk (Bennouna jt, 2017).

Õigustel põhinev lastekaitsetöö

Õigustel põhineva töö alus on lasta lahti mõttest, et rahuldavad lahendused igas lastekaitsejuhtumis tagab ülevalt alla juhtimine, mida saab detailset reguleerida või eesmärgi saavutamise ja tõhususe põhimõtteid on võimalik juurutada, tagamata esmalt need kooskõla inimõigustega. Juhiseid ja tegevuskavasid järgivas otsustamises peab alati inimõigused esikohale seadma. Juhiseid ja tegevuskavad ei tohi töötada lapse õigustele vastu, vaid nende järgimist aktiivselt edendama. Vaja on isegi mõista, kuidas rahuldada lapse vajadusi, s.t iga lapse hooldusvajaduse kaudu ja iga lapse arvamusest oma kaitsevajaduse kohta. Seetõttu peavad juhised või tegevuskavad tagama igas asjas piisavalt iga lapse seadusliku nõude kui õiguse. Kui tahes suur reguleeritus ei suuda läbi närida iga juhtumi keerukusest ja lapse kaitsmiseks ning tema arengu tagamiseks peab rakendama konkreetseid teadmisi. Tänapäevastes keerulistes ühiskondades viitab see klientidega vahetult kohtuvate spetsialistide kaalutusõigusele ehk nende otsustusautonoomiale, mis tähendab otsuste langetamist teadmiste ja hea tava normatiivse kontseptsiooni põhjal. Lastekaitse ja õigustel põhinevas tegevuses tagab inimõigustest juhendumine või inimõiguste standard parimate normide kujunemise. Seega on järjest tähtsam anda klientidega vahetult kohtuvatele spetsialistidele volitusi ja usaldada nende kaalutusõigust igas asjas (Lipsky, 2010; Molander jt, 2012; Rothstein, 1998).

Kaalutusõigus on kolmeosaline otsustusprotsess (vt Molander, 2016),

mille käigus lastekaitsetöötajad peavad määratlema probleemi või raskuspunkti, mis on seotud lapse hoolduskontekstiga (hooldusdiagnostika). Mis tahes elukutse korral, kus teostatakse kaalutusõigust, tuleb määratlema hetkeolukord, enne kui saab midagi tegema hakata. Olukorra määratlemine hõlmab arusaamist, kas lapse väide kaitse vajamise kohta on või ei ole õigustatud. See eeldab lapse aktiivset osalust protsessis. Lastekaitsetöötaja järgmine samm on anda sõltumatu hinnang selle kohta, mida on vaja, et olukorra määratlemise käigus ilmnenu probleem või raskuspunkt lahendada. Sõltumatu hinnangu andmisel lähtub spetsialist teadmistest selle kohta, mida teha tuleb. Üks teadmiste lisaallikas, mis on õigustel põhinevas tegevuses ülioluline, on see, mida laps lastekaitsetöötajaga suheldes väljendab. Inimõiguste standardile toetudes teame, et ükskõik mida spetsialist otsustab, peab see olema lapse parimates huvides. Seega lähtutakse teadmistest ja otsuse langetamine peab seda eesmärki teenima (Falch-Eriksen, 2018). Lapse osalus aitab langetada otsust, mis on tema parimates huvides. Kolmas samm on teha otsus. Lastekaitsetöötaja otsused, käitumine ja toimingud mõjutavad oluliselt lapse ja perekonna elu ning heaolu. Siinkohal on spetsialistil tähtis roll kodanike õiguste tagamisel.

Lapse osalus – mõned põhilised arusaamad

Järgnevalt võtame kokku kõige olulisemad mõtted laste osalemise kohta lastekaitstes ja arutleme nende mõju üle: kuidas edendada mõtestatud osalust ja toetada LÕK-i artikli 12 rakendamist.

Õigustel põhineva tegevuse tähendus

Iga autor on siin raamatus arutlenud lapse osalemise mõiste ja selle rakendamise üle. Iga peatükk on lapse osalemist käsitlenud inimese põhiõigusena ja kasutanud õigust lähtepunktina inimõiguste standardi kohaselt.

Näiteks Neumann vaatleb lapse õigust end väljendada ja selle tagamist lapsega seotud küsimustes ning seda, et lapse parimad huvid on inimõiguste standardi kohase otsustusprotsessi põhieesmärk (viies peatükk). Kõigis peatükkides arutletakse osalemise ja lapse kaasamise üle otsustusprotsessi ning selgitatakse, et osalus on lapse parimates huvides tehtud otsuse eeltingimus. Toros märgib teises peatükis, et lapse parima huvi tagamine saab otsustusprotsessis olla võimalik ainult siis, kui otsus kujuneb koos lapsega. Lisaks

on lapsele hääle andmine ja tema kuulmise põhjendus kooskõlas sotsiaaltöö väärtustega. Kuigi seda rõhutati mitmes peatükis, täpsustab Sindi (seitsmes peatükk), et otsustamine on lapse võõrandamatu õigus, mis on lastekaitsetöös otsene nõue.

Lastega tehtud uurimused, mida on selles raamatus tutvustatud (teine ja neljas peatükk), toovad esile, et last ei kuulata ega julgustata oma vaateid väljendama, vaid tema vaateid pigem eiratakse. Ka LÕK-i üldkommentaar nr 12 sätestab, et lapse räägitu lihtsalt kuulmine ei ole küllaldane (teine peatükk). See viib edasi mõtestatud osalemise nõude juurde. Teises peatükis kirjeldab Toros osalemise mudeleid ja rõhutab, et praktikas toetab mõtestatud osalus lapse usaldust spetsialistide ja lastekaitse vastu. Teises ja kolmandas peatükis järeldati, et kuigi sobivad mudelid on olemas ja igal lapsel on õigus mõtestatud osalusele, on selle rakendamine keeruline. Viimas peatükis väidab Neumann, et tänapäeva lastekaitstes on „oht, et lapse osalusõigus ja tema parimad huvid muutuvad instrumentaalseks“.

Toros ja Lehtme (neljas peatükk) ning Sindi (seitsmes peatükk) selgitavad lapse osalemist lapsekeskse käsitlemise vaatenurgast. Nad julgustavad spetsialiste nihutama oma mõttemaailma ja käsitlema last kui oma elu ja nende ainulaadsete olukordade ning vajaduste aktiivset asjatundjat. Saia (kuues peatükk) uurib lapsekeskset vaatenurka lapsesõbraliku õigusemõistmise käsitlesest lähtuvalt, eriti õiguse mõistmise protsessi sõbralikkust ja lapsele kohaseks muutmist ning seda, et lapse vajadusi ei saa mõista mõtestatult tema aktiivse osaluseta.

Spetsialisti ja lapse mõtestatud suhted

Lapse osaluse toetamise tingimuste ja mõtestatud ning turvaliste suhete loomine on refleksiivse praktika alus lapsega. Ainult siis, kui lapsele on loodud osalemisvõimalus, on lapse osalus võimalik. See omakorda on lapse olukorra, vajaduste ja soovide mõistmise eeldus, mida on vaja otsuste tegemiseks lapse parimates huvides.

Nagu Toros ja Lehtme (neljas peatükk) selgitavad, edendab turvaline keskkond lapse osalust hindamisprotsessis. Nad arutlevad suhtel põhineva partnerluse üle, rõhutades, et lapse ja tema loo vastu tuleb tunda siirast huvi. Nende uurimuses osalenud lapsed kinnitasid, et lastekaitsetöötajaga usaldusliku suhte loomise eeltingimus on siiras huvi. Saia uurimuses (kuues peatükk) osalenud lapsed leidsid, et üldiselt ei olnud neil võimestavaid suhteid. Samal ajal on lastekaitsetöötaja ja lapse suhte kvaliteet hädavajalik lapse parimate

huvide välja selgitamisel. Sindi (seitsmes peatükk) täpsustab, et lapse vajaduste ja tunnete mõistmine on seotud tema kuulamisega, mis on võimalik ainult suhtluses. Neumann jagas sarnaseid mõtteid viiendas peatükis, kus ta liigub isegi kaugemale ja mõtiskleb, et „lapse õiguste instrumentaalne kohaldamine tõrjub välja koostöosuhtel põhineva klienditöö“.

Lapsega koos

Kõik autorid väidavad, et lapse vajaduste mõistmine nõuab tema kuulamist ja temaga koos töötamist. Lapse passiivselt kaasamisest ei piisa (teine peatükk), vaid lapsele tuleb tagada sõnaõigus otsustes, mis mõjutavad tema elu, lapse soovidesse ja muredesse tuleb suhtuda tõsiselt (neljas peatükk). Lisaks kolmandale peatükile, rõhutab ka Sindi lapse eneseväljendamise asjakohasust kõigis (rõhutades sõna kõigis) kohtu- ja haldusmenetluses (seitsmes peatükk). Neumann kirjeldab lapsega koos uurimist, selle asemel et enne lapsega rääkimist otsuseid vastu võtta (viies peatükk). Haavataval lapsel, eriti sellel, kes on asendushooldusel (seitsmes peatükk) ja õigussüsteemis (kuues peatükk), on sellegipoolest oma keerulise olukorra tõttu vähem osalusvõimalusi.

Lastekaitsetöötajad osalusõiguse rakendamisel

Peatükkide autorid väidavad, et lastekaitsetöötajatel on keskne roll lapse osalusõiguse rakendamisel. Asendushoolduses on lisaks lastekaitsetöötajale ka otsestel hooldajatel kohustus kaasata laps osalema protsessides ja otsustes, mis on seotud nende igapäevase eluga. Neljandas peatükis väidetakse, et tavalised õigusaktid üksi ei toeta õigustel põhinevat lastekaitsetööd, sest oma osa on ka sellel, kuidas spetsialistid otsustamist iga lapse vajaduste jaoks kohaldavad. Seega peab lastekaitsetöötaja teadma, kuidas ja millal jõustada LÕK-i artiklit 12. Toros ja Lehtme (neljas peatükk) väidavad, et iga lastekaitsetöötaja saab võimaldada lapse osalemist alates esimesest kontaktist lapse aktiivselt ärakuulamise ja kuulmise kaudu.

Vahendite ja meetodite kasutamine

Neumann (viies peatükk) ning Toros ja Lehtme (neljas peatükk) rõhutavad vajadust meetodite ja vahendite järele, mis võimaldavad lastekaitsetöötajatel luua lapsega koostööl põhinevaid suhteid ning lapse arvamuse avaldamist. Sindi (seitsmes peatükk) toob välja olulise mõtte – tagada lapsele valikuvõimalus tegevuses ja võimalus otsustada, kas ta soovib või ei soovi

osaleda.

Spetsialistidel on vaja meetodeid ja vahendeid ning toetust, et arendada ja juurutada õigustel põhinevat tegevust. Toros ja Lehtme (neljas peatükk) viitavad Signs of Safety mudelile, mis lastekaitstes seab hindamisesl kesksks võimendamise ja lapsekeskse käsitlusviisi.

Näide lapse aktiivsest osalemisest: aktiivne kuulamine lugude jutustamisel

Siinkohal toome välja ühe meetodi, mis võimaldaks lapsel juhtumite käsitlemisest aktiivselt osa võtta. See on oma loo jutustamine (ingl *storytelling*). Lugude jutustamine aitab lapsel olla nähtud, kuulnud ja ka mõistetud (vt Sindi, 2021; Toros & Sindi, 2022). D'Amico jt (2016) määratlevad loo jutustamist osalusmeetodina, mille abil õppida tundma lapse elukogemusi. Teised autorid tunnustavad samuti seda meetodit suurepärase käsitlusena, et kirjeldada kogemusi ja edendada eneseväljendust (Känkänen & Bardy, 2014; Tsai jt, 2011). Loo jutustamine, kui laps saab jagada oma eluloo erinevaid teemasid, sh rääkida olulistest sündmustest ja inimestest, erineb traditsioonilisest hindamisest lastekaitstes selle poolest, et vähendab nn ülekuulamis-olemise tunnet ja keskendub lapse subjektiivsete kogemuste kuulamisele. Seega kaugeneb loo jutustamine lapse passiivsuse ideest ja last nähakse aktiivse osalejana, nagu on selles raamatus läbivalt rõhutatud või nagu on Sindi peatükis öeldud: nn mõtiskleva subjektina (seitsmes peatükk).

Lisaks sarnaneb protsessile keskendumine hindamisega lastekaitstes (neljas peatükk). Hindamise eesmärk on õppida tundma ja mõista lapse elu, sh kaitse- ja riskitegureid, tugevaid külgi ja vahendeid, vajadusi jne. See ei võimalda meil üksnes mõista hooldusolukorda, vaid ka last kaasates koos lahendusi leida. Chesin (1996) on välja toonud, et enamikule lastest meeldib lugusid jutustada, mis muudab selle meetodi veelgi hõlpsamini rakendatavaks, sest lapsest saab jutuvestja. Tänapäevases arenevas info- ja kommunikatsioonitehnoloogia maailmas saab kasutada digitaalset loo jutustamist, sest tänu sellele on võimalik lugu uuesti luua, kasutades nii sõnu kui ka pilte (Lenette jt, 2019).

Õiguste tegelikkus

Professionaalne otsuste langetamine ja kaalutusõiguse rakendamine on volitus teha teatud liiki otsuseid. See on volituse poliitiline ja õiguslik delegerimine demokraatliku otsustusprotsessi kaudu ning annab lastekaitsele otsustusautonoomia (Goodin, 1986). Seega antakse igale lastekaitsetöötajale kaalutusõigus, mille määravad kindlaks õigusnormid, organisatsiooni struktuur ja põhjalikud teadmised sellest, mida on ja mida ei ole lubatud teha. See viitab sellele, et iga lapse õiguste järgimine on lastekaitse kohustus. Õigused loovad standardeid, mida spetsialisti iga otsus peab järgima ja täitma.

Lisaks tähendab see, et ükski otsustusprotsess ega lastekaitse tegevus ei tohi minna vastuollu õigustest tulenevate piirangute ja nendest tulenevate juhistega. Kaalutusõigus ei ole lastekaitsetöötajate piiramatu valikuvabaduse negatiivne tühimik. Volituse delegerimine annab otsustusvabaduse, mida piirab delegerimise normatiivne ja poliitiline olemus (Goodin, 1986). Lastekaitstes on see inimõiguste standard, mis tuleneb lapse õigusest säilitada oma väärikus kogu lapsepõlve jooksul. See eeldab professionaalseid teadmisi (Archard & Skivenes, 2009; Molander, 2016).

Selles raamatus oleme käsitlenud lastekaitse juhtumeid, hindamist, järelevalvet, asendushooldust, sotsiaalset rehabilitatsiooni ja perekonnas hooldamist, tuginedes LÕK-i artiklile 12. Teoreetilisi vaatenurki on selgitatud kogemuslike näidega laste arvamustest lastekaitse töö kohta. Loodame, et see raamat annab tulevastele ja praegustele lastekaitsetöötajatele ning teistele lastega töötavatele spetsialistidele mõningaid suuniseid keerulise protsessi kohta, kuidas edendada ja juurutada lapse aktiivset osalust.

Viiteallikad

Archard, D., & Skivenes, M. (2009). Balancing a child's best interests and a child's views. *The International Journal of Children's Rights*, 17(1).

Arendt, H. (1976). *The Origins of Totalitarianism*. London: A Harvest Book.

Bennouna, C., Mansourian, H., & Stark, L. (2017). Ethical considerations for children's participation in data collection activities during humanitarian emergencies: A Delphi review. *Conflict and Health*, 11(1), 5.

Chesin, G. A. (1996). Storytelling and story reading. *Peabody Journal of*

Education, 43(4), 212–214.

D'Amico, M., Denov, M., Khan, F., Linds, W., & Akesson, B. (2016). Research as intervention? Exploring the health and well-being of children and youth facing global adversity through participatory visual methods. *Global Public Health*, 11, 528–545.

Falch-Eriksen, A. (2018). Rights and Professional Practice: *How to Understand Their Interconnection*: Palgrave Macmillan. In A. Falch-Eriksen & E. Backe-Hansen (Eds.), *Human Rights in Child Protection* (pp. 39–58). Cham: Palgrave Macmillan.

Falch-Eriksen, A., & Backe-Hansen, E. (2018). (Eds.). *Human Rights in Child Protection: Implications for Professional Practice and Policy*. Cham: Palgrave Macmillan.

Falch-Eriksen, A., Toros, K., Sindi, I., & Lehtme, R. (2021). Children expressing their views in child protection casework: Current research and their rights going forward. *Child & Family Social Work*, 26(3), 485–497.

Goodin, R. (1986). Welfare, rights and discretion. *Oxford Journal of Legal Studies*, 6(2). 232–261.

Habermas, J. (2010). The concept of human dignity and the realistic utopia of human rights. *Metaphilosophy*, 41(4), 464–480.

HCHR. (2007). *United Nations High Commissioner for Human Rights: Legislative history of the Convention on the Rights of the Child: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*. New York: United Nations.

Križ, K., & Skivenes, M. (2017). Child welfare workers' perceptions of children's participation: A comparative study of England, Norway and the USA (California). *Child & Family Social Work*, 22(S2), 11–22.

Känkänen, P., & Bardy, M. (2014). Life stories and arts in child welfare: Enriching communication. *Nordic Social Work Research*, 4(1), 37–51.

Lenette, C., Brough, M., Schweitzer, R. D., Correa-Velez, I., Murray, K. S., & Vromans, L. (2019). Better than a pill: Digital storytelling as a narrative process for refugee Women. *Media Practice and Education*, 20(1), 67–86.

Lipsky, M. (2010). *Street-Level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Service*. New York: Russell Sage Foundation.

LÖK (Lapse õiguste konventsioon). (1989). *Convention on the Rights of the Child*. New York: United Nations.

Molander, A. (2016). *Discretion in the Welfare State: Social Rights and Professional Judgment*. Abingdon Oxon: Routledge.

Molander, A., Grimmen, H., & Eriksen, E. O. (2012). Professional discretion and accountability in the welfare state. *Journal of Applied Philosophy*, 29(3), 214–230.

Morsink, J. (2010). *The Universal Declaration of Human Rights*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Rothstein, B. (1998). *Just Institutions Matter: The Moral and Political Logic of*

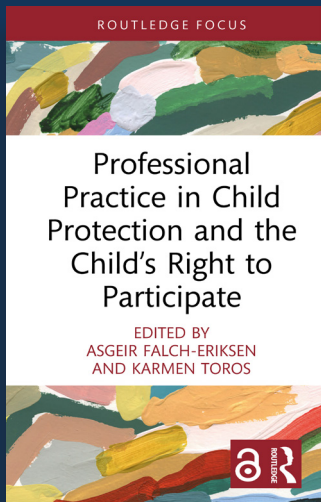
the Universal Welfare State Theories of Institutional Design. Cambridge: Cambridge University Press.

Sindi, I. (2021). *Discursive Practices of Child Institutional Substitute Care. Experience from an Ethnographic Research in SOS Children's Village Estonia*. Doctoral Dissertation. Tallinn: Tallinn University.

Toros, K., & Sindi, I. (2022). Storytelling: A method for enabling a child to become an active participant in child protection assessment in the example of substitute care. *Journal of Family Social Work*, 25(1), 3–7.

Tsai, M-K., Tseng, S-S., & Weng, J-F. (2011). A pilot study of interactive storytelling for bullying prevention education. In M. Chang, W. Y. Hwang, M. P. Chen & W. Müller (Eds.), *Edutainment Technologies. Educational games and Virtual Reality/Augmented Reality Applications* (pp. 497–501). Berlin, Heidelberg: Springer.

Waldron, J. (2013). Is dignity the foundation of human rights? *NYU School of Law, Public Law Research Paper* No. 12–73; www.papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2196074.

Kuigi viimasel aastakümnel on laste osalusele pööratud rahvusvaheliselt palju tähelepanu, on laste osalus lastekaitsetöös endiselt suur väljakutse. Lastekaitsetöötajal on aga juhtiv roll lapse osaluse julgustamisel lastekaitse süsteemis, sh osalus lapse igapäevaelu ja tulevikuga seotud otsustes. Seega keskendub raamat lapse osalusele, tuginedes lapse õiguste konventsiooni artiklile 12. Loodame, et raamat annab tulevastele ja praegustele lastekaitsetöötajatele ning teistele lastega töötavatele spetsialistidele mõningaid suuniseid keerulise protsessi kohta, kuidas edendada ja juurutada lapse aktiivset ning mõtestatud osalust. Raamat ilmus esmalt ingliskeelse väljaandena *Professional Practice in Child Protection and the Child's Right to Participate* kirjastuselt Routledge.

Karmen Toros ja Asgeir Falch-Eriksen